

UNIVERZA V LJUBLJANI
FILOZOFSKA FAKULTETA
ODDELEK ZA SLOVENISTIKO

Ana Šepetavc

**PARIZ V DELIH SLOVENSKIH
MODERNISTOV**

Diplomsko delo

Ljubljana 2006

Kazalo

1	NAMEN IN CILJ DIPLOMSKE NALOGE.....	3
2	UVOD.....	5
2.1	Pariz, mesto zgodovine	14
2.2	Pariz, kulturno in literarno središče Evrope	16
3	IVAN CANKAR IN PARIZ.....	23
4	IVAN PRIJATELJ.....	32
4.1	Prijatelj v Parizu.....	35
4.2	Vpliv Pariza na Prijateljevo delo	36
5	OTON ŽUPANČIČ.....	40
5.1	Župančič v Parizu	44
5.2	Pariz in Župančičeva poezija	47
6	VLADIMIR LEVSTIK	56
6.1	Levstik v Parizu	59
6.2	Pariz in Levstikova literatura.....	66
7	ANTON NOVAČAN.....	72
7.1	Novačan v Parizu	75
7.2	Pariz v Novačanovi literaturi.....	76
8	ANTON DEBELJAK.....	79
8.1	Odmevi Pariza v Debeljakovem delu.....	80
9	ZAKLJUČEK.....	82
10	SKLEPNA MISEL.....	86
11	VIRI IN LITERATURA	88

1 Namen in cilj diplomske naloge

Tema diplomske naloge *Pariz v delih slovenskih modernistov* se mi je porodila ob branju Bradburyjevega *Atlasa svetovne literature*¹, ki me je kot študentko slovenščine in geografije navdušil s svojo drugačnostjo. Namesto klasičnega prijema literarne zgodovine – literarnih obdobj, avtorjev in njihovih del – je Bradbury za izhodišče svojega pregleda svetovne literature raje vzel prostor in čas v njegovi zgodovinski razsežnosti (beri: evropska, a tudi izvenevropska mesta kot središča in žarišča umetnosti in kulture v različnih zgodovinskih obdobjih).

Ob tem se mi je utrnila misel, češ, kako lepo in dobro bi bilo, če bi tudi Slovenci imeli podobno knjigo. Lahkotno, bolj esejistično kot strogo znanstveno knjigo o domačih, a tudi in morda predvsem evropskih (vele)mestih, ki so (bila) središča slovenske literature ali pa so nanjo vplivala. Ker je o Ljubljani, Dunaju in še katerem mestu v tem kontekstu bilo že precej napisanega, čeprav ne z bradburyjevske perspektive, se mi je iz več razlogov zdelo zanimivo kaj napisati še o Parizu, francoskem (vele)mestu, ki je bilo in je v marsikaterem pogledu do danes ostalo žarišče evropske, posledično pa tudi svetovne umetnosti in kulture.

»Ali in koliko je Pariz posredno ali neposredno vplival na slovensko književnost?« je bilo uvodno in hkrati temeljno vprašanje, na katerega je bilo takoj mogoče odgovoriti z *da* in *precej*. Potem je sledilo še logično podvprašanje: »Kdaj pa najbolj?« In seveda odgovor: »V času moderne.« Tako sta se počasi izoblikovala namen in cilj pričujoče diplomske naloge: raziskati ta del slovenske literarne zgodovine s pariške perspektive, detektirati avtorje in njihova dela, opozoriti na nekatera ključna dejstva v zvezi z njimi in s tem postaviti temeljni kamen(ček) za nadaljnje še bolj celovito in poglobljeno raziskovanje.

Z mentorjem, prof. dr. Miranom Hladnikom, sva se pri uskladitvi naslova hitro sporazumela, kar pomeni, da se je očitno tudi njemu kot široko razgledanemu literarnemu zgodovinarju z mnogimi izkušnjami tema zdela dovolj zanimiva in raziskovanja vredna. Ob tej priložnosti se mu za prijazno razumevanje in vsestransko pomoč iskreno zahvaljujem.

¹ Malcolm Bradbury, *Atlas svetovne literature*, Cankarjeva založba, Ljubljana 1999.

Ključne besede

Francija, francoski jezik, slovenska moderna, slovenski modernisti, Ivan Cankar, Ivan Prijatelj, Oton Župančič, Vladimir Levstik, Anton Novačan, Anton Debeljak, vpliv Pariza na dela slovenskih modernistov.

2 Uvod

»Paris, ce n'est qu'une ville, c'est le monde.« »Pariz ni samo mesto, Pariz je svet,«² je ob neki priložnosti navdušeno dejal avstrijski cesar Franc I.³ In prav zato je nenavadno, da smo Slovenci to mesto, ki da je svet, zaznali, odkrili, prepoznali in začutili v vsej njegovi kulturni in umetnostni veličini sorazmerno zelo pozno, šele na prelomu iz še vedno (bolj kot ne) tradiciji zavezanega 19. v že moderno in avantgardnim eksperimentom odprto 20. stoletje.

Že najelementarnejša poizvedba o tem – vpogled v tozadevni enciklopedični članek⁴ – daje vedeti, da so med dvema narodoma, jezika in kulturama stiki sicer že od srednjega veka ves čas obstajali, da pa je njihova frekvenca skozi stoletja precej nihala in je bila – generalno gledano – bolj rezultanta naključij kot pa posledica ozaveščenega in organiziranega intelektualnega prizadevanja. Dovolj pomenljiv je v tem kontekstu zagotovo že prvi poskus prevoda francoskega literarnega dela v slovenščino: zaradi veleizdaje in zarote zoper habsburško fevdalno oblast in samega cesarja na smrt obsojeni hrvaški velikaš Fran Krsto Frankopan je (morda) v dunajski ječi leta 1670 v slovenščino (!) prevedel nekaj uvodnih prizorov Molièrovega *Georgesa Dandina*.⁵

V 18. stoletju je francoščina postala jezik omikane Evrope in se razširila tudi med slovenskimi izobraženci. V času razsvetljenstva so se francoski kulturno-umetniški, zaradi francoske buržoazne revolucije, njenih idej in Napoleonovih »revolucionarnih vojn«, ki so slovensko ozemlje naposled vključile v *Ilirske province* (1809–1813), pa tudi neposredni

² Na tem mestu morda ni odveč dodati tole geografsko-zgodovinsko dejstvo: Pariz je zelo staro mesto, ki je hkrati eno prvih evropskih vele mest; potem ko je leta 1837 v Padam (tako rečejo Parizu po domače, v pogovornem jeziku) prišla železnica, je ob ljudskem štetju 1840. že imel milijon prebivalcev.

³ Kakšnim podeželanom se Pariz že zaradi svoje veličine ni zdel več le mesto, ampak kar svet zase, a pri cesarju Francu I. je gotovo šlo za marsikaj več: mož je doumel duhovno, kulturno superiornost prestolnice ob bregovih Sene. Franc I. je bil namreč eden najpomembnejših habsburških vladarjev; v letih 1792–1804 je bil nemško-rimski cesar, v letih 1804–1835 pa avstrijski cesar. Med drugim je znan po tem, da je leta 1808 podpisal akt o ustanovitvi celjske gimnazije.

⁴ Enciklopedija Slovenije, 3. knjiga (Eg–Hab), Mladinska knjiga, Ljubljana 1989, *Francosko-slovenski odnosi*, 139–152.

⁵ Ilešič 1918 : 441–452; Jože Koruza 1978 : 258–266; Alojz Jembrih 1989 : 315–333; Anton Šepetavc 1990 : 85–118.

politični vplivi na Slovence prvič multiplicirali in intenzivirali. Tako je znano, da je večina članov *Zoisovega kroga* znala francosko⁶ in da sta denimo Linhartova komedija *Ta veseli dan ali Matiček se ženi* (1790) ali pa Vodnikova oda *Ilirija oživljena* (1809) nastali z neposredno spodbudo sočasne francoske literature in aktualne politike.

Tudi v 19. stoletju je kar nekaj primerov, ki dokazujejo, da Francija s svojo kulturo in jezikom kljub precejšnji geografski oddaljenosti Slovencem ni bila povsem tuja: v prvi polovici stoletja je najboljši dokaz in potrdilo te trditve genialni poliglot Matija Čop, ki je francoščino odlično obvladal, študiral tudi provansalsščino, se v zvezi z njo zelo zanimal za trubadursko poezijo, po letu 1830 pa pozorno spremljal sočasno francosko literarno zgodovino in literaturo (s Stendhalom na čelu) in si kot vodja licejske knjižnice (1828–1835) prizadeval za reden dotok francoskih znanstvenih in leposlovnih knjig,⁷ v drugi polovici stoletja pa ni mogoče prezreti kozmopolita, sicer na Dunaju živečega literarnega kritika in pisatelja Josipa Stritarja, v katerega sentimentalnem pisemskem romanu *Zorin* so opazni tudi močni vplivi Jeana-Jacquesa Rousseauja in Alexandra Dumasa.⁸

Seveda bi bilo napak, če se ob dveh najizrazitejših primerih slovensko-francoskih kulturno-umetniških stikov v 19. stoletju ne bi spomnili še na nekoga z druge strani. Pisatelj Charles Nodier je za časa francoske okupacije v Ljubljani urejal časnik *Télégraphe officiel* (1813), po vrnitvi v Francijo pa napisal roman *Jean Sbogar* (1818), ki že z naslovom dovolj jasno opozarja na svoj tematsko-motivni izvor. Tega so se očitno zavedali že v 19. stoletju, saj je ta roman eno prvih večjih v slovenščino prevedenih francoskih literarnih del.⁹ roman *Ivan Zbogar* v prevodu Jožefa Marije Kržišnika¹⁰ je izhajal v *Slovenskem narodu* leta 1886.

⁶ Tako si je denimo A. T. Linhart s prijateljem frankofilom Martinom Kuraltom dopisoval v francoskem jeziku, Valentin Vodnik pa je v letu 1811 poleg slovenske slovnice (za šolsko rabo) *Pismenost ali gramatika za perve šole* po francoski predlogi priredil in izdal tudi prvo tako vadnico za francoski jezik *Početki gramatike, to je pismenosti francoske*, leto kasneje pa še slovensko-nemško-francoski abecednik z dodanim slovarčkom.

⁷ Nekaj jih je tako tudi našlo pot v Prešernovo zapuščino.

⁸ *Zorinu*, ki je izhajal v *Zvonu* leta 1870 in je ves prežet s svetobolnim pesimizmom, je ob Rousseaujevem sentimentalnem romanu Julija ali nova Heloiza seveda izrazit pečat dal tudi Goethejev *Werther*. Vseeno pa je v kontekstu te naloge treba opozoriti, da je dogajalni prostor razpet med slovensko domovino in svetovljanski Pariz.

⁹ Zanimivo je, da se v 19. stoletju iz francoščine v slovenščino ni kaj dosti prevajalo, saj zato ob večinomoma neukem, slabo razgledanem bralstvu ni bilo potrebe, izobraženci pa so francoska literarna dela itak brali bodisi v

Pa vendar je šele v začetku 20. stoletja, v času moderne ali pač *belle époque*, Pariz kot dominantno središče francoske in evropske kulture in umetnosti postal privlačna in številčnejša destinacija umetnikov s sončne strani Alp. Deloma so jih k temu prisilile vse manj prijazne politične (in študijske)¹¹ razmere v Avstro-Ogrski, ki so ji pomalem že peli navčki, predvsem pa jim je šlo za doživetje novega, drugačnega, izvirnega, za prevetritev zatohlega duhovnega in umetniškega prostora, za pogumno soočenje s svetom. Če so denimo vesnani¹² na čelu z Maksimom Gasparijem idealizirali kmečko življenje, poudarjali romantično domačijskost in pripadnost rodni grudi, dragocenost ljudskega izročila in prisegali

izvirniku ali pa v nemškem prevodu. Prvo francosko, tudi umetniško pomembnejše literarno delo je bilo prevedeno v slovenščino in objavljeno v Novicah res že leta 1859 – Chateaubriandova romantična povest iz življenja Indijancev *Atala* –, a šele v 90. se je začelo, v začetku 20. stoletja pa vzpostavilo kontinuirano prevajanje francoske literature (Župančič, Levstik, Debeljak, Leben, Šturm ...).

¹⁰ Jožef Marija Kržišnik (ps. Čivkoslav Lažan; 1865–1929) je študiral moderno filologijo, torej tudi francoščino, na Dunaju, potem pa teologijo v Mariboru; v 80. je imel nekaj neuspešnih dramskih in pesniških poskusov, je pa zanimiv kot prevajalec (Nodier, Lermontov).

¹¹ Ciril Premrl je v *Omladini* 1905/06–1 takole utemeljeval tisto nezadovoljstvo med slovenskimi dijaki in študenti, ki je povzročilo, da se jih je vse več odločalo za študij na nenemških univerzah: »Pred nekaj leti je završelo med slovenskim dijaštvom. Mladi ljudje, ki so odhajali na vseučilišča, niso nosili s seboj prijetnih spominov. Ljubili so svojo domovino, a ker so jo ljubili, jim je bilo srce polno žalosti in gnjeva. Ozrli so se krog sebe in videli so, kako pada naša zemlja na eni strani v roke tujcem, na drugi strani pa so opazili, kako postaja naše ljudstvo od dne do dne bolj hlapčevsko in nesamostojno. /.../ Takrat je začelo pokati po akademičnih društvih ...« Če k temu dodamo še znano Cankarjevo miselnost o nemški »tuji učenosti«, je razumljivo, da je zavedna mladina na začetku »moderne« 20. stoletja iskala nove možnosti v Pragi, Krakovu, Peterburgu, Parizu.

¹² Vesna, klub slovenskih in sprva tudi hrvaških študentov likovne umetnosti na Dunaju. Kot z nacionalnimi čustvi prežeta »secesija po slovensko« je deloval v letih 1903–06. Najvidnejši člani: Gaspari, Šantel, Smrekar, Berneker, tudi Meštrović. Močno so vplivali tudi na Cankarja (knjižne ilustracije).

na rodoljubje z geslom »Iz naroda za narod«, so drugi¹³ na začetku »moderne stoletja«¹⁴ (samo)zavestno hoteli prerezati popkovnico z materjo domovino in pogledati preko plotov slovenske majhnosti in samozadostnosti.¹⁵

Anton Aškerc (1856–1912), ki ga je znani literarni zgodovinar Ivan Prijatelj povsem upravičeno označil za prvega slovenskega modernega misleca, je v *Ljubljanskem zvonu* leta 1901 o tem zapisal:

»Na vzhodu je naš neposredni mejaš Madžar. Ni bil nikdar naš prijatelj. Ali pa svojega nasprotnika nismo dolžni – spoznavati? /.../ Ali mislite, da Madžari nimajo svojstev, ki bi tudi nam lahko bila za zgled? Madžarski narod je jako svobodoljuben – seveda zase. V svojem stremljenju po samostojnosti in gospodstvu je Oger brezobziren in prekanjen diplomat, ki ne odneha niti za las od svojih zahtev, kadar gre za prospeh njegove narodnosti in domovine. Ali bi tudi mi Slovenci ne potrebovali nekoliko – madžarske železne volje? Zato mislimo, da ne bi prav nič škodilo, če bi študiralo na leto po par Slovencev tudi v Pešti ... To je torej, kar smo hoteli reči: Širšega obzorja nam treba. In to obzorje se pridobi po širokem svetu.«¹⁶

V prejšnjih letih in stoletjih so se Slovenci v Parizu na daljši rok pojavljali zgolj izjemoma in bolj ali manj slučajno,¹⁷ šele ob koncu 19. stoletja pa je prišlo do bistvenega premika, ki so mu sprva botrovali slikarji realisti – Jurij Šubic (1880–1890), Jožef Petkovšek (1884) in Ivana Kobilca (1891–92) –, potem pa so jim na začetku 20. sledili še Ivan Vavpotič (1900–01),

¹³ Med slikarji so bili to člani kluba Sava (Grohar, Jakopič, Jama, Sternen ...), ki so preko Evrope upali na uspeh tudi doma. Na Dunaju so leta 1904 v galeriji Miethke pripravili svojo prvo zelo uspešno in odmevno skupinsko razstavo, do prve svetovne vojne in po njej pa so tako gostovali po vsej Evropi; bili so tudi v Parizu leta 1919. Razen Cankarja in Župančiča je bila slovenska javnost do njihove moderne impresionistične umetnosti v glavnem brezbrizna, kvečjemu so jim očitali tujstvo.

¹⁴ Prim. Malcolm Bradbury 1999 : 159: »*Veliko prej, preden se je 20. stoletje pojavilo na obzorju, so ga napovedovali. To naj bi bilo 'moderno stoletje' ...*«

¹⁵ Gre za dilemo, ki je bila pri Slovencih na začetku 20. stoletja (pomislimo samo na Župančičevo *Dumo!*) zelo živa, ni pa preživela niti danes. Tudi v 20. in 30. letih prejšnjega stoletja ni bilo drugače: v slovenski literaturi tega časa sta bila zelo opazna in pomembna pojava regionalizem in ruralizem. Prim. Miran Hladnik, *Regionalizem in slovenska književnost*, 1991, <http://www.ijs.si/lit/pokrajina.html>-12

¹⁶ Anton Aškerc, *Zbrano delo* VII, ur. Vlado Novak, Državna založba Slovenije, Ljubljana, 1993, 410.

¹⁷ Tak primer je bil skladatelj Jurij Mihevec (1805–1882), ki se je z Dunaja leta 1846 preselil v Pariz, kjer je s privlačno, a ne povsem izvorno t. i. salonsko glasbo imel kar lep uspeh (natisnili so mu več kot 100 del); mož se je po francosil iz izgubil stik z domovino. – Je pa res, da je v svetovljanski Pariz na podoben način »zašlo« tudi kar nekaj čisto preprostih Slovencev, med njimi je bil na začetku 20. stoletja tudi krojač Jože Cankar, brat pisatelja Ivana Cankarja.

Rihard Jakopič (1905) in Matej Sternen (1909),¹⁸ nato pa najprej literarni zgodovinar Ivan Prijatelj (1904), za njim pa literati Oton Župančič (1905), Vladimir Levstik (1906–07), Anton Debeljak in Anton Novačan (1912). Seveda so tamkaj še pred 1. svetovno vojno različno dolgo živeli tudi ugledni slovenski romanisti Friderik Juvančič, Janko Pretnar, Janko Kotnik, Josip Berce in Pavel Brežnik, po njej pa – ko so se med Slovenci in Francozi dokončno vzpostavili poglobljeni in nepretrgani odnosi na vseh področjih kulturnega življenja – Anton Grad, Stanko Leben, Jakob Šolar, Fran Šturm ... In med njimi tudi literarni teoretik in zgodovinar Anton Ocvirk.

Dokaj znano je, da so v času med obema vojnama v Parizu samostojno ali skupinsko razstavljali mnogi slovenski slikarji (od znamenite skupine impresionistov leta 1919, Božidarja Jakca (1925) do denimo Toneta Kralja (1936), če Vena Pilona, ki je itak dolga leta živel v Parizu (1930–63),¹⁹ sploh ne omenjamo posebej), da se je tamkaj v letih 1924–27 študijsko izpopolnjeval skladatelj Lucijan Marija Škerjanc, da so v nesporni prestolnici evropske kulture krajši ali daljši čas živeli tudi literati Vladimir Bartol, Božo Vodušek, Ivan Mrak, Anton Ingolič, Edvard Kocbek, Prežihov Voranc, Ivan Mrak, Juš Kozak, Ciril Kosmač, Josip Vidmar ... in tudi Božidar Borko, časnikar, publicist, literarni kritik, urednik in prevajalec.²⁰

Tudi je znano, da je Jože Javoršek (sprva Jože Brejc) neposredno po 2. svetovni vojni delal na jugoslovanskem veleposlaništvu v Parizu in študiral na Sorboni, se zbližal in spoprijateljil z vodilnimi francoskimi umetniki tistega časa (tudi z Jeanom-Paulom Sartrom), o tem pa napisal vrsto poročil in obsežno študijo *Prazna miza ali razmišljanja o »novem gledališču«*

¹⁸ Prim.: Emilijan Cevc, *Začetki slovenskega impresionizma*, Jakopičev paviljon, Ljubljana 1955.

¹⁹ Svojo razgibano življenjsko pot je zgovorno opisal v memoarski knjigi *Na robu* (1965). Zanimivo je, da je Pilonova žena bila Francozinja, kot le redkokateri slikar večjega umetniškega formata pa je gojil resne literarne ambicije – tudi v francoščini. Strastno je prevajal slovenske pesnike (Prešerna, Aškerca, Župančiča, Ketteja, Murna ...) in celo razmišljal o prvi francoski antologiji slovenske poezije. Več o tem: Božidar Borko: *Veno Pilon*, v: *Srečanja*, Slovenska matica, Ljubljana 1971, 63–69.

²⁰ Božidar Borko (1896–1980) je odigral zelo pomembno vlogo kot informator in posrednik med slovensko in slovanskimi ter romanskimi literaturami. Bil je evropsko razgledan človek; obvladal je več jezikov in veliko potoval. Tudi v Pariz. Svoje bivanje v prestolnici ob Seni med 20. 9. in 7. 10. 1937 je z veliko navdušenja opisal v nizu člankov s skupnim naslovom *Iz pariških zapisnikov*; v: Božidar Borko, *Na razpotjih časa*, Založba Obzorja, Maribor 1962.

(1967);²¹ za v francoščini napisano avtobiografijo *La mémoire dangereuse*²² (1987) je v Parizu celó prejel nagrado. V Parizu so ob tudi v Evropi in svetu uveljavljenih slovenskih slikarjih (Zoran Mušič) in skladateljih (Vinko Globokar) nekaj časa živeli tudi pisatelji Boris Pahor, Primož Kozak, Taras Kermavner, Kajetan Kovič in Tomaž Šalamun. Zagotovo je vsem vsaj znano tudi ime trenutno najbolj popularne Slovenke v Franciji, slovenske novinarke in pisateljice Brine Švigelj Mérat (tudi Brine Svit), ki si je v Franciji (v Parizu živi od leta 1980) s svojimi izvirnimi romani pridobila zavidljiv ugled in slavo.²³

Zagotovo bi se o vseh in vsakem posebej dalo s »pariškega vidika« (tako iz njihovega literarnega dela in korespondence kot iz njihovih lastnih in zapisov drugih) izbrskati marsikaj zanimivega, morda celo neznanega, vendar nas v pričujoči nalogi zanimajo zgolj imena literatov z začetka 20. stoletja, tisti besedni (po)ustvarjalci torej, ki jih literarna zgodovina uvršča v okvir slovenske moderne ali pa njenih sopotnikov;²⁴ to pa so Ivan Prijatelj, Oton Župančič, Vladimir Levstik, Anton Debeljak in Anton Novačan.

Tisto, kar teh pet mož omogoča spraviti na skupni imenovalec, ni le dejstvo, da so vsi kar nekaj časa preživeli v Parizu, da so torej vsi iz neposrednih izkušenj spoznavali francosko kulturo in jezik (Debeljak je na Sorboni leta 1912 tudi diplomiral iz romanistike), pač pa tudi dejstvo, da so vsi o Franciji in Francozih, predvsem pa o čarobnem Parizu na tak ali drugačen

²¹ Zelo pomembna in pomenljiva sta s tega vidika tudi oba Kocbekova poveljna pariška dnevnika (1956, 1962). Edvard Kocbek, ki je bil sicer profesor francoskega jezika, je kot štipendist francoske vlade bival v Lyonu in Parizu leta 1932 in se v tem času zelo navezal na filozofijo personalizma (človek je duhovno bistvo resničnosti).

²² Javoršek je zlasti v 80. letih napisal vrsto polemičnih, skoraj pamfletskih besedil, v katerih je obračunaval s svojimi sodobniki Kocbekom, Zupanom, Pirjevcem, Kermavnerjem, Gradišnikom. Nekakšna pika na i temu pisanju je *La mémoire dangereuse* (*Nevaren spomin*).

²³ Francoska akademija ji je junija 2006 za roman *Un cœur de trop* (*Srce odveč*) podelila prestižno literarno nagrado Maurice Genevoix. Roman je najprej izšel v francoščini, potem pa še v slovenščini; dogaja se deloma v Sloveniji, deloma v Franciji.

²⁴ Pri tem seveda mislimo na znano dejstvo, da se je v večini literarnozgodovinskih študij tega obdobja zakoreninila miselnost, da so »pravi« modernisti pravzaprav le štirje (Kette, Murn, Cankar in Župančič), vsi drugi pa – in teh je bistveno več – da so le nekakšni spremljevalci in posnemovalci »genialne četvorke«, običajno imenovani sodobniki ali sopotniki slovenske moderne.

način pisali, da je torej »Babilon svobode«²⁵ njihovemu življenju in delu pridal pečat posebnosti in svetovljanskosti.

O Župančiču kasneje. Kaj pa Ivan Cankar, največje ime, nesporni sinonim slovenske moderne? Pa Kette, Murn? Cankar je o Parizu dosti sanjal, ga večkrat omenil v svojih delih in korespondenci, a do prestolnice ob Seni, čeprav je tam kar nekaj let živel njegov brat, vendarle nikoli ni uspel priti. Enako seveda zgodaj umrla Kette in Murn. Brez dvoma pa je tudi nanju kot na Cankarja, a tudi Govekarja, Murnika, Meška ... francoščina imela magičen vpliv,²⁶ niso pa še zares znali, upali ali pa mogli prerezati popkovine s »svojo« Avstrijo; preveč so bili še navezani na ožjo (slovensko) in širšo (nemško) domovino. Cankar sicer še najmanj, pa vendar ...

V tem smislu kljub njunim generacijskim in idejnim razprtijam, ki jih slovenska literarna zgodovina sicer tako rada poudarja, lažje razumemo Cankarjevo zaničevanje in hkrati občudovanje Antona Aškerc. Za Cankarja je bil »stari« Aškerc sicer dober pesnik, ki pa je obstal, kjer je bil, medtem ko so »mladi« šli dalje, po drugi strani pa se mu je kot človek zdel neverjetno pogumen, svobodomiseln Slovenec, ki se nikoli ni nikogar ustrašil in si je vedno upal govoriti in živeti po svoje. Upal tako v literaturi kot v zasebnem življenju.

»Do Aškerčevih časov je stala vsa slovenska književnost pod znamenjem kamižole in irhastih hlač. Ako bi kdo hotel takrat narisati nagajivo podobo slovenskega naroda, kakor si ga je mislila takratna slovenska književnost, bi narisal ponižnega kmetiča, kako globoko sklonjen in s klobukom v roki pozdravlja svojega župnika,« je v govoru, posvečenem spominu Antona Aškerc, zapisal Ivan Cankar.²⁷ Seveda je s tem hotel povedati, kako pomemben mejnik je v razvoju slovenske literature in misli postavil ta svobodomiselni štajerski duhovnik, eden *»največjih mož, kar jih je kdaj rodila slovenska mati«*²⁸ – odločno in samozavestno je izstopil iz

²⁵ To poetično ime je Parizu nadel Vladimir Levstik, ko je leta 1907 v *Ljubljanskem zvonu* pisal o svojem bivanju v Parizu, o galerijah in umetniških razstavah.

²⁶ Joža Mahnič v Zgodovini slovenskega slovstva V, *Obdobje moderne*, Ljubljana 1964, na str. 25 in 26 jasno pove, da se je francoska moderna literatura čutila »v celotnem tedanjem literarnem ozračju« in vplivala na vse štiri moderniste, a tudi t. i. sopotnike (v zvezi s tem glej opombo 72). Cankar je bil pri tem nedvomno pionir (edini se je v gimnaziji tudi pri rednem pouku učil francoščine, ostali so hodili le v neobvezne tečaje) in je *»navdušeno pozdravil evropsko moderno liriko, zlasti Verlainovo in Baudelairovo ...«*

²⁷ Ivan Cankar, Zbrano delo XXV, Ljubljana 1976, str. 219.

²⁸ Prav tam. – Ivan Cankar je sprva Aškerc močno hvalil (»Šele Aškerc je videl poezijo tudi v grozoti, v bedi in bridkosti – tja je šel iskat poezijo, kamor med Slovenci še nihče pred njim.«), po sporu v zvezi s Kettejevo zapuščino v letu 1900 pa mu je postajal vse bolj trn v peti, tako da je leta 1909 sarkastično zapisal: *»Ali, ah*

Levstikovega blatnega kolovoza na relaciji Litija–Čatež, se miselno usmeril v Evropo, a do nje ohranil zdravo, kritično distanco tudi tako, da jo je s svojimi popotovanji po Balkanu (Bosna, 1893), v Turčijo (1893), v Rusijo (1901), Egipt (1906), Grčijo (1908) ... geografsko in miselno dopolnil.²⁹

Tudi Josip Stritar je v tem kontekstu že v 19. stoletju odigral nadvse pomembno vlogo. V Parizu sicer ni prav veliko živel, je pa kot turist (ali pač – avanturist) Slovincem podobno kot Aškerc odpiral vrata v svet. In evropske literature, ki jih je zaradi širokega jezikovnega znanja bral v izvirniku. Tudi francosko, ki je nanj močno vplivala – zlasti Rousseau in Hugo.³⁰ Ta na Dunaju živeči profesor, sicer pa kmečki sin iz Podsmreke pri Velikih Laščah, je bil eden tistih modernih Slovencev, ki se ni ustrašil Evrope; prepotoval – a tudi skritiziral – jo je po dolgem in počez.³¹ V almanahu *Mladika* (1868)³² in *Pesmih* (1869)³³ so tedaj še zelo zaplotniški Slovenci mogli brati tudi take, zanje prav nenavadno svetovljanske verze:

»Danes tukaj, jutri tam,
drugi kraji, druga mesta,
če mi vseč ni tu, drugam
urno me popelje cesta!«

žalost: liberalizem je romal v arhiv in Aškerc je arhivar njegov ...« (kar je očiten namig ne le na Aškerčevo arhivarsko službo v Ljubljani, pač pa tudi na njegovo idejno in literarno »arhiviranje«).

²⁹ Aškerc je pesmi s svojih zgodnejših popotovanj objavil trikrat, vedno pod naslovom *Iz popotnega dnevnika*. Prvič v *Lirskih in epskih poezijah* leta 1896 (južno- in zahodnoslovanske dežele in Benetke; z dodatkom tistih iz Carigrada še v Ljubljanskem zvonu 1887), drugič v *Novih poezijah* leta 1900 (Italija) in tretjič v zbirki *Četrtri zbornik poezij* leta 1904 (Poljska in Rusija). V zbirki *Akropolis in piramide* (1909) pa je »spregovoril« o Grčiji in Egiptu.

³⁰ Ivan Prijatelj je v obširni razpravi o Josipu Stritarju (v: *Izbrani eseji in razprave Ivana Prijatelja*, Slovenska matica, Ljubljana 1952, 363–459) na str. 437 zapisal tudi: »Tak je bil Stritar, ko je stopil v poznejših visokošolskih letih v fizično in dušno bližino Francije – zdrav, vesel slovenski fant z vzbujenim pesniškim temperamentom. Za njegovega bivanja na Francoskem, med poglobljanjem njegovim v to staro zapadno kulturo pa so se naenkrat začutile druge srčne veze: v njegovi duši je vzplaval na površje oni 'šibki, mehki' deček ... /.../ In ta je sedaj kakor večča k luči zletel k – Jeanu Jacquesu Rousseauju.« In kasneje, zatrjuje Prijatelj na str. 441, še k Victorju Hugoju.

³¹ Lahko bi torej rekli, da smo Slovenci imeli svoje evroskeptike že mnogo prej, preden smo se – kot samostojna Republika Slovenija – politično vključili v Evropsko unijo.

³² V njem sta se kot ustvarjalca predstavila tudi Fran Levstik in Josip Jurčič.

³³ V drugem razdelku je pod naslovom *Popotne pesmi* objavil 10 pesmi s popotovanj po Belgiji, Franciji, Nemčiji in Pragi leta 1861. Več in podrobneje o tem: Vita Žerjal Pavlin, *Stritarjevi in Aškerčevi lirski popotni cikli*, Slavistična revija 3/2005, 409–426.

Z očitno ironijo se je Stritar lotil domišljavih, a dolgočasnih Angležev:

»Dolgopeta ti prikazen,

kaj si zopet tu, Anglež?

Tvoj pogled mi ni prijazen,

kakor strah za mano greš,«

prizanesel pa ni niti Parizu in geografsko nevednim Francozinjam:

»Nisem Nemec, dekle lepo,

nisem Rus, Italijan,

nisem Turek, nisem Španec,

tudi pust ne Angličan!

Kaj ti bo, če imenujem

narod svoj in rojstni kraj;

ve Francozinje se v šolah

ne učite bogvekaj ...«

Kljub Stritarjevi neprizanesljivi kritiki zahodnoevropske politike in kulture,³⁴ pa seveda ne gre pozabiti še na drugi pol njegovega odnosa do Zahoda – odkrito je občudoval nekatere filozofe in pisatelje in ustvarjal pod njihovim očitnim vplivom. Tako je denimo svoj pisemski roman *Zorin*,³⁵ ki je nedvomno zelo ambiciozen poskus literarno izobraženega slovenskega intelektualca, da bi za slovenske razmere nekako spojil Goethejevega *Wertherja* in Rousseaujevo *Julijo ali novo Heloizo*, ne le napisal pod močnim francoskim vplivom, ampak ga je

³⁴ Dober dokaz za to so Stritarjeve *Dunajske elegije*, kjer je v 5. elegiji mogoče prebrati tudi takšnele verze: *»Kje bratoljubje imaš? /Govori, Evropa, govori? / Ti pobeljen si grob; vse je sleparstvo in laž./ Tvoje krščanstvo je laž, bratoljubje je laž in svoboda. / Jezik lepo govori – prazno je tvoje srce,«* v 8. pa angleški narod celo primerja z velikanskim pajkom na samotnem otoku, ki je razpel mreže po vesoljnem svetu in narodom pije kri.

³⁵ Stritar je roman objavil v svojem, torej dunajskem, *Zvonu* leta 1870. Zastavil ga je zelo ambiciozno, saj naj bi izhajal celo leto. Vendar ga je – kot je zapisal v nekem pismu – dokaj hitro (15. številka, avgust) zaključil, ker je izgubil veselje do dela; bralci ga niso razumeli.

tudi deloma lociral v Pariz.³⁶

Če torej povzamemo: skoraj celotno 19. stoletje je bil Pariz, že stoletja močna in vse izrazitejša kulturna in umetnostna prestolnica Evrope, Slovencem miselno domala tako daleč kot geografsko; šele ob izteku stoletja je tja zaneslo prve pomembnejše umetnike iz slovenskih logov. Že prva leta »modernega« 20. stoletja pa so na bregove Sene privabila lepo število Slovencev – bodisi romanistov bodisi besednih ali likovnih umetnikov. Ti so – še dokaj negotovi in izgubljeni – v velikem in neznanem romanskem svetu s svojevrstno mentaliteto ostajali le kakšen študijski mesec ali leto, nekateri že samozavestnejši pa so v naslednjih desetletjih Pariz in Francijo vzeli kar za svojo drugo domovino. To mesto-svet, kot ga je navdušeno poimenoval avstrijski cesar Franc I., so hoteli pač ne le videti, ampak biti tudi videni v njem. Ni jih tako malo, ki jim je uspelo.³⁷

2.1 Pariz, mesto zgodovine

Prvi arheološki dokazi o obstoju Pariza segajo v konec 3. stoletja pred Kristusom, ko je to bilo še zelo majhno naselje na otoku Ile de la Cité na Seni. Osnovalo ga je keltsko, galsko pleme, poznano pod imenom Parisii. Prva pisna omemba Pariza datira v leto 52 pred Kristusom; v svojih Komentarijih ga je Julij Cezar opisal kot naselje z imenom Lutetia. V 1. stoletju se je kot rimsko mesto razširila tudi na levo stran Sene, vendar je bila Lutetia v Rimskem cesarstvu vseeno dokaj nepomembno mesto. Serija barbarskih napadov je upostošila mesto v 3. stoletju, lokalno prebivalstvo pa se je spet naselilo na otok, ki so ga ogradili z močnim obzidjem. V 4. stoletju je Lutetia spremenila ime v Civitas Parisiorum, skrajšano Paris.

V 5. stoletju je Pariz doživel hude čase. Leta 451 ga je sv. Genovefa obvarovala pred Huni, potem pa so ga leta 497 osvojili Franki in ga imeli za svoje glavno mesto vse do 584. leta, ko so ga dokončno prevzeli Merovingi. Pod njihovo vladavino je prvič postal prestolnica Francije. V letih 885–86 so ga upostošili Normani. V zgodnjem srednjem veku se mesto

³⁶ Tako denimo Zorin, naslovni junak, svetobolni idealist, v katerem je treba videti Stritarjev avtoportret, v pismu prijatelju izraža oboževanje klasične umetnosti, kakršno si je ogledal v pariškem Louvru.

³⁷ Zanimiv je primer »v Parizu naturaliziranega Francoza«, poslovneža založnika Doréja Ogrizka, ki je »v novembru 1928 odpotoval v Pariz in tam občutil, da je tu tisto okolje, v katerem bi se hotel eksistenčno zakoreniniti. Kajpada, zlahka ni šlo.« Toda že kmalu je ustanovil založbo Odé, ki je v 60. letih postala ena največjih v Franciji (v 30 letih obstoja je založila več kot 5 milijonov knjig!). Podrobneje o podjetnem Slovencu iz Planine pri Rakeku v: Borko 1971.:70–74.

začne močnejše razvijati tudi na desnem bregu Sene, vrhunec pa doseže v 12. in 13. stoletju, ko že ima 100 000 prebivalcev. V tem obdobju so bile zgrajene številne pomembne stavbe, med njimi tudi katedrala Notre Dame. V mestu že leta 1215 ustanovijo tudi prvo univerzo (nasledi jo Sorbona, ki datira v leto 1253) in zveze gildov (cehov)³⁸, kar zelo prispeva k nadaljnjemu napredku Pariza in Francije. Po nekaterih ocenah naj bi Pariz leta 1365 imel okoli 275 000 prebivalcev.

Renesansa je za Pariz pomenila nov vzpon; mesto se je razcvetelo in se začelo spreminjati v najpomembnejše kulturno središče Evrope. Vrh tega razcveta pomeni vladavina Henrika II., ki je Pariz preoblikoval iz starega srednjeveškega v moderno, novodobno mesto. Končni pečat sta mu dala cesarja Louis XIII. in Louis XIV., ki sta – da bi pokazala moč svoje monarhije – zgradila številne moderne palače, vrtove, parke, avenije. V času njune vladavine se je Pariz pomembno prostorsko razširil. V Parizu naj bi leta 1637 živelo 415 000 ljudi, leta 1700 pa menda celo že 600 000. A to zagotovo ne drži, saj so prvi uradni popis prebivalstva Francije opravili šele leta 1796, Pariz pa je takrat imel natančno 556 304 prebivalce.

Za časa francoske buržoazne revolucije 1789. in zelo nemirnega obdobja Prve republike (1792–1799), ki se konča z Napoleonovim prevzemom oblasti, je bilo mesto močno uničeno in obremenjeno s številnimi problemi, vseeno pa je bil prav v tem času dokončno utrjen status Pariza kot glavnega mesta Francije, kar je ostal vse do danes. Napoleonova doba, čas t. i. Prvega cesarstva (1804–1814) je prinesla velike gradnje in rekonstrukcijo mesta, kar je po državnem prevratu v letih 1814–1815 omogočilo njegovo nadaljnjo urbanizacijo. Železnica je Pariz dosegla 1837. leta, to pa je omogočilo pospešen razvoj mesta in njegove širše okolice. Okoli leta 1840 Pariz postane milijonsko vlemesto. V času francosko-pruske vojne v letih 1870–71 Francija doživi sramoten poraz, Prusi zavzamejo tudi Pariz.³⁹ Sledi viharna Pariška komuna (18. 3. 1871 – 28. 5. 1871), »prva diktatura proletariata«, potem pa v obdobju Tretje republike (1870–1932) leta pospešenega urbanističnega dela in napredka, ko ob Svetovni razstavi po načrtih inženirja Gustava Eiffla leta 1889 postavijo znameniti 300 metrov visok

³⁸ Eden najvplivnejših je bil ceh rečnih trgovcev, kar je še en dokaz, kako pomembna za Pariz je bila reka Sena.

³⁹ 2. septembra 1870 je po bitki pri Sedanu kapituliral Napoleon III, potem pa so Prusi začeli oblegati Pariz in ga po kapitulaciji nesposobne izdajalske vlade zasedli 28. 1. 1871. Parižani, predvsem domoljubno delavstvo, so se kljub lakoti, epidemijam in dvojnemu sovražniku (domače reakcionarne sile in nemški okupator) spet uprli, osvobodili Pariz, izvedli protiburžoazno revolucijo ter razglasili Pariško komuno, ki pa je že po dveh mesecih bila v krvi zadušena. Življenje je izgubilo okoli 100 000 Parižanov.

kovinski Eifflov stolp, ki hitro postane simbol Pariza. V tem obdobju se število prebivalcev Pariza rapidno povečuje: 1871. – 1 800 000, 1879. – 2 200 000, 1896. – 2 500 000.

Prva svetovna vojna (1914–1918) prekine obdobje miru in vsesplošnega napredka; Pariz spet dvakrat hudo ogrozijo Nemci, ki ne izbirajo sredstev – obstreljujejo ga s težko artilerijo in leta 1918 tudi že bombardirajo iz zraka (iz avionov in celo balonov!). Škoda na objektih in mestu kot celoti je ogromna; tudi zato najbrž je obdobje med obema vojnama čas najintenzivnejšega urbanega razvoja vele mesta ob Seni. Število prebivalcev Pariza v tem času še vedno raste in 1931. leta doseže rekordnih 2 891 020.

2.2 Pariz, kulturno in literarno središče Evrope

»Vsak zaveden narod ima nekje svoje mesto, ki pomeni zanj to, kar za organizem srce. Spomnimo se samo, kaj pomeni za Francoze Pariz, za Čehe Praga, za Avstrijce Dunaj. Glavno mesto ni samo geografski, upravni, gospodarski ali kakršenkoli utilitarni pojem, marveč je tudi žarišče nekih, včasih skritih impulzov, ki prevevajo ves narod, je merilo njegove civilizacije, reprezentanca njegovega kulturnega razvoja,«⁴⁰ je leta 1953 zapisal Božidar Borko, dober poznavalec domovine in tujine, tudi Pariza, francoske literature in jezika.

Če sledimo Bradburyjevemu *Atlasu svetovne literature* ugotovimo, da je Francija v svojem tisočletnem kulturnem in umetnostnem razvoju v kar nekaj obdobjih dosegla ne le svoj intelektualni vrh, ampak predstavljala tudi evropski in svetovni zgled in vzor za filozofe, literate, umetnike, a tudi čisto navadne smrtnike, da so le razumeli vrednote, kot so denimo tiste iz časov francoske buržoazne revolucije: *Egalité, fraternité, liberté* (Enakost, bratstvo, svoboda).

Nas v pričujočem diplomskem delu seveda zanima predvsem literatura, čeprav bi se o Parizu in umetnostih – od slikarstva do glasbe, od kiparstva in arhitekture do »sedme umetnosti« in gledališča – dalo napisati marsikaj. In se tudi že je. In to ogromno.

⁴⁰ Borko 1962 : 41.

Z literarnozgodovinskega vidika je 16. stoletje res prvi tak vrhunec,⁴¹ je pa to žal tudi obdobje, ko je Pariz zaradi mnogih nevarnosti (borba za oblast, državljanska vojna, breobzirni verski obračuni – šentjernejska noč leta 1572!⁴²) postal mesto, ki se mu je marsikateri veliki um – kot denimo Montaigne (1533–92) ali Rabelais (1494–1553) – rajši v velikem loku izognil. Oba svobodomisleca sta, da ne bi postala žrtvi primitivnega nasilja, raje živela v zatišju province, se sicer v najhujših dneh za nekaj časa umaknila v Italijo, a se kmalu vrnila, ker – kaj je Francoz brez Francije?⁴³ Morda prav to, kar je Francija brez Pariza – organizem brez srca.

Drugo obdobje je 17. in 18. stoletje, razsvetljenska Francija. Literarna zlata doba, ki traja od približno 1629. leta – takrat kralj Ludvik XIII. Imenuje znamenitega kardinala Richelieuja za svojega vseмогоčnega prvega ministra – do francoske revolucije 160 let kasneje.

Vse bistveno, kar se je politično in kulturno v Franciji tega časa dogajalo, se je zgodilo v Parizu. Tam se je rodil in zasijal briljantni komediograf Molière (1622–73), tam sta se uveljavila klasicistična dramatika Corneille (1606–84) in Racine (1639–99), tam sta ustvarjala velika filozofa Descartes (1596–1650) in Pascal (1623–62), tam je ustvarjal, bil zaprt in tam je tudi umrl »*sinonim racionalizma*«⁴⁴ Voltaire (1694–1778), tam je živel sentimentalist Rousseau (1712–78), tam je Diderot (1713–84) leta 1746 začel urejati znamenito *Enciklopedijo*.⁴⁴ Tam pa se je rodil in buril duhove tudi sprevrženi markiz de Sade (1740–1814).

⁴¹ Seveda pa to ne pomeni, da je recimo François Villon, znameniti in zloglasni pesnik, ki se je rodil v Parizu že leta 1431 (po obsodbi na smrt pa »izginil neznanokam«⁴² okoli leta 1463) in ga Francozi štejejo za svojega prvega modernega pesnika, kaj manj pomemben.

⁴² Gre za krvavi obračun s protestanti, ko so v Parizu in po vsej Franciji na najbolj primitiven in grozljiv način pobili na tisoče protestantov.

⁴³ Montaigne se – da ne bo pomote – ni vrnil v Pariz, niti na svoj podeželski grad, ampak raje v Bordeaux, kjer so ga navdušeni meščani leta 1582 izvolili za župana.

⁴⁴ *Enciklopedija* je v 35 zvezkih izhajala v letih 1751–76 in je eden največjih dosežkov svojega »razsvetljenega časa«, saj je zajela praktično celotno tedanje znanje.

Vsi našteti se sicer niso rodili v Parizu, vsi pa so v Parizu živeli in večina je tam tudi umrla.⁴⁵ In to nikakor ni naključje ali slučajnost – Pariz je v tem času že bil nesporna intelektualna prestolnica Francije in tudi Evrope. Pariz se je v tem času spremenil v mesto-svet, kot ga je navdušeno imenoval avstrijski cesar Franc I.

Tretje literarno vrhunsko obdobje je prelom iz 18. v 19. stoletje, Pariz francoskih romantikov. Pisateljica, ena najvplivnejših žensk in koketa, ki je moške dobesedno ovijala okrog prsta,⁴⁶ Madame de Staël (1766–1817) je iznašla pojem romantika; zahtevala je, naj bo umetnost bolj globoka in iskrena, bolj odprta za tuje literature, zlasti nemško. Napoleona je s tem in še čim (denimo s primerjavo med Francijo in zatonom rimskega cesarstva) sicer užalila in jo je večkrat izgnal iz Pariza, za njo pa je vendar stopicala cela vrsta njenih somišljenikov romantikov, med katerimi sta naposled največja slava in ugled pripadla »neizogibnemu simbolu francoske romantike« Victorju Hugoju (1802–1885).

To je čas, ko je v Parizu tiskanje in izdajanje knjig doseglo tehnično revolucijo, ko so ustanavljali pomembne literarne in filozofske revije, ko so dnevniki imeli naklado kot še nikoli in ko je deloval pravcati sistem družabnih salonov, kjer so se zbirali ljudje s podobnimi političnimi in umetniškimi nagnjenji (enega takih je imela tudi Staëlova). To pa je že tudi čas »ustvarjalnih kavarn«, čas generacije, ki jo je povezoval duh Pariza.

Četrto literarno pomembno obdobje so leta po 1830, Pariz Stendhala, Balzaca in Sandove. Posebnost te dobe je gotovo, da se je spet vse bistveno dogajalo v Parizu, vendar pa ga – za razliko od prejšnjih časov – mnogi literati niso marali, zato svoje pisateljske pozornosti niso namenjali le po 1840. letu že milijonskemu vlemestu, ampak so pisali tudi o drugih francoskih pokrajinah, pa tudi drugih državah.

Tipičen primer je gotovo začetnik francoskega realizma Henri Beyle - Stendhal (1783–1842), ki je sicer kar dosti let preživel v Parizu, vendar se nad njim ni navdušil (zlasti mu je šla na živce ponarejena, dvolična finost pariških salonov, ki da – v to je bil prepričan – umetnika slej

⁴⁵ Filozof René Descartes ni umrl v Parizu, ampak – kar je skrajno nenavadno – od mraza! na dvoru švedske kraljice Kristine. Pokopali so ga v Stockholmu, a kasneje njegovo truplo vendarle prenesli v Pariz.

⁴⁶ Zlasti po letu 1798, ko se je uradno ločila od moža, barona Staël-Holsteina, švedskega veleposlanika v Parizu, so se okrog nje vrteli številni vplivni moški, tudi Diderot..

ko prej ugonobi). Zelo pa se je navdušil nad Italijo,⁴⁷ kamor je postavil tudi prizorišče svojega znamenitega romana *Parmska kartuzija* (1839). Ob koncu življenja (1842) se je vendarle vrnil v Pariz in je kot mnogi drugi slavni literati pokopan na pokopališču Père Lachaise na Montmartru.

V Parizu je ves svoj ustvarjalni vek preživel tudi Honoré de Balzac (1799–1850), neutrudni pisec ogromne *Človeške komedije*, ki je iz rodnega Toursa v Pariz prišel študirat pravo. Študij je hitro opustil in pod izmišljenimi imeni začel pisati novele, še več: bil je eden začetnikov t. i. kolportažnega romana, a s tem poslom si je nakopal katastrofalne dolgove. Tudi zato je v kasnejših pariških letih pisal, pisal in – pisal. Čeprav njegovi romani niso obdelovali le Pariza, ampak tudi provinco, torej podeželje v francoskem pomenu besede, in je z njimi zelo ambiciozno hotel opisati francosko družbo kot celoto, jo osmisliti, raziskati in razložiti, je Pariz ostal njegov izziv do zgodnje smrti. To je povedal že v *Očetu Goriotu* (1834), ko je Rastignac – v veliki meri pisateljeva podoba – takole dramatično opisan: »*Ko je ostal Rastignac sam, je stopil nekoliko korakov proti vrhu pokopališča: spodaj je ležal Pariz, vil se je vzdolž obeh senskih bregov, kjer so se prižigale prve luči. Oči so se mu skoraj pohlepno oprijele kraja med Vendômovim trgom in Invalidskim domom: tam je živel tisti lepi svet, v katerega je hotel prodreti. Na ta šumeči panj je vrgel pogled, kakor da bi hotel že naprej posrebiti iz njega sladki med, ter izrekel veličastne besede: 'Zdaj pa se skusiva midva!'*«

Tudi feministka George Sandova (1804–76) je prišla v Pariz šele s 27-imi leti, a ga je po številnih ljubezenskih avanturah (med nesrečnimi osmoljenci sta bila tudi romantični pesnik Alfred de Musset in skladatelj Chopin) že leta 1839 zapustila in se vrnila v provinco, na podeželje, od koder je po ločitvi z nekim baronom tudi prišla. Kakor je Balzac poslušal zgodbe delavcev in njihovih žena v Parizu, tako je to počela Sandova na podeželju; ustvarila je tip t. i. pokrajinskega romana;⁴⁸ približala se je tistemu, kar je želel tudi Balzac – iz romana narediti zgodovinsko-sociološko-psihološko sliko francoske družbe in države.

Peto obdobje je Pariz druge polovice 19. stoletja, Pariz Flauberta, Baudelaira, Zolaja. Pariz v času, ko je po revoluciji leta 1848 monarhija padla, a se že po treh letih republike vrnila v

⁴⁷ Zase je ob neki priložnosti napisal, da ima italijansko srce (le coeur italien), kar je za Francoze, ki so sicer izredni patrioti, zelo nenavadno.

⁴⁸ Tak je recimo roman *Mlakuža zla* (1846); gre za poskus, opisati kmečko življenje kot plemenito, zavezano vrednotam, ki nikoli ne minejo (dobrota, ljubezen, skromnost ...).

podobi Drugega cesarstva Napoleona III., ki je uvedel diktaturo. Victor Hugo je moral v izgnanstvo na otok Guernsey, bajno bogati in vplivni baron Hausmann pa se je v tem neprijaznem času vseeno lotil velikanske prenovе Pariza. Ko je po francosko-pruski vojni Napoleon moral odstopiti in je nastala Tretja republika, je Pariz že bil moderno, lepo velemesto, kakršnega poznamo tudi danes – mesto palač, širokih avenij, spomenikov, parkov. Vendar pa tudi mesto, ki so se v njem naselili boemi, tisti – kot je zapisal Henri Murger v *Prizorih iz boemskega življenja* (1851; na tej podlagi 1896. Puccinijeva opera *La Bohème*) – »katerih glavno delo je, da ne delajo nič«.

Med take je v mladosti – sliši se naravnost neverjetno, a je res – sodil tudi tako resen in zavzet realist, kot je bil Gustave Flaubert (1821–80). Napisal je znameniti roman *Gospa Bovary* (1857) in z njim hudo razburkal javno mnenje, a s »pariškega vidika« je bolj zanimiv roman *Vzgoja srca* (1869), kjer je v podobi slikarja Moreauja satirično opisal svoja boemska mladostna leta v Parizu in tudi problematičnost takega življenja: družba je prava, življenje navidez brezskrbno in lepo, resničnih umetniških dosežkov pa ni, saj veseljačenje in trdo ustvarjalno delo preprosto ne gresta skupaj.

Dekadent in simbolist Charles Baudelaire (1821–67) si s tem ni belil las. Z veliko žlico je zajemal življenje. Ko je leta 1857 s svojo zbirko *Rože zla* pretresel Pariz in Francijo, je kljub silnim napadom nadaljeval v starem boemskem slogu, dokler se mu – vidno shiranemu in izčrpanemu – ura ni iztekla.

Emile Zola (1840–1902) pa je bil spet druga zgodba: mladostno eksperimentiranje, iz katerega je naposled zrasel ciklus slavnih naturalističnih romanov o *Rougon-Macquartovih* (1871–93), je proti koncu svojega tragično končanega življenja (zastrupil naj bi se z ogljikovim monoksidom, bolj verjetno pa, da so to naredili drugi) našel višji cilj in smisel v borbi za po nedolžnem obsojenega židovskega častnika Dreyfusa.⁴⁹ Zaradi udarnega članka *J'accuse!* so ga leta 1898 obsodili na zaporno kazen, a je pobegnil v Anglijo in se vrnil – kot svoje dni Montaigne in Hugo – kot občudovanja vreden človek, kot junak, a ne za dolgo ...

V tem času (1889) se je nad Parizom dvignil veliki železni Eifflov stolp. Postavili so ga v počastitev svetovne razstave, posvečene znanosti in tehniki. Toda odpor do znanosti,

⁴⁹ Dreyfusova afera je Francijo pretresala v letih 1894–99; vanjo se je aktivno vpletel Zola, ki je nazadnje tudi dosegel rehabilitacijo po nedolžnem obsojenega oficirja. Dreyfus je bil žrtev antisemitske gonje, razkritje protizidovske zarote pa je prispevalo k demokratizaciji Francije ob koncu 19. stoletja.

materializma in same zgodovine se je krepil, boema je še bolj prevladala: domnevni slikarji (tudi kakšen slovenski, kot smo uvodoma že opozorili), pisatelji, modeli so množično prihajali v Pariz in si iskali primerno podstrešje za svoje podvige. Pariz je postal pravi oder umetnosti. Boemski kabareti so triumfirali, kankan v Folie Bergères pa je vstopil v legendo.

Potem pa pride še šesti, glede na temo pričujoče diplomske naloge, bistveni vrhunec – Pariz na začetku »moderne 20. stoletja«. Pariz Marcela Prousta (1871–1922), ki je v varnem zavetju svoje sobe na bulvarju Haussmann 102 napisal mojstrski ciklus sedmih romanov *V iskanju izgubljenega časa* (1913–27). V njem je opisal nežni svet otroških spominov, a tudi smrt pariške visoke družbe. Kot bi rekel Dunajčan Stefan Zweig (1887–1939) – »včerajšnji svet«.⁵⁰ Stari, lep(š)i, predvojni svet, t. i. *belle époque*,⁵¹ svet navdiha, blišča in bede, a tudi boemske svobode in čarobne privlačnosti. Svet, v katerega je na začetku stoletja kot osebni tajnik kiparja Rodina vstopil tudi eden največjih lirikov vseh časov, nemški pesnik Rainer Maria Rilke (1875–1926) in tam napisal svojega *Panterja*, a tudi mladi, nadobudni slovenski literati, ki bomo o njih v nadaljevanju skušali povedati kaj več od že znanega.

Kozmopolitsko mesto je med prvo svetovno vojno močno trpelo. Bleščeča *belle époque* se je končala, ranjenci so prišli domov, frank je izgubil vrednost, v mestu so bile marsikje še vidne posledice nemškega bombardiranja.

A tu se že začenja zgodba o Parizu v dvajsetih, ki je zanj Ezra Pound (1885–1972)⁵² dejal, da je »laboratorij idej v umetnosti« – kraj manifestov, kraj zabave, eksperimentov, kraj rojstva avantgarde, kraj izseljencev ali pač priseljencev, kajti to je čas, ko v Parizu niso živeli samo

⁵⁰ *Včerajšnji svet* (*Die Welt von Gestern*, 1942; v slov. 1958, s pomenljivim podnaslovom *Spomini Evropejca*) je naslov avtobiografskega romana avstrijsko-židovskega pisatelja Stefana Zweiga (1881–1942); v njem je nostalgичno in pretresljivo opisal čas od 90. let 19. stoletja do 2. svetovne vojne. Poudaril in izpostavil je predvsem občutje grenkobe ob slovesu od starega sveta in vrednot, ki jih »moderno 20. stoletje« menda ne potrebuje več. Zweig je pred nacizmom zbežal v daljno Brazilijo, kjer je leta 1942 skupaj s svojo drugo ženo Charlotte iz obupa in v znak protesta zoper »novega Džingiskana Hitlerja« napravil samomor.

⁵¹ Izraz v slovenščino prevedemo kot »lepi časi«; v literarni zgodovini se je uveljavil kot oznaka za prva leta 20. stoletja, čas pred 1. svetovno vojno. Čas relativnega miru, napredka, velikih pričakovanj in neke čisto posebne ustvarjalne energije. Zweig jo je imenoval »zlata doba varnosti«.

⁵² Ezra Pound, ameriški pesnik, kritik in prevajalec, se je rodil v Haileyju v Idahu. Leta 1907 je zapustil ZDA, potoval po Evropi in se v glavnem ustalil v Angliji, kjer se je uveljavil kot vodilni avantgardist. Na začetku 20. je prišel v Pariz, kjer se je družil z Gertrude Stein in Ernestom Hemingwayjem.

(in predvsem) francoski literati (Proust, Breton, Aragon, Claudel, Valéry, Gide, Cocteau), ampak tudi znamenita »izgubljena generacija«, ⁵³ številni Američani, Britanci in Irci (Hemingway, Pound, Faulkner, Henry Miller, Joyce, Beckett). Pariz se je skoraj preveč amerikaniziral, ⁵⁴ Montparnasse je sicer cvetel, bari, revije in gibanja so živela, a duh se je konec 20. utrudil, kakovost je vidno upadla.

Pariz je potreboval nekaj let, da je z eksistencialisti (zlasti seveda s Sartrom in Camusom) znova zasijal v svojem francoskem šarmu in izvirnosti.

In ju je kljub globalizaciji sodobnega sveta ohranil do danes. Mesta se namreč spreminjajo, duh pa ostaja.

⁵³ Tako je pisatelje, ki so z vseh vetrov, kot »listje jeseni«, prišli v Pariz, da bi ustvarjali, se zabavali, pili in okušali razsežnosti sproščene erotike, poimenovala Gertrude Stein, ameriška pisateljica in zbiralka umetnin, ki je imela ta čas blizu Luksemburškega parka salon, v katerem so se zbirali mladi »izseljenski pisatelji«.

⁵⁴ F. S. Fitzgerald je v knjigi *Nežna je noč* (1934) brez dlake na jeziku opisal takratno stanje v Parizu: »Okoli leta 1928 je postal Pariz zadušljiv. Z vsako novo pošiljko Američanov, ki jih je sem zanesla moda, je kakovost upadla, dokler ni bilo proti koncu nekaj zloveščega na teh norih ladijskih tovorih.«

3 Ivan Cankar in Pariz

»Svet je prehajanje 19. v 20. stoletje sprejel z velikanskim vznemirjenjem; precej globljim in vročičnejšim kot sto let kasneje iztek 2. v začetek 3. tisočletja,« je zapisal Matjaž Kmecl v svojih »drugačnih pogledih na slovensko literarno in slovstveno zgodovino«. ⁵⁵ »Občutek in celo zavest o tem, da človeštvo doživlja konec velike epohe /.../ se je začel ugrezati v tako imenovani spleen – otožnost brez razloga, zahojenost, obupovanje nad minevanjem in ob tem obešenjaško veseljačenje, depresivno uživanje življenja.«

Tudi Ivan Cankar, ta nesporno veliki in v marsičem nedoseženi in nepreseženi slovenski pisatelj, ki je sam zase dejal, da nikoli ni stal le v areni literature, ampak vedno v areni življenja, ⁵⁶ se je nemalokrat hrepeneče in malodušno hkrati vdal temu in takemu *spleenu*. Ne zaradi literature, pač pa zaradi življenja, kajti »boj tistega mladega človeka, ki je z odkritosrčno mislijo donkihil v svoji nezakurjeni izbi, že od vsega začetka ni bil literaren boj«, ⁵⁷ ampak boj z življenjem in za življenje – ne le boj za ideale, za pravico, resnico, lepoto, ampak tudi za golo preživetje.

V tem boju pa se je Cankar pogosto znašel sam in osamljen, zlasti v svojem dunajskem obdobju (1899–1909). ⁵⁸ »Zgodi se,« je zapisal v črtici *Moj kabinet*, ⁵⁹ »da je moje srce

⁵⁵ Matjaž Kmecl, *Tisoč let slovenske literature*, CZ, Ljubljana 2004, 239.

⁵⁶ Ivan Cankar, *Jubilej, Krpanova kobila*, Ljubljana 1907, 12: »Ne v areni literature, v areni življenja sem stal! Njemu, veseljnemu, vseobsežnemu, sem napovedal boj ...«

⁵⁷ Prav tam.

⁵⁸ O tem zagotovo najbolj zgovorno pričajo njegova nenehna pisma založniku Lavoslavu Schwentnerju, v katerih ga moleduje za denar, ki da ga potrebuje za – golo preživetje. Kako pravzaprav odmaknjeno in osamljeno pa je v svoji najbolj ustvarjalni in plodni umetniški dobi (1899–1909) živel na Dunaju pri Löfflerjevih, veliko pove v svoji monografiji o Cankarju Alojz Kraigher, nič manj pa Dušan Moravec (*Ivan Cankar*, zbirka *Znameniti Slovenci*, Ljubljana 1978, 97): »Vendar si je komaj mogoče zamisliti samotnost in enoličnost življenja, kakršnega je živel Ivan Cankar ... /.../ Tri leta se ni ganil z Dunaja, skorajda ne iz Ottakringa, po ves teden niti iz svoje sobe ne. /.../ Ko je /Zofka Kvedrova/ najavljala svoj obisk na Dunaju, je bil tega vesel, želji, naj bi jo popeljal v kakšno družbo, pa ne bi mogel ustreči – 'ne zahajam sam v nobeno in tudi ne vem, kje bi jo dobil'. Ko je ob neki priložnosti obiskal Župančiča, je zapisal, da drugega sploh ne pozna, na vsem Dunaju ni bilo človeka, da bi govoril z njim. Živel je v 'velikem mestu' in bil je tako sam 'kakor v najbolj skriti gorski vasi'«. Podobne izjave so dali Franjo Bašu leta 1949 še živeči Cankarjevi znanci z Dunaja, med njimi tudi Štefka in sosed, uradnik Oton Barfuss, ki je povedal tudi tole: » ... Cankar v ulici in v Ottakringu ni imel znancev, s katerimi bi se družil; tudi

bridkosti, razočaranja, obupa polno. Zgodi se velikokrat. Blodim po ulicah brez miru; na srce trka težka misel o koncu, počitku. Ni ga na svetu, da bi mi segel v roko, pogledal mi v obraz.» Kadar se je tako počutil – in tako se je očitno počutil velikokrat –,⁶⁰ je njegova romantična duša prav simptomatično – bodisi v literaturi bodisi v korespondenci – vedno sanjavo in otožno, kot da za sabo zapira vrata nekega prejšnjega, nič srečnega življenja, skušala pobegniti na svoj »južni otok«, v mladost (*»Kaj je hrepenenje po mladosti drugega kot hrepenenje po svobodi?«*⁶¹), nekam tja v Ameriko, Italijo, v Monakovo,⁶² v Pariz.

Tako se Pariz v zgodnejših Cankarjevih delih kar nekajkrat pojavlja kot odrešitev in pribežališče pred praznim, bednim, primitivnim, umazanim življenjem. Recimo v drami *Jakob Ruda* (1900), enem prvih večjih Cankarjevih tekstov.⁶³ Ana je hči veseljaškega in razuzdanega veleposestnika Jakoba Rude z Drenovega, ki je že spravil v grob svojo ženo, zdaj pa bi bil – da bi poplačal svoje dolgove – pripravljen staremu podjetniku in trgovcu Brošu prodati tudi njo. Toda Ano v zadnjem trenutku iz rok pohotnega starca reši slikar Ivan Dolinar. Lepa in srčno dobra Ana, ki hoče uiti iz mračnega in umazanega okolja, umetniku ob neki priložnosti zaupa svoje hrepenenje: *»Jaz si samo predstavljam, kaj bi počela, da bi bila na tvojem mestu. Najprvo v Pariz, vsekakor v Pariz! Tam mora biti življenje – hoj!«*⁶⁴

sostanovalcem iz hiše je vračal le pozdrave.» V: Franjo Baš, *Pri Cankarjevih znancih na Dunaju*, Nova obzorja 1950, 27–39.

⁵⁹ Objavljeno v *Domačem prijatelju* leta 1905; urejala ga je Zofka Kvedrova, Cankarjeva dobra prijateljica, izhajal pa je v Pragi v letih 1904–15.

⁶⁰ Igralki Mariji Reisnerjevi je v pismu 21. 1. 1908 priznal svojo strašno osamljenost (*Pisma III, 3. del*, 187–188): *»Tako daleč je seglo to čustvo, da sem navsezadnje sklenil: edino takrat si še človek, kadar si zaklenjen v svoji izbi, pa makar če je sama žalost s teboj!«*

⁶¹ *Profesor Kosirnik, Knjiga za lahkomišelnje ljudi*, Schwentner, Ljubljana 1901.

⁶² To je poslovenjeno, zastarelo ime za München, ki je bil v tem času (1891–1905) zaradi Ažbetove slikarske šole priljubljeno izobraževalno in družabno središče slikarjev. Pri Ažbetu so se šolali Jakopič, Sterni, Grohar, Jama, Smrekar, njegov najbolj (svetovno) znani učenec pa je bil Rus Kandinsky.

⁶³ Ta mladostna Cankarjeva drama, ki s problematiko in atmosfero spominja na Ibsenove *Strahove*, je nastala že leta 1898 v Pulju, uprizorjena in objavljena pri Schwentnerju pa je bila leta 1900. Doživela je nemalo kritik.

⁶⁴ Mahnič 1964 : 83 opozarja: *» ... v ljubezenskem odnosu med Ivanom in Ano je treba gledati takratno pisateljevo idealno razmerje do Anice Lušinove.«*

Tudi v drami za *Narodov blagor* (1901) pravi flegmatično galantni Gornik, ki ima vrh glave politično pobedastelega provincialnega okolja: »Ali mislite, da bom gledal to ničvrednost ... ničvrednost ... ničvrednost! ... Pospravim svoje kovčege ... na Dunaj ... v Pariz ... v Moskvo ...«⁶⁵

V avtobiografski noveli *Življenje in smrt Petra Novljana* (1903), ki se dogaja v cukrarni, v njej pa ob lepi Olgi in 12-letnem Petru srečamo same za Cankarja zelo tipične literarne osebe (jetičnega Damjana, čevljarja Mrvo in študenta Pavla), najdemo tudi tele besede hrepenenja: »Potem pa se napotiva, deklič! ... Križem sveta po svetu bova romala ... v Italijo pojdeva, v Pariz, na Dunaj ...«

V povesti *Križ na gori* (1904), v kateri spet razmišlja o težkem življenju naših takratnih umetnikov, pravi: »Kaj me biga vse, dokler je pogum in upanje v srcu! Bos in brez brašna bi romal v Monakovo in iz Monakovega v Pariz. Toda srce težko – noga hroma!«

V noveli *Mira* iz zbirke *Volja in moč* (1911) slikar Miha Jošt neodločno niha med vzvišeno lepo Miro, ki živi na Bledu, in vročekrvno Fanny iz Trsta in v nekem trenutku razmišlja takole melanholično in brezvoljno: »Ona je bila z mojim prijateljem na plesu in vedel sem, da ostane tam do jutra. Pospravil sem svoje stvari, kolikor je bilo najbolj potrebnih in sem šel na kolodvor, da bi se odpeljal kamorkoli, ali na Dunaj, ali v Pariz, ali v Ameriko ...«

Primeri, ko se Cankarjeve literarne osebe iz takšnih ali drugačnih razlogov odpravljajo (ali skušajo) odpraviti na boljše, nekam drugam, recimo »v Ameriko, na Nemško, kamorkoli«⁶⁶, so v njegovi literaturi pogosti. Razen že omenjenih v ta okvir sodijo tudi njegova najzgodnejša drama *Romantične duše* (1897),⁶⁷ roman *Na klancu* (1901), naturalistično-psihološka povest

⁶⁵ Cankarjeva realistična družbena komedija *Za narodov blagor* je nastala leta 1900, objavljena je bila pri Schwentnerju naslednje leto. Sprta liberalna politika, poslanca dr. Grozd in Gruden, po vsej sili skušata pridobiti vsak na svojo stran bogatega in vplivnega pl. Gornika, ta pa se ju – naveličan bedastega okolja in fraz o skrbi »za narodov blagor« – odkriža tako, da pobegne v tujino.

⁶⁶ Navedek je iz petega poglavja *Kurenta*, ko procesija izseljencev hodi preko golega Krasa proti Trstu, da od tam krene v znosnejše življenje – »v Ameriko, na Nemško, kamorkoli«.

⁶⁷ Tudi v tej drami, napisani že leta 1897 na Vrhniki, uprizorjeni pa šele leta 1922, je osrednji motiv hrepenenje sorodnih ljudi, romantičnih duš, »ki stoje najglobokeje v blatu, a gledajo v nebo in sanjajo o lilijah.«

Hiša Marije Pomočnice (1904), novela *Nina* (1906), *Zgodba o dveh mladih ljudeh*⁶⁸ in *Kurent* (oboje 1909), simbolistična drama *Lepa Vida* (1912) ... Vendar Pariz, pa tudi kak drug geografsko zanimiv in določljiv kraj, pri Cankarju ni vedno – ali pa sploh ne – eksplicitno izražen. Hrepenenje, osrednji motiv Cankarjeve literature, je pač abstraktno čustvo, ki se zanj včasih težko najde prava beseda. Ali pa se sploh ne najde.⁶⁹

V nasprotju z literaturo pa v Cankarjevi obširni korespondenci najdemo precej več – kar 14 – konkretnih omemb Pariza.⁷⁰ Tako denimo naveličan in nezadovoljen 23. 7. 1903 piše Franu Zbašniku, takratnemu uredniku Ljubljanskega zvona: »Prazen je zdaj Dunaj, vsi moji znanci so že šli; in prah in vročina in dolgčas. Tudi jaz se kmalu pomaknem, upam vsaj. In ne pridem na Dunaj nikoli več. Ali ostanem v domovini, ali pa pojdem v Pariz.«⁷¹ Čez dve leti (14. 1. 1905) spet nekako resignirano in utrujeno: »V kratkih dneh Vam pošljem oceno o II. zvezku *Trdine*. Morda bom malo zaropotal – a če je svobodno drugim, tedaj ni meni nič manj. – Zupančič je odpotoval v Pariz. Prav je imel.«⁷² In podobno 23. 1. 1905 Lavoslavu Schwentnerju, svojemu založniku, finančnemu podporniku in prijatelju: »Tukaj je dolgčas. Za gledališče žalibog nimam denarja. Prijateljev ni nič. Zupančič je odpotoval v – Pariz. Ne vem, kaj ga je zbadlo in kje je dobil denar.«⁷³ Čez nekaj mesecev pa še: »Sam ne vem kedaj in kako, – brez posebnega vzroka vstanem in odidem drugam. Tako mislim že naprej, da se odpravim drugo leto v Pariz in izvršim dvoje semestrov na francoski univerzi.«⁷⁴

⁶⁸ Objavljena v knjigi *Troje povesti* (1911, Celovec), edini Cankarjevi pri Mohorjevi družbi. – Pavle in Mana sta zaljubljena; iščeta lepše življenje. Pavle odide čez Hamburg v Ameriko, a tam naleti na strašno gospodarsko krizo, Mana pa se v Ljubljani udinja kot služkinja za mizerno plačo. Ker oba verujeta v etično moč zveste ljubezni, ne propadeta: Pavle ne podleže mikom ameriške vele mestne džungle, Mana pa se noče »prodati« svojemu gospodarju. Vrneta se na domačo grudo, kjer bosta skupaj premagovala tegobe življenja.

⁶⁹ Ali kot je povedal Cankar v noveli *Nina*: »Hrepenenje ne vidi, ne dela, ne hodi; nima oči, ne rok, ne nog. Hrepenenje je umetnik: ne živi, toda vsega sveta življenje je v njem.«

⁷⁰ Upoštevajoč podatek v *Besedilnem korpusu* Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša pri ZRC SAZU.

⁷¹ Ivan Cankar, *Pisma III*, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1948, 411.

⁷² Prav tam, 432.

⁷³ Ivan Cankar, *Pisma II*, 161.

⁷⁴ Prav tam, 298.

Mici Kesslerjevi, ki se je vanjo zaljubil ob obisku v domovini leta 1907, pa se tudi od nje (kot od vseh) »odljubil«, ker »popolne ženske ni«, ⁷⁵ 18. 12. 1908 z Dunaja nenavadno odločno sporoča, da se bo definitivno preselil: »Samo še toliko: morda bom čez mesec dni v Parizu, ali pa v obljubljeni deželi. Tukaj ne!« ⁷⁶ Januarja 1909 je skoraj prepričan, da se bo res zgodilo: »Moja želja je, da bi bil že februarja v Parizu, se bo najbrž izpolnila. Da bi se!« ⁷⁷ A ji že kmalu (okoli 1. 2. 1909) naznanja spremembo destinacije: »Zdaj ne pojdem v Pariz, temveč v Sarajevo. Povabil me je tja 'za par mesecev' bosenski nadškof dr. Stadler, ki je bil do včeraj tukaj.« ⁷⁸

Očitno je bil Pariz res samo hrepenenje, samo misel na nujno spremembo življenja, ki pa zanjo ni imel ne volje ne moči, zato tudi bratrancu Izidorju Cankarju konec 3. 2. 1909 zelo depresivno in z veliko mero vseenosti piše: »Morda pojdem v Sarajevo, kdo ve! Rajši bi šel v Pariz, pa ne morem. In najrajši, če bi blamaže ne bilo, v 'obljubljeno deželo'!« ⁷⁹ Antonu Dolarju, uredniku celjskega *Ilustrovanega narodnega koledarja*, ⁸⁰ pa 8. 11. 1911 od Sv.

⁷⁵ »V Heleno sem bil zaljubljen, ker je imela tako zlate lase kakor nobena druga; v Mici sem se zaljubil, ker je imela črne lase, ki so bili kakor od bakra, kadar je sijalo sonce nanje ... In prisežem ti, da sem ljubil obedve z vsem srcem in z vso dušo, kakor prej in pozneje še mnogo drugih. /.../ Popolne ženske ni ...« *Dvoje srečnih ljudi*, Slovenski narod, 31. 8. 1910.

⁷⁶ Ivan Cankar, *Pisma III*, 3. del, 176. – Z »obljubljeno deželo« seveda ne misli na Palestino ali Izrael, pač pa na ono deželo, ki nam je vsem obljubljena.

⁷⁷ Prav tam, 180.

⁷⁸ Prav tam, 182.

⁷⁹ Ivan Cankar, *Pisma II*, 485. V kontekstu bi se Cankarjevo sintagmo »obljubljena dežela« dalo razumeti kot misel na samomor. In dejansko jo je tako treba razumeti, saj se pismo začenja tozadevno zelo jasno: »Ljuba duša! – Ali imaš kaj denarja? Jaz ga nimam! – In ali veš, da se zdaj že nekaj časa lepo zibljem med vrvjo in pištolo – pa ne zarad denarja! Le to je še dobro, da človek o takih rečeh lažji govori, nego da bi jih storil!«

⁸⁰ *Ilustrovani narodni koledar* je kot t. i. knjižni koledar (koledar z dodanimi poučnimi in leposlovnimi spisi, ki pa so bili pomembnejši kot sam koledar) izhajal v Celju v letih 1889–1914; urejali so ga Dragotin Hribar, Anton Dolar in Janko Lešničar, med sodelavci pa so bili tudi Ivan Cankar, Cvetko Golar, Milan Pugelj, Vojeslav Mole, Anton Novačan.

Trojice, kjer je bil več mesecev na obisku pri prijatelju še iz dunajskih študentskih časov,⁸¹ zdravniku in pisatelju Alojzu Kraigherju, spet zatrjuje, da bo zares odšel v Pariz: »Zdaj stanujem že precej časa pri drju Kraigherju (ki mi je, čudež božji, zvest prijatelj že deset let), odtod se povrnem v Ljubljano, a pod jesen se odpeljem najbrž v Pariz, kamor me vabi moj brat.«⁸²

In tako še nekajkrat, različnim naslovnikom, in nazadnje še zadnji ženski svojega življenja, Mileni Rohrmannovi: »Težko že čakam meseca avgusta, da pobegnem v Pariz. Ti ne veš, morda komaj slutiš, kako neznosno mi je tukaj.«⁸³

Ivan Cankar je potemtakem s Parizom bil kar močno povezan, tudi zato, ker je tam živel njegov starejši brat Jože, ki ga je večkrat povabil, naj pride.⁸⁴ Kar nekajkrat se je že odločil, češ, zdaj pa res grem, a nazadnje je vedno zmanjkalo – ali denarja ali pa volje.

Čeprav v čarobnem velemestu ob Seni nikoli ni bil, se velikokrat pojavi v njegovi literaturi in korespondenci. Očitno je bil je ena od konkretnih besed njegovega sicer velikokrat zelo abstraktnega hrepenenja – daljno mesto, kjer je vse drugače, kjer se da pozabiti staro in začeti novo življenje.

Je znal francosko? Očitno kar dosti, saj se je francoščine kot edini izmed »velike četvorke« redno učil že v realki,⁸⁵ in tudi sicer bi ne bil z Vrhnike že maja 1897 svojemu

⁸¹ »V onih letih na Dunaju, 1897 in naslednjih, sem bil največ v njegovi družbi. /.../ Po letih je bil najmlajši med nami, pa je bil bržčas najbolj zrel in najbolj dograjen; po svoje kajpak. /.../ Vse nas je potegnil za seboj.« Lojz Kraigher, *Ivan Cankar, Študije o njegovem delu in življenju, spomini nanj*, CZ, Ljubljana 1954, 323.

⁸² Ivan Cankar, *Pisma II*, 522. Ivanov starejši brat Jože (1868–1922) je v Parizu živel kot krojač; sprva mu je šlo zelo dobro, potem pa – družinska usodnost – vse slabše, dokler ni propadel in leta 1922 umrl. Pokopan je v Parizu.

⁸³ Ivan Cankar, *Pisma V*, 49.

⁸⁴ Žal korespondenca med bratoma ni ohranjena, zato tudi ne poznamo točnih razlogov Ivanove neodločnosti. Iz Ivanovih pisem drugim naslovnikom pa lahko razberemo, da mu je bilo življenje v Parizu privlačno ne le zaradi njegove umetniške duše, ampak tudi zaradi verjetne bratove pomoči in precej nižjih cen.

⁸⁵ Prim. Joža Mahnič 1964 : 25: »Francoščine se je na srednji šoli obvezno učil le realčan Cankar, medtem ko so drugi trije kot gimnazijci obiskovali le neobvezne tečaje v višjih razredih. Zato so francosko moderno poezijo po vsej priliki sprejemali tudi posredno po nemških prevodih v revijah in deloma tudi nezavedno po celotnem tedanjem literarnem ozračju.«

gimnazijskemu profesorju slovenščine Frančišku Levcu⁸⁶ pisal: »Kot svojemu nekdanjemu profesorju Vam moram povedati, da poleg literature nisem pozabil na šolo. Učim se precej pridno francoščine in italijanščine; velik del tudi zarad tega, da spoznam dotične književnosti kolikor mogoče hitro v originalih.«⁸⁷ Franu Milčinskemu, tedanjemu ravnatelju slovenskega gledališča v Ljubljani, pa dve leti kasneje že ponuja svoje prevajalsko znanje: » ... še ljubše pa bi mi bilo, če bi mi hoteli poslati katero drugo, morda kako moderno francosko ali nemško knjigo. Grillparzer je namreč sila dolgočasen. Prevedem jo dobro in hitro.«⁸⁸

Znano je, da je Cankar ne samo veliko pisal, ampak tudi zelo veliko bral. Brez dvoma je prebral tudi marsikatero francosko knjigo, o čemer zanimivo pričajo izjave Cankarjevih dunajskih znancev. Tako Angele Kobanitsch, ki je pri Löfflerjevih pomagala šivati kravate: »Bral je veliko in vedno, kadar ni pisal; pisalna miza je bila prepolna časopisov in knjig. Razen tega so morali nabaviti knjižni predalnik in Meyerjev Konverzacijski leksikon, ki ga je prebiral zlasti po kosilu.«

Willy Löffler, mlajši Štefkin brat, je povedal: »Od čtiva, katerega /mi/ je kot učencu ljudske, meščanske in trgovske šole dajal in s katerim /me/ je uvajal v čitanje, se spominja/m/ na Karla Maya, Julesa Verna in tudi Sherlocka Holmesa. Pozneje /mi/ je dajal Gogolja in Tolstoja, spominja/m/ se pa tudi pripovedovanja o francoskih pisateljih, katere je Cankar bral, /mi/ pravil o njih, a se jih ne spominja/m/, ker jih v francoščini ni/sem/ mogel brati.«⁸⁹

Verjetno bi se dalo iz odklonilnega stališča do Zolaja (in naturalizma nasploh, tako francoskega kot slovenskega⁹⁰) sklepati, da ga je Cankar dobro poznal in potemtakem tudi prebral. In še marsikaj francoskega. Navsezadnje je francoščina že v njegovih *Vinjetah* in *Erotiki* (1899) zapustila močno sled v leksiki: trotoar, toaleta, portir, eleganten, renomirati,

⁸⁶ Levec je bil Cankarjev učitelj na realki od 4. do 7. razreda. V Cankarju je prepoznal talent, ga vsestransko (tudi gmotno) podpiral in mu pomagal pri prodoru v *Ljubljanski zvon* (1893) in *Slovensko matico* (1900). Cankar ga je imel zelo rad in bratrancu Izidorju je za *Obiske* o njem povedal: »Moj najboljši učitelj, ki sem mu veliko hvaležnost dolžan, pa je bil Levec.«

⁸⁷ Ivan Cankar, Zbrano delo, 26. knjiga, *Pisma I*, DZS, Ljubljana 1970, 198.

⁸⁸ Ivan Cankar, *Pisma II*, 287–288; pismo F. Milčinskemu z dne 4. 10. 1899.

⁸⁹ Baš : 1950, 27–39.

⁹⁰ Tu gre seveda najprej za *Epilog k Vinjetam*, potem pa še druga polemična dela (*Krpanova kobila*, 1907, *Bela krizantema*, 1910) in obširno korespondenco, v kateri tudi velikokrat udari po »puhlem realizmovstvu«.

afektiran, kandelaber, lojalen, soliden, diskutirati, gestikulirati, detail, aleja, bankrot, parfum, azur, balkon ... Prav tako pri Župančiču (fin, rendez-vous, gardine, bohemien ...), Murnu (monoton, moden, ekstaza, fin de siècle ...), Ketteju (pedestal, eksotičen, livreja, kontura ...) in številnih drugih sopotnikih moderne.⁹¹

Pa še en zelo konkreten dokaz najdemo o Cankarjevem znanju francoščine in o njegovi močni navezanosti na francosko literaturo v znamenitem intervjuju z bratrancem Izidorjem:

»Potrkal sem v prvem nadstropju gostilne na Zgornjem Rožniku.

'Naprej!'

Ivan Cankar je na pol ležal, na pol slonel v postelji in kadi cigareto. Nad njegovo glavo je žepna ura neizprosno kazala osmo. /.../ Na nočni omarici ob postelji leže ostanki cigaret in reklamni list cirkusa Strassburger. V knjižnici med obema oknoma kaže v zgornjih dveh predalih bahaški Brockhaus⁹² svoja široka, zlatopisana hrbtišča, pod njim stoji ubogi Valvasor s svojo 'Častjo vojvodine Kranjske', zraven njega zbrana dela Molièrova,⁹³ nekaj novejših slovenskih knjig, pričeti in na pol izdelani rokopisi ...«⁹⁴

Je pa vseeno res, da pri Cankarju najdemo eno samo delo, ki tudi nosi čisto francoski naslov, domoljubno črtico *Rue des nations*, v kateri je zapisal ne le svoje, ampak tudi hrepenenje svojega naroda: *»Glej, v Pariz so bili prišli vsi narodi v goste. Ob 'Cesti narodov' so si napravili domove, kolikor manjši je bil narod, toliko večjega in lepšega si je napravil.«⁹⁵*

Naj to poglavje o Ivanu Cankarju in francoskih vplivih na njegovo življenje in delo sklenemo z mislijo, da je razen pri tistih petih modernikih, ki jih bomo podrobneje obravnavali v

⁹¹ Še več o tem: Anton Ocvirk, *Novi pogledi na pesniški stil*, Novi svet, 1. knjiga, DZS, Ljubljana 1951, 232. Ocvirk v tem kontekstu govori tudi o »*novostrujarjih*« Murniku, Govekarju, tudi Mešku.

⁹² Brockhaus je nemški leksikon, ki ga je začel izdajati založnik Arnold Friedrich Brockhaus (1772–1823). Leksikon je doslej izšel že v mnogih izdajah in ga še vedno izpopolnjujejo.

⁹³ Molièra, največjega francoskega dramatika, je torej Cankar očitno zelo cenil. Pomeni, da mu je bila blizu tako klasična kot takrat moderna francoska književnost (Baudelaire, Verlaine, Maeterlinck, tudi Zola).

⁹⁴ Izidor Cankar, *Obiski*, Dom in svet 1910/11, v knjižni obliki 1920.

⁹⁵ Ivan Cankar, *Ob zori*, Kleinmayr & Bamberg, Ljubljana 1903. V zaključni črtici *Rue des nations* pisatelj izpoveduje neomajno ljubezen do svoje male in uboge domovine, ki v zboru narodov ne pomeni nič, ga je pa vendar edina sposobna dvigniti iz obupa revnega vele mestnega življenja.

nadaljevanju (Priatelj, Župančič, Levstik, Novačan in Debeljak), francoske/pariške prvine mogoče najti še pri kom izmed tistih, ki jih slovenska literarna zgodovina uvršča v krog moderne. Tu gre v prvi vrsti za t. i. novostrujarje, torej naturaliste, kot so Govekar, Murnik in Zofka Kvedrova, ki v njenem romanu *Njeno življenje* (1914) z jasno izraženo feministično idejo nesrečno omožena Tilda takole razmišlja: »Čudno. Izmed vseh mest na svetu me Pariz najmanj mika. Moj oče mi je najbolj hvalil Moskvo pa Carigrad, Helsinke, Lizbono, indijska, japonska in kitajska mesta ...« Njen najmlajši sin Rajko, ki je nanj stavila vse upe, zdaj pa vse bolj postaja podoben svojemu lahkoživemu očetu Romanu, pa jo posmehljivo zavrača: »Da, da, ženske ste vnete za eksotičnost, nas moške pa zanima bolj civilizacija. Pariz je krona civiliziranega sveta ...«

Tudi pri realistu-naturalistu Milanu Puglju se v novelistični zbirki *Mali ljudje* (1911) opazi kakšen »pariški odblesk« v neharmoničnem zakonskem življenju, konkretno v noveli *Krst*: »Ona pripoveduje n. pr. o najnovejši pariški modi, on pa je našel dvoje starinskih izrazov /.../ Slovnica, etimologija, slovniški paberki in pariška moda, to ne sodi skupaj.«

Prav posebno zanimiv pa se v tem kontekstu zdi utopični roman *Abadon* (izšel je sicer v že »predmodernem« letu 1893), »starega realista« Janeza Mencingerja, ki v svoji »bajki za starce«, kot je podnaslovil svoje delo, svari pred posledicami materialnega napredka človeštva. V *Abadonu* ironično (»Prestopimo v lepo Francijo, naravnost v Pariz, v svetoslavno mesto omike in zabave!«) in kritično spregovori tudi o Parizu, prestolnici kulture in še marsičesa (»V Pariz zahajajo rovarji od vseh vetrov in narodov, lopovi v platnu in svili.«), ki bo v 24. stoletju v razvalinah, saj bo Kitajska s pomočjo »evropskih veleumov, največ Nemcev« okupirala degenerirano zahodno kulturo in civilizacijo.⁹⁶

Med prvimi Slovenci, ki so na začetku 20. stoletja prišli v Pariz, da bi videli in izkusili to mesto-svet, je bil ob slikarju Ivanu Vavpotiču (1877–1943)⁹⁷ literarni zgodovinar, teoretik, esejist in prevajalec

⁹⁶ Vsi navedki so bili najdeni s pomočjo Jakopinove zbirke *Beseda* (http://bos.zrc-sazu.si/nova_beseda.html).

⁹⁷ Ivan Vavpotič, priljubljen slikar realist, znan po portretih, tihožitjih in krajinah iz ljubljanskega meščanskega sveta, je v letih 1900–01 v Parizu obiskoval t. i. *Louvrsko šolo*.

4 Ivan Prijatelj

(Vinice pri Sodražici, 23. 12. 1875 – Ljubljana, 23. 5. 1937)

Po gimnaziji v Ljubljani, kjer se je kot sošolec Josipa Murna že v četrtem razredu učil ruščine in prebiral ruske realiste ter naposled uredil tudi znani dijaški almanah *Na razstanku* (1898),⁹⁸ je študiral slavistiko na Dunaju (1898–1902). V študijskih letih je že prevajal iz ruščine, a se še vedno tudi preizkušal v leposlovju, dokler ni svoje intelektualne pozornosti povsem preusmeril v znanstveno raziskovanje, kjer je že zgodaj zablestel s kritikami, razpravami in esejmi o slovenski in ruski literaturi. Posebej sta ga pritegnila razsvetljenstvo in romantika s Prešernom, že leta 1902 pa je pod mentorstvom znamenitega hrvaškega slavista, prof. Vatroslava Jagića, Miklošičevega naslednika, doktoriral z disertacijo o slovenskem prerodu.

Po Jagićevega nasvetu, naj se specializira za novejšo slovansko literaturo,⁹⁹ je večkrat študijsko bival ali pa potoval po Evropi; bil je na Poljskem, Češkem in v Nemčiji, strokovno pa se je dvakrat izpopolnjeval v Rusiji (Peterburg, 1903 in Moskva, 1904). Svoja študijska popotovanja je sklenil z nekajmesečnim bivanjem v Parizu konec leta 1904. Čeprav si je zelo želel postati univerzitetni profesor in si je za to močno prizadeval, mu iz še ne povsem pojasnenih razlogov (menda pa sta bila v ozadju tudi Jagićeva egoizem in ljubosumnost na izjemno sposobnost mladega Slovenca),¹⁰⁰ ni uspelo. Tako je od 1905. leta delal v Dvorni biblioteki na Dunaju, kjer je ostal vse do razpada dvojne monarhije. Potem ko se mu leta 1911 ni uspelo habilitirati niti na univerzi v Pragi, je bil pač prisiljen na Dunaju počakati na konec vojne in mesto profesorja na tedaj ustanovljeni ljubljanski univerzi. Na Filozofski fakulteti je do upokojitve v glavnem predaval o novejši slovenski, a tudi drugih slovanskih književnostih. V 30. je zaradi neomajnih protijugoslovenskih stališč padel v politično

⁹⁸ Kasneje, po Murnovi zgodnji smrti, pa leta 1903 tudi njegove *Pesmi in romance*, ki jim je dodal poglobljeno študijo o pesnikovem življenju in delu..

⁹⁹ Sprva je še posegal v slovansko literaturo, kasneje pa se je (tudi zaradi gentlemanskega dogovora s Francetom Kidričem) povsem preusmeril v za tiste čase sodobno slovensko literaturo (realizem in moderno).

¹⁰⁰ Anton Slodnjak v uvodu k Prijateljevim *Izbranim esejem in razpravam I* (dalje: *Eseji I*), Ljubljana 1952, str.: 23, takole povzema Jagićevo pismo z dne 18. 9. 1902: »Jagič je hotel v svojem 'staračkom egoizmu', da doživi v Prijatelju 'bar jedan krupni talenat' in da ga razvije iz 'umnega literata' v kvalificiranega vseučilišnega docenta in 'globokega poznavalca slovanskih literatur'«. To pismo je menda začetek razhajanja med Jagićem in Prijateljem, ki se je v naslednjih letih samo še stopnjevalo.

nemilost, ki sta se ji pridružila še bolezen in družinska nesreča (tragična smrt sina).¹⁰¹ Zagrenjen in razočaran se je povsem umaknil iz javnega življenja in do sorazmerno zgodnje smrti komuniciral le še z redkimi prijatelji, med katerimi že dolgo ni bilo več Otona Župančiča, s katerim sta si v letih 1903–04 (v času idejnega spopada in razhajanja med Cankarjem in Župančičem)¹⁰² sicer bila zelo blizu.¹⁰³

Prijatelj je bil evropsko razgledan, pronicljiv mislec, po mnenju Jože Mahnič¹⁰⁴ najbolj intimen sopotnik in zato tudi najboljši poznavalec slovenske moderne.

Njegovi mladostni leposlovni poskusi, v duhu Kersnikovega in ruskega realizma, niso bili bogvekaj;¹⁰⁵ prepričali niso niti njega samega. Zato pa so toliko bolj spomina in omembe vredni njegovi odlični prevodi iz ruščine, kot recimo Puškinov *Evgenij Onjegin* ali Gogoljev *Revizor*.

Literarnemu ustvarjanju se je Prijatelj zgodaj odrekel, a po svoje je v njem tisti drugi, umetniški pol njegovega značaja živel naprej. V njegovem delu se namreč prepletajo znanstvene (zgodovinopisne, teoretične) in kritično-esejistične (meditativne) prvine. V slovensko (ne samo) literarno zgodovino se je tako zapisal kot izredno natančen, temeljit, pozitivistični znanstvenik, čigar dela še danes veljajo za v marsičem temeljna in zgledna (*Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina 1848–1895*, 1955; *Janko Kersnik, njega delo in doba*, 1910; *Duševni profili naših preporoditeljev*, LZ 1921, knjižno 1935; *Predhodniki in utemeljitelji ruskega realizma*, 1921; *Borba za individualnost slovenskega književnega jezika v letih 1848 do 1857*, knjižno 1937 ...), po drugi strani pa se v njegovih temperamentnih, slogovno bleščeče napisanih esejih o Trubarju (1908), Prešernu (1905),

¹⁰¹ Prijatelju sta se v zakonu rodila hči Maila (1907) in sin Arne (1910), ki je tragično preminil že pri 22-ih.

¹⁰² Podrobno o tem v: Dušan Pirjevec, *Oton Župančič in Ivan Cankar* (Prispevek k zgodovini slovenske moderne), Slavistična revija XII, 1959–60, 1–99, pa tudi: Anton Slodnjak, *Slovensko slovstvo*, Ljubljana 1968, 295–299 (*Nasprotja med Župančičem in Cankarjem*).

¹⁰³ Sprva je bil popolnoma na Župančičevi strani, Cankarja pa je presojal presenetljivo negativno: v njem je videl le modernega artista in individualista brez pozitivne ideje in povezave z narodom. Šele po Cankarjevi smrti

¹⁰⁴ Mahnič 1964 : 394: »Četverici slovenske moderne je bil po osebnih stikih in pogledih na umetnost izmed literarnih zgodovinarjev najbližji Ivan Prijatelj ...«

¹⁰⁵ Črtice in potopise je brez posebnega uspeha objavljajal po raznih časopisih in revijah, tudi v almanahu *Na razstanku*; več o tem: Ivan Prijatelj, *Izbrano delo I-II*, ur. Franc Zadravec, Ljubljana 1970.

Stritarju (1919), Aškercu (1913), Murnu (1903), Župančiču (1909) in Cankarju (1921) morda še bolj nazorno kaže, kdo in kakšen je v resnici bil: nikakor ne samo hladen znanstvenik, pač pa tudi intuitiven, čustven človek širokih obzorij.

V tem kontekstu sta posebej zanimiva eseja *Pesniki in občani* (1917) in *Domovina, glej umetnik!* (1921). V prvem je postavil enega mejnikov v razumevanju umetniške estetike; kot povzema Joža Mahnič: »Med literarnimi ustvarjanci razlikuje 'pesnike', njih cilj je čista, absolutna lepota /.../, in 'občane', katerih delo je v službi npravstvenih, nacionalnih in socialnih idej. Zato pri presojanju estetske vrednosti domače literarne pojave stalno primerja in pomerja s svetovnimi, hkrati pa jih zna razumevati kot sadove naših posebnih razmer in potreb,«¹⁰⁶ v drugem pa korenito spremenil svoje prej negativno mnenje o Ivanu Cankarju, »modernem artistu in individualistu«: »Sedaj ga ni več in prvi občutek, ki ga imam, je poražajoče čustvo strašne osamljenosti. /.../ Dostojevski je rekel o Puškinu, da je prezgodaj umrl in odnesel s seboj v grob neko sveto tajnost, ki jo morajo ruski pisatelji ugibati za njim in brez njega. O našem prerano umrlem Cankarju bi se moglo reči, da je sicer odšel od nas telesno, a zapustil nam je kakor Kristus Veroniki prtljago in v njem odtisnjeno razbičano sliko svojo ...«

Pa še eno je važno, ko že govorimo o Prijateljevem življenju in delu: kljub svojemu ogromnemu znanju in vplivu na stroko in študente,¹⁰⁷ je ostal vse življenje skromen, tih človek. In kljub odličnemu poznavanju Evrope je v srcu do konca ostal predvsem Slovenec. V reviji *Veda*, ki jo je sourejal,¹⁰⁸ je vojnega leta 1915, ko so »tisočletni monarhiji« že pomalem peli navčki, občuteno in ponosno zapisal o sebi, svoji stroki in domovini:

»Velik, strašen in usoden čas se je dopolnil: zgodovina se sama dela pred našimi očmi. /.../ Vsi čutimo, da je minil neki čas, o katerem se je dalo tako mirno govoriti, razpravljati, ki se je dalo lagodno obravnavati, kritizirati, hvaliti in grajati. In vsi slutimo, da prihaja nekaj velikega, novega, brezprimerno važnejšega, kakor vse dosedanje. /.../

¹⁰⁶ Mahnič 1964 : 396.

¹⁰⁷ Na novoustanovljeni ljubljanski univerzi je idejno in metodološko izoblikoval močno generacijo učencev in naslednikov (t. i. Prijateljeva šola), med katerimi so tudi Anton Slodnjak, Anton Ocvirk, Marja Boršnik in Joža Mahnič.

¹⁰⁸ Revija liberalno usmerjenih izobražencev; izhajala je v Gorici dvakrat mesečno, 26 števil, v letih 1911–15.

Sedemnajsto leto teče, odkar živim oddaljen od domovine. Ločitev več hrepenenje. Telesno ločeni hoče biti duševno združen. V takem razpoloženju je vzkliknil naš Stritar: 'Na tujem je domoljubje doma!'

Po končanih visokošolskih študijah sem na dveletnih potovanjih študiral Evropo in njeno kulturo. /.../ Kadar koli sem se na svojih potih komu predstavil, vselej in vsakemu sem moral predstaviti obenem svojo domovino: kje leži, kaj hoče, kaj dela in na kakšna dejanja svojih sinov opira svojo zahtevo po majhnem prostorčku na soncu. /.../ Vsakdo je zahteval samo 'sliko' brez razglabljanj, brez postajanj, brez preiskovanj. A jaz sem ob vsaki besedi, ki sem jo zapisal, čutil vedno bolj praznoto in gluhoto vsega tega, kar sem od svojih učiteljev in iz naših knjig vedel o naši preteklosti. Strastno se mi je zahotelo, stopiti v intimnejšo zvezo, v podrobnejši, neposrednejši dotik z njimi, ki so snovali tanko nitko slovenskega kulturnega življenja iz dobe v dobo. In vzel sem v roke knjigo za knjigo, od Trubarjevega katekizma do tega, kar je včeraj izšlo. Proučil sem protestantizem, da bi v njem našel prvi zasnutek one nitke, ki se imenuje ideja slovenskega naroda. Zasledoval sem, kako se je trgala ta nitka v katoliški reakciji, se krepčala v prosvetljenosti Zoisovega kroga, se ovijala v francoskem interregnumu že okrog administracije, akademično se napela v Čopovem krogu, kot zlata struna zazvenela v geniju naroda, v Prešernu, in se potem nadrobno razpletla najprej v politične, potem tudi kulturne, literarne in sploh socialne namene.

In sedaj mi je to ostalo. Za to nitko: idejo slovenskega naroda hodim kakor platoničen zaljubljenec.»¹⁰⁹

4.1 Prijatelj v Parizu

»Toda mikalo ga je še po svetu. Od zahoda je poznal samo Italijo, ki jo je prepotoval spomladi 1900. Zato je hotel jeseni na Francosko s štipendijo kranjskega deželnega zbora, ki jo je še vedno prejemal. Počitnice je preživel na Vinicah in na literarnozgodovinskih in zasebnih popotovanjih po domovini. V oktobru pa je odšel v Pariz, kjer je ostal do srede decembra 1904. Svoje tamkajšnje življenje je očrtal v dopisu z dne 3. 11. prijatelju Nahtigalu kot zaključek svojih 'učnih in popotnih let' in kot dozorevanje svoje 'zapoznele mladenišnosti',

¹⁰⁹ O svojih evropskih izkušnjah in neomajnem slovenskem domoljubju je Prijatelj v *Vedi* leta 1915, str. 39–46, objavil polemični spis *V zatišju* (s podnaslovom *Polemični pomenki kulturnega zgodovinarja*); zadnji že natisnjeni del je goriški državni pravdnik Andrej Jeglič zavrzel. Objavljeno tudi v Prijateljevih *Izbranih esejih in razpravah II* (dalje: *Eseji II*), Slovenska matica, Ljubljana 1953, 390–415.

kar je strnil v te-le markantne stavke: 'Kako živim, si moreš misliti: Okrog hodim in gledam na zunaj, pa doma sedim, ležim in gledam na znotraj. Prvo je mašinalno in poslednje infernalno,'« pripoveduje o Prijateljevem bivanju v Parizu in vzrokih zanj Anton Slodnjak, njegov univerzitetni učenec in nadaljevalec njegove raziskovalne metode.¹¹⁰

Prijatelj je v Pariz prispel oktobra 1904, odpotoval pa še pred božičnimi prazniki, kajti že prvi delovni dan po novem letu je nastopil službo v slavističnem oddelku dunajske Dvorne biblioteke, ki mu je naslednjih 14 let omogočala mirno, zbrano in poglobljeno znanstveno delo. Ni dvoma, da se je prav takrat v Parizu podrobneje seznanil s Tainovo pozitivistično in moderno impresionistično estetiko,¹¹¹ kar je oboje trajno zaznamovalo njegov opus.

4.2 Vpliv Pariza na Prijateljevo delo

Pod njunim močnim vplivom je že v Parizu zasnoval, deloma pa tudi napisal dva eseja – *Knez Pavel Trubeckoj in Perspektive*. V prvem, eseju o ruskem kiparju Trubeckoju, povečuje impresionistično umetnost, njeno lepoto, ki da ne more biti brez vsebine, Trubeckoja pa postavlja ob bok Tolstoju. V drugem, ki ga je podnaslovil *Estetičen načrt*,¹¹² pa se loti zelo težke naloge; ko skuša razmejiti znanost in umetnost ter odrediti njuno razmerje, poskuša najti tudi odgovor »o absolutnem, celostnem izvoru in smislu umetnosti, ki je višja kot znanost in dogmatična religija, pa vendar nadvse resnična in nadvse sveta dejavnost ...« Namesto obširnega eseja o slogih in vzrokih zanje pa se mu v končni verziji – morda pod vplivom Oscarja Wilda, katerega aforizme je prevajal in tudi leta 1907 v *Naših zapiskih* objavil – zgodi čisto nekaj drugega: rodi se mu vrsta kratkih, subjektivnih, filozofskih aforističnih zapisov, kot je denimo tale o lepoti in resnici v umetnosti: »Pa porečeš, da je lepo laž in da ni resnica tam, kjer je lepota. Jaz pa ti pravim, da je v bajki o Erosu in Psihi več resnice kakor v tem, da je Cezar prekoračil Alpe. Zakaj poslednje se je zgodilo v zgodovini samo enkrat, to pa, kar pripoveduje bajka, se je godilo, se godi in se bo godilo. Lepota je resnica v ideji, ne pa v kvaliteti. Kvalitete so zemeljske, ideje nadzemeljske. In tako je lepota nadzemeljska resnica ali nadresnica. Rečem ti torej, da je tam, kjer je lepota, tudi resnica, a tam, kjer je že resnica, ni več lepote. In to zaradi tega, ker je resnica ne obseže.«

¹¹⁰ Anton Slodnjak v uvodu k Prijateljevim *Izbranim esejem in razpravam I*, Ljubljana 1952, 30.

¹¹¹ Mahnič 1964 : 395.

¹¹² *Perspektive* in Slodnjakove opombe k obema pisanjema se najde v Prijateljevih *Esejih II*, XIX.

Za širšo slovensko javnost pa je svoje čudenje in navdušenje nad Parizom in nasploh nad francosko kulturo strnil v nekaj esejev, ki jih je naslovil kar – *Izprehodi po Parizu*. V treh poglavjih (*Diskurz o ulici*, *Père Lachaise in Salon d' Automne*) jih je objavil v *Slovenskem narodu* št. 251, 252, 254, 255, 260, 261, 262, 263, 266, 267, 288, 289 in 290.¹¹³ Prvotno jih je sicer nameraval objaviti v *Ljubljanskem zvonu*, kamor bi glede na svojo naravo najbrž bolj sodili, a si je iz neznanih razlogov premislil. Užaljenemu Franu Zbašniku, takratnemu uredniku *Zvona*, se je v pismu z dne 17. 11. 1904 opravičil z izgovorom, češ da eseji niso dovolj literarno napisani in da se je z njimi pravzaprav hotel samo »poizkusiti ... malce v potopisju, v čisto navadni vsakdanji observaciji«.¹¹⁴

V *Diskurzu o ulici*¹¹⁵ uvodoma razmišlja o Parizu in ga primerja z drugimi evropskimi velemesti. Njegova ugotovitev je nedvoumna: ni ga takega, kot je Pariz, kajti »Pariz ni črno okajeno mesto, kakor Dunaj in Berlin«. Pariz je prekrasen; primerja se lahko kvečjemu z Moskvo, a je med njima vseeno velika razlika: »En sam razgled tako mogočen sem videl, in ta je bil z Ivana Velikega na Moskvo. Samo da je oni orientalsko pester, bujen, sočen, neuglašen in prirodno kričeč. Ta pa je ravno nasproten: gosposko diskreten, ublažen, uglajen, harmoniziran v eno fino, sivkasto belo barvo.«

Ko nadaljuje o bistvenih socialnih in ustvarjalnih lastnostih Francozov (in nasploh Romanov), Nemcev in Rusov, ugotavlja njihovo značajsko odprtost in komunikativnost, saj da »težišče življenja Francozu ni in ni nikoli bilo v stanovanju. On živi pod milim nebom in ne ljubi biti sam s seboj. Dandanes sedi v kavarni na trotoarju. Tu sprejema svoje goste, tu opravlja svojo korespondenco in zraven živi eno zanimanje in eno življenje s to množico, ki se gneta ob njem ...« Skratka, sodi Prijatelj, Francoz ni kakor Nemec, ki se zapira v krog svoje družine, in še manj kakor Rus, tipičen »jari gospod«, ki se je šele pred kratkim preselil iz vasi v mesto in »se lotil mestne kulture; se pravi toliko kakor: začel živeti z ostalim svetom isto kulturno življenje«.

Kaj pa kulturno? »Francoz je esteta z vsem bistvom svojega duha /.../ je rojen naturalist in nikdar realist.« Francoz se pač nadvse rad predaja užitkom in je človek zunanosti. V tem se

¹¹³ Prav tam, 321–382.

¹¹⁴ Prav tam, *Uvod*, XVII.

¹¹⁵ Datirano z 28. 10. 1904.

popolnoma razlikuje od Nemca, ki je bodisi filister bodisi filozof, in Rusa, ki je s kulturnega vidika še mladenič, vendar pa strasten iskalec resnice, dosleden realist in nepregleden mistik obenem.

V drugem eseju, poimenovanem *Père Lachaise* po znamenitem pokopališču na Montmartru, napisanem pa »na vseh vernih duš dan« niza impresije, izraža vero v bodočnost človeštva in zaupanje v moč njegovega duha.

»Krasno je pokopališče na hribu!« zavzdihne in si zaželi, da »bi imela Ljubljana svoj Père Lachaise na Golovcu ...« In razmišlja: »Pogan je zidal umrlim piramide, dolbel sarkofage, stavil krasne hrame z okraski in ornamenti, dajal jim je s seboj hrane in jim daroval žrtve, žene in sužnje. Kristijan ni potreboval ne hiše in tudi ne slug s seboj. On je šel leč samo začasno, samo do dne, da ga zbudi trobenta in iz prahu vzcvete njegovo truplo v večno življenje. Ne samo duh, tudi telo bo vstalo. In zato je mesto, kjer leži telo, dragoceno in posvečeno.« To je, zatrjuje Prijatelj, moderno pojmovanje smrti. Takó smrt pojmujejo Francozi; do vrat pokopališča so še resni in zamišljeni. »Ali samo do vrat. Kvečjemu še nekoliko korakov na ulico. Nato pa se začno obrazi oživljati, sledovi živih tovarišev in spremljevalcev se pojavljajo na njih, tiste male vsakdanje skrbi, ki vežejo množice in njih interese: kako bi prej prišli domov, da ne bi zamudili tega in onega, da bi bila večerja ob tej in tej uri, da bi jih predolgo ne čakala ljubica.« Izven pokopališča življenje teče dalje in Francoz se tega zaveda prav toliko kot svoje in vsakršne minljivosti. In živi za danes. Carpe diem!

V tretjem eseju *Salon d'Automne* z dne 15. novembra 1904 Prijatelj pokaže, da ga razen besedne zelo živo priteguje tudi likovna umetnost.¹¹⁶ Zakaj si je šel v »Jesenski salon« ogledat mednarodno umetniško razstavo? »Ne zaradi pestre revije slikarjev in kiparjev iz vseh koncev in krajev Evrope, predstavljajočih najrazličnejše narode in plemena, ampak zaradi dveh, treh umetniških individualnosti ...« Tu doživeto in z globokim spoštovanjem izpostavi nekaj francoskih poznih impresionistov, med njimi Cézanna, Toulouse-Lautreca in Renoirja. In ne pozabi poudariti, da je to umetnost, ki da jo Francozi poznajo že pol stoletja, medtem ko so se »te umetniške ideje /.../ pri nas šele začele oglašati ...«

¹¹⁶ To je sicer značilno tako rekoč za vse moderniste; značilen primer je Ivan Cankar, s katerim se je Prijatelj sporekel o kakovosti slovenskega slikarja Petra Žmitka. Glej Prijateljev esej *Moderna maniera in Žmitkov Poc* (Eseji II, 369–383), tudi *Dunajska Secesija* (prav tam, 333–369).

Če torej strnemo: Ivan Prijatelj je Pariz kot prvi izmed slovenskih literarnih mož 20. stoletja videl, doživel in se navdušil nad njim. S svojim duhom, sproščeno filozofijo življenja, a tudi z znanstvenimi novostmi (predvsem pozitivizmom in drugačno estetiko) je močno vplival nanj. Prijatelj si Pariza za zaključek svojih *»popotnih let«* gotovo ni izbral naključno; kot odličen poznavalec slovenske in evropskih literatur se je zavedal stare modrosti, da je treba iti pit vodo k izviru. Pariz pa je bil izvir tako realizma kot moderne, obojega torej, s čimer se je kot literarni zgodovinar in kritik ukvarjal.

Sicer pa o tem največ povedo njegove lastne besede: *»A nič manj hvaležen /kot Peterburgu, Moskvi, Varšavi, Dunaju, Nemčiji za teoretično znanje, metodiko, disciplino; op. p/ nisem Parizu – za nekaj, kar naše lesene epigone nemške točne filologije morebiti res bode v oči: ob francoskem espritu se je zbudil moj temperament.«*¹¹⁷

Zdi se, da je Prijatelj na znanstvenem polju s pariško izkušnjo doživel tisto, kar je na umetnostnem spoznal in v *Epilogu k Vinjetam* že leta 1899. zapisal Ivan Cankar, ko se je poslavljajal od hladnega, brezosebnega *»skrajnega realizma«*: *»K vragu vse teorije! Moje oči niso mrtev aparat, moje oči so pokoren organ moje duše, moje duše in njene lepote ...«*

Pravzaprav bi bilo treba reči – *potrdil tisto*, saj je že v obširnem esejskem uvodu k Murnovim *Pesmim in romancam*, torej še preden je videl Pariz, zapisal: *»Ko smo mi zoreli na ljubljanski gimnazijski njivi, je bil pomočil tudi ljuba kranjska tla zášel curek povodnji, v kateri se je bila razlila 'moderna' preko Evrope. Na Francoskem se je bil rodil v velikih pesniških dušah nov ton, povsem ustrezajoč ondotni hiperkulturi: sedaj rafinirano nežen – kadar je govorila iz njega izmučena, bolna duša, sedaj animalsko brutalen – kadar si je izvolilo svobodno telo duha za svojega glasnika. Občutili so se novi gibljaji ali tresaji (frisson) duše, ki so zahtevali tanjše linije in mehkejšje barve. Dobili smo sliko nove duše: veliko platno, sivo čezinčez, na njem pa rahle, skoraj nevidne in kakor dahnjene sledove dogodkov in stvari: občutja. To je bila čista lirika.«*¹¹⁸

Potemtakem se je Ivan Prijatelj od Francozov naučil, da umetnost ima in mora imeti dušo. In da z znanostjo ni nič drugače.

¹¹⁷ Ivan Prijatelj, *V zatišju, Eseji II*, 392.

¹¹⁸ Ivan Prijatelj, *Aleksandrov (Josip Murn)*, *Eseji I*, 535. Obširen esej o sošolcu Murnu je Prijatelj napisal že v avgustu 1902, ko je v okolici Dunaja pripravljaj disertacijo, objavljen pa je bil kot uvod k zbirki, ki jo je Prijatelj tudi uredil in je izšla leta 1903.

5 Oton Župančič

(23. 1. 1878, Vinica – 11. 6. 1949, Ljubljana)

Oton Župančič,¹¹⁹ »pesnik Bele krajine«, eden največjih slovenskih pesnikov vseh časov – tudi evropsko znan in priznan –,¹²⁰ je kot drugorojenec ugledal luč sveta v socialno trdni, nacionalno zanimivi družini,¹²¹ ki se je po Otonovem drugem rojstnem dnevu preselila v bližnji Dragatuš, kjer je oče odprl gostilno in trgovino, bodoči pesnik pa je tam končal prva dva razreda ljudske šole. Le-to je potem dokončal v Novem mestu, kjer se je leta 1888 tudi vpisal v gimnazijo in že kot nadobuden pesnik¹²² končal tri razrede. Selitvi staršev v Ljubljano¹²³ se je seveda moral podrediti tudi sin. V letih 1891–1896 je obiskoval ljubljansko gimnazijo, kjer je sprva pripadal krožku katoliških dijakov, t. i. ligašem, ki so se zbirali okrog znamenitega krščanskega socialista dr. Janeza Evangelista Kreka.¹²⁴ Napredni, socialno in nacionalno ozaveščeni duhovnik Krek jim je v marsičem odprl oči, jim razširil obzorje (problem zadolževanja in izseljevanja slovenskega kmečkega prebivalstva¹²⁵), jih navdušil za

¹¹⁹ Župančič je podobno kot njega dni Vodnik napisal svoj kratek življenjepis. Pod latinskim naslovom *Curriculum vitae* ga najdemo v IX. knjigi Župančičevega zbranega dela, DZS, Ljubljana 1984, 219–220.

¹²⁰ Župančič je v prevodih že dolgo znan slovanskim narodom, zlasti Čehom, Slovakom, Hrvatom, Srbom, a tudi Romanom (Italijanom in Francozom) ter Germanom (Nemcem in Angležem). Zanimivo je, da so ga prav Francozi – gotovo tudi zaradi velikega vpliva, ki ga je na Župančiča imela francoska kultura, in dejstva, da je bil pesnik vrsto let kot predsednik društva za slovensko-francosko prijateljstvo – prvi ne le prevajali, ampak napisali o njem tudi obširno študijo (Lucien Tesnière, 1931).

¹²¹ Pesnikov oče Franc je bil priseljeni kmečki sin iz Uršnih sel, mati Ana Malič pa potomka bogate trgovske družine, katere korenine so segale v Liko in – kot je ugotavljal pesnik sam – celo na daljno, še predturško Kosovo, nekam v okolico Kosovske Mitrovice.

¹²² Že v drugem razredu je urejeval rokopisni list *Na prelji*, ki ga je – zanimivo – ilustriral še en kasnejši »Parižan«, slikar Ivan Vavpotič.

¹²³ Otonovi starši so zaradi nekega spodletelega posla v Dragatušu doživeli finančni polom in ni jim preostalo drugega kot selitev. Le po naključju so ostali na Slovenskem, saj je pesnikovo mater zelo vleklo v Ameriko, kamor se je že odselilo njenih pet sester. V Ljubljani so na Šentpeterski cesti odprli skromno trgovino z živili.

¹²⁴ Od Kreka se je poslovil s toplim nekrologom v *Ljubljanskem zvonu* 1917, ki ga je to leto tudi urejal, str. 610.

¹²⁵ J. E. Krek je leta 1895 pod psevdonimom J. Sovran objavil znamenito knjigo *Črne bukve kmečkega stanu*, v kateri je zelo konkretno orisal dramatično stanje slovenske vasi ob koncu 19. stoletja, z dodatkom *Socijalni načrt slovenskih delavskih stanov* pa postavil temeljni program krščanskosocialnega gibanja na Slovenskem.

slovenstvo in slovanstvo, tudi z ukrajinskimi dumami; navdušeni dijaki so pod njegovim vplivom izdajali rokopisni list *Slovenska vila*.¹²⁶ Pri Kreku se je Oton Župančič seznanil z Ivanom Cankarjem, ki ga je pritegnil v še bolj svobodomiselno razpoloženo *Zadrugo* in mu s priporočilnim pismom utrl pot v *Ljubljanski zvon*, kjer se je leta 1896 prvič pojavil kot Aleksij Nikolajev, dve leti kasneje pa že s svojim pravim imenom.¹²⁷

Po maturi leta 1896 je odšel na Dunaj študirat zgodovino in zemljepis. Literarno in umetnostno nasploh je bil v teh zgodnjih dunajskih letih njegov vodnik Ivan Cankar, ki ga je seznanil z modernimi evropskimi literarnimi tokovi, tudi s francoskim naturalizmom (Zola, Maupassant), dekadenco in simbolizmom (Baudelaire, Verlaine, Maeterlinck). Leta 1900 je absolvirал, vendar se mu je diploma zaradi boheemskega življenja in materialnega pomanjkanja vse bolj odmikala. V Gradcu je odslužil enoletni vojaški rok, se kot suplent potem preizkusil na ljubljanski gimnaziji in kot domači učitelj v družini Ivana Tavčarja.

Notranji nemir pa ga je gnal dalje in tako je leta 1905 odpotoval v Pariz, kjer je pol leta živel v znameniti študentski Latinski četrti. Hodil je poslušat predavanja, s katerimi sta mlade in manj mlade, Francoze in Nefrancoze v tem času navduševala filozof in pisatelj Anatole France in socialist Jaurès, prebiral je poezijo Whitmana in Verhaerena, ki sta ga s svobodnim verzom obogatila za spoznanje, da je ritem (in ne metrum) bistvo dobre poezije.¹²⁸ Pariz, tedaj nesporno žarišče evropske umetnosti, ga je močno navdušil in – kot bomo povedali v nadaljevanju – tudi opazno in pomembno vplival na njegovo poezijo in življenjsko filozofijo.

Po pariški avanturi se je vrnil na Dunaj, potem leta 1908 objavil svojo najboljšo pesniško zbirko *Samogovori*, a kmalu spet kot domači učitelj odpotoval na Nemško, od koder se je leta 1910, ker je začutil, da »*potrebuje domačega zraka in domače zemlje*«, ¹²⁹ vrnil v Ljubljano.

Po letih nemirnega iskanja je v domovini našel nove izzive in cilje – kot dramaturg *Deželnega gledališča*, mestni arhivar,¹³⁰ urednik *Slovana* (1914) in *Ljubljanskega zvona* (1917), spet

¹²⁶ Šolskim oblastem tako druženje in pisanje gimnazijcev ni bilo všeč, pa tudi sicer je bilo prepovedano po tedanjih šolskih pravilnikih; Župančič je – potem ko jih je nekdo zatožil – dobil slabo oceno iz vedenja.

¹²⁷ Večino pesmi iz tega obdobja je kasneje (1900) zbral v zbirko pesmi za mladino *Pisanice*.

¹²⁸ O tem je kasneje (*Ljubljanski zvon* 1917) napisal za razumevanje moderne poezije zelo pomemben literarnoteoretični esej *Ritem in metrum*; metrum je zanj okorela dogma, ritem pa naravna rast, živo gibanje.

¹²⁹ Prim. Mahnič 1964 : 151.

dramaturg in upravnik *Slovenskega narodnega gledališča*. Osebnostno se je umiril, zaradi stalne službe pa tudi gmotno opomogel. Leta 1913 se je poročil z Ano Kessler,¹³¹ ob treh otrocih, zlasti pa seveda najstarejšem Marku, je potem nastajala njegova odlična otroška poezija, tudi mojstrski *Ciciban* (1915) in *Sto ugank* (1915).

V obdobju med obema vojnama je živel predvsem za gledališče in prevajanje. Iz angleščine in francoščine je odlično prevedel številna dramska (Shakespeare, Molière, Rostand ...) in prozna besedila (Stendhal, Balzac, Flaubert, Voltaire, Dickens ...), ni pa se izognil niti poeziji (Goethe). Kot lirik je po prvem zagonu (*V zarje Vidove*, 1920) večinoma utihnil in se ozrl na prehojeno pot z antologijama *Mlada pota* (1920) in *Naša beseda* (1929), je pa res, da je v tem času, leta 1924, napisal tudi izvirno zgodovinsko tragedijo *Veronika Deseniška*.

V prvem desetletju po svetovni vojni si je močno prizadeval za popularizacijo Francije in francoskega jezika.¹³² Skupaj z romanistoma Jankom Pretnarjem in Rihardom Župančičem pa seveda s takratnim francoskim lektorjem na *Filozofski fakulteti* v Ljubljani Lucienom Tesnièrejem¹³³ je že v študijskem letu 1921/22 ustanovil *Francoski inštitut*,¹³⁴ katerega predsednik je bil od začetka pa do okupacije (upravnik je bil vsakokratni lektor). Francoska vlada ga je zato odlikovala kar dvakrat; prvič (22. maja 1924) z redom viteza častne legije, drugič pa 2. ali 3. decembra 1932 – ob 10-letnici *Francoskega inštituta* –, ko je prejel tudi jugoslovansko odlikovanje red belega orla IV. stopnje.¹³⁵ Manj znano je tudi, da je prav Oton

¹³⁰ Na tem mestu je nasledil leta 1912 umrlega pesnika Antona Aškerca.

¹³¹ Pri Kesslerjevih so se zbirali slovenski umetniki. Tudi zato, ker sta sodnik Alojz Kessler in žena Marija imela štiri prikupne hčerke: Mici, Ano, Vero in Slavo. V Mici se je neuspešno zaljubil Ivan Cankar, v Ano pa Vladimir Levstik, a mu jo je leta 1913 prevzel Oton Župančič. Ana je bila od Župančiča 13 let mlajša.

¹³² V ta namen je napisal tudi več odmevnih člankov, npr. *Ob 120-letnici Ilirskih provinc, Nemška ali francoska kulturna orientacija?* (ZD, IX. knjiga, 38), kjer med drugim pravi: »Francoze ljubim, Nemcev ne sovražim. Doslej smo gledali z enim očesom. Odprimo še drugo in glejmo z obema.«

¹³³ Prav on je kasneje, že kot univerzitetni profesor v Strasbourgu, napisal obširno študijo o življenju in delu Otona Župančiča. Glej opombo št. 120.

¹³⁴ Zdaj *Francoski kulturni center Charles Nodier*.

¹³⁵ Obrazložitve in zahvale v obeh jezikih so objavljene v IX. knjigi Župančičevega zbranega dela, 34, 39–41, 60–61. V zahvali, namenjeni takratnemu banu Dravske banovine, je poudaril, da je ne le Slovenec, ampak tudi Jugoslovan, češ, »/m/eni kot Belemu Kranjcu je bilo oboje dano že v zibelki«.

Župančič leta 1929, ko so v spomin in počastitev 120-letnice *Ilirskih provinc* na tedanjem Napoleonovem, danes pa Trgu francoske revolucije postavili znani spomenik z vklesanimi verzi Vodnikove *Ilirije oživljene*, napisal štirivrstičnico *Neznanemu Napoleonovemu vojaku*,¹³⁶ on pa je tudi avtor francoskega posvetila.

V viharnih 30. letih je Oton Župančič po eni strani žel priznanja domače in evropske kulturne javnosti (prevajali so ga, o njem pisali študije, postal je član takrat ustanovljene Slovenske akademije znanosti in umetnosti), po drugi pa se je z esejem *Adamič in slovenstvo* (LZ 1932), kjer je pod vplivom svojih ameriških sorodnikov, pisatelja Louisa Adamiča, a tudi »*južne krvi*«, ki se je oglasila v njem, razglašal nekam omahljivo pripadnost domovini in čudno svetovljansko filozofijo slovenstva, češ, jezik ni (več) bistvo, Slovenec je človek lahko tudi drugače in – kjer koli. S tem se je zameril večini kulturnih delavcev, tudi Josipu Vidmarju, ki ga je dotlej koval v zvezde; prišlo je do ostre polemike. *Ljubljanski zvon* je zašel v hudo krizo, ki je povzročila novo »*ločitev duhov*« in ustanovitev *Sodobnosti*.

Pesnik, ki je leta 1899 kot meteor zasijal s *Čašo opojnosti* in svoj ogromen talent, ki se mu je zavestno in spoštljivo umaknil tudi sicer zelo samozavesten Ivan Cankar,¹³⁷ potrdil z zbirkama *Čez plan* (1904)¹³⁸ in *Samogovori* (1908) ter vrsto nepozabnih zbirk za otroke, se je poslovil z zbirko *Zimzelen pod snegom* (1945), v kateri je z nekaj pesmimi dokazal, da mojstrstva njegove besede tudi starost, bolezen in utrujenost ne morejo izničiti (ciklusa *Med ostrnicami* in *Orumeneli listi*, *Veš, poet, svoj dolg?*, *V brezglasje*).

¹³⁶ Pesem se glasi: »*Ne vemo, kje si se rodil, / ne kod te je vihar podil – / pri nas si pal, za nas si pal, / da je naš rod iz mraka vstal.*«

¹³⁷ V pismu z dne 21. 8. 1898 Cankar Župančiču priznava izreden talent, na koncu pa jasno in odločno pove: »*A povem Ti še enkrat, – v pesmih ni mene; moja stvar je noveleta, morda drama ... pesem ne! To prepustim Tebi in Ketteju. Jaz sem častiželjen človek. Vse ali nič.*«

¹³⁸ Ivan Cankar je Župančiča kot pesnika izredno cenil in mu je – kljub miselnemu in osebnostnemu razhajanju v letih 1903–04, kjer je šlo gotovo tudi za tekmovalnost v smislu primata na slovenski literarni sceni – napisal dve odlični kritiki: prvo v *Slovanu* 1903–04, 92–93, drugo pa v *Ljubljanskem zvonu* 1904, 176–177, kjer je pohvalil njegov optimizem in vitalizem: »*Tako nam je zapel Župančič veliko pesem o upanju in življenju. Stopil je pred nas z moškim korakom, z veselim obrazom, svoje srce na dlani. In spoznali smo v njem vse, kar je v nas najlepšega in zato najbolj skritega.*«

Župančičev pomen je kljub nekaterim manj simpatičnim značajskim potezam¹³⁹ in ideološko-političnim nerodnostim¹⁴⁰ jasen: »*Kakor je Ivan Cankar stvaritelj in klasik moderne proze, tako je Župančič stvaritelj in klasik moderne lirike slovenske.*«¹⁴¹

5.1 Župančič v Parizu

Oton Župančič je v Pariz odpotoval januarja 1905. Torej takoj potem, ko si je z vitalistično zbirko *Čez plan*, ki jo je javnost z navdušenjem sprejela, kritika pa zelo pohvalila, že priboril pesniški primat na Slovenskem.¹⁴²

V Pariz je odpotoval s prijateljem Francem Kustrom, ki ga je že dolgo poznal: na Dunaju je študiral matematiko in fiziko, bil vzgojitelj pri knezih Windischgrätzih in zaposlen v statističnem uradu trgovinskega ministrstva.¹⁴³

Kot je razvidno iz Župančičevih prvih pariških pisem, namenjenih Ivanu Prijatelju in njegovi takratni »idealni ljubezni« Ljubljanki Albertini (Berti) Vajdič, je mladi pesnik prispel v Pariz v drugi polovici januarja 1905. Njegov odhod je bil očitno nenaden in nepričakovan, saj je odpotoval brez potnega lista (!), v pismu z dne 22. 1. 1905 pa se Berti opravičuje: »*In oprostite mi, da Ti nisem o tej svoji nameri v Ljubljani ničesar omenil: vedel sem namreč, da bi mi ugovarjala in – me pregovorila, ker imaš toliko moč do mene. Živa duša v Ljubljani, razen Lajovca, ni slutila, kam gre moja pot. Ne smeš mi torej zameriti, da Ti nisem odkril svojega sklepa. Kajti poglej: tukaj se živi ceneje kot na Dunaju in študiram lažje nego tam.*« V izjemno obširnem pismu ji ves čas zagotavlja, da se v Pariz ni prišel potepat, ampak da pridno študira: »*Nič ne gubim časa, razen kadar grem za odmor na sprehode, kjer pa se človek tudi*

¹³⁹ Pri tem gre za v različnih knjigah večkrat omenjeno aristokratstvo, ki bi se ga dalo v bolj zemeljskem jeziku izraziti z besedami snobovstvo, domišljavost in neiskrenost (prav to je povzročilo tudi »prekinitev« s Cankarjem in Prijateljem).

¹⁴⁰ Župančič se je marsikomu (zelo močno recimo Antonu Novačanu in Vladimirju Levstiku) zameril tudi zato, ker je vsako oblast hvalil in se ji udinjal: začel je s cesarjem, končal pa s Titom.

¹⁴¹ Fran Albrecht, *Praznik slovenske besede*, v: *Jubilejni zbornik za petdesetletnico Otona Župančiča*, Ljubljana 1928, 15.

¹⁴² Katoliški tabor mu je sicer za konkurenta postavljala duhovnika Silvina Sardenka (1876–1942), ki pa nikakor ni bil enakovreden Župančičevemu talentu, kar je naposled pokazal tudi najboljši sodnik – čas.

¹⁴³ Prim. Evgen Lovšin, *Rod in mladost Otona Župančiča*, Mladinska knjiga, Ljubljana 1975, 155–156.

neprestano uči, toliko raznoličnosti se ti kaže vedno.«). Obljublja ji, da jo bo kmalu zasnil (»*V jeseni, dušica, bova mož in ženka, pa veljaj, kar hoče! /.../ Boš videla, mala, kak Francoz bo tvoj mož!*«), hkrati pa pripoveduje o stanovanju (»*S Kustrom /.../ stanujeva imenitno – sobi imava skupaj, on manjšo, jaz večjo, z dvema oknoma in lepo opravo /.../ Hrano si kuhava zdaj doma – niti po en frank naju ne stane včasih za oba skupaj za cel dan. /.../ Stanovanje je takoj pri univerzi, v slavno znanem Quartier Latin, delu Pariza okoli univerze, kjer stanujejo študentje in učenjaki.*«), začetnih težavah, a napredku z jezikom (»*Od kraja pa je šlo težko z jezikom, človek se je moral mučiti, da je sploh kaj razumel, zdaj se je začel tudi jezik gibati in v kakem tednu se bo že popolnoma razvezal.*«) in jo sprašuje in poziva: »*Kako pa je s Tvojo francoščino, mala moja? Kaj napreduješ? Le uči se, da boš lahko z menoj govorila, ko pridem na Kranjsko.*«¹⁴⁴ Očitno hudo zaljubljeni Oto je svoji Bertici iz Pariza poslal več deset pisem (z vse več francoskimi vrivki), včasih pa ji je napisal tudi kakšno pesem, kot denimo 6. februarja 1905:

Pognal je cvet

med sneg in led,

oznanil ti skrivnost;

pa mine mraz

in pride čas

in tajna z njim sladkost.

Štej sončne dni,

zvezdne noči,

štej lun izhod, zapad,

in misli nanj,

ki tvojih sanj

¹⁴⁴ Vsi navedki so iz pisma Berti Vajdič z dne 22. 1. 1905, v: Oton Župančič, *Zbrano delo 10, Pisma I*, DZS, Ljubljana 1986, 292–298.

*je drug, in tvojih nad ...*¹⁴⁵

Iz Pariza se je večkrat oglasil tudi Antonu Lajovcu (*»Ne morem Ti pa povedati, kako sem vkljub vsem neprilikam vesel, da se je moja barka prizibala do Sene. In če bi bil položaj v boljšem položaju, nego je, ne dvignil bi sidra tako hitro. Kajti Pariz, to ti je kakor ljubica – ne naveličaš se ga.«*¹⁴⁶) in Alojzu Kraigherju, ki mu v pismu *»tega in tega maja«* z veliko mero ironije pripoveduje o svojem prav nič rožnatem finančnem stanju (*»Zdaj sem zopet vegetarijanec in ni slabo; zimsko podnebje seveda ni bilo ugodno za tako dieto, zdaj pa je taka pomlad, da je veselje.«*), hkrati pa mu z navdušenjem opisuje lepote milijonskega Pariza: *»Za štiri suje te popelje barka, kamor hočeš, in Sena ti je krasna voda; bregovi njeni namreč, če hočem biti do kraja natančen.. Hiše in vile kakor da so posedle po zelenih rebrih in se gledajo z ene strani na drugo, in te in one so zadovoljne s tem, kar vidijo. In ti na sredi, in mimo tebe se odmikajo Louvre, Tuilerije, Concorde s svojim obeliskom /.../, zlata kupola Invalidov se sveti v soncu in pod njo spi Korz sredi svojih trofej – takega groba še nisem videl in mogoče ga nima razen faraonov nihče veličastnejšega – in Eiffel, ki je od blizu vse prej nego lep, a v daljavi čudovit, in v vsaki dalji drugačen in v vsaki razsvetljavi različen in v vsakem vremenu drug – in Meudon, Sevres, Boulogne, St. Cloud – Bože moj, vse to je še Pariz, a že si na kmetih, in če hočeš, lahko pozdraviš znani duh, ki puhti iz hlevov v naši daljni domovini.«*¹⁴⁷

Bivanje v Parizu se je Župančiču kljub slabemu finančnemu stanju – ali pa morda prav zato – podaljšalo precej preko prvotne namere, tako da se je na Dunaj vrnil šele sredi julija.

Čeprav je Berti zatrjeval, kako zelo študira,¹⁴⁸ iz nadaljnjega poteka njegovega študija sledi, da je bila njegova pariška avantura predvsem čas za spoznavanje življenja in ustvarjanje poezije. Najboljše, kar je je prišlo izpod njegovega peresa! Kajti ni dvoma, da je precejšen del

¹⁴⁵ Prav tam, 298.

¹⁴⁶ *Pismo z dne 20. 6. 1905*, v: Oton Župančič, *Zbrano delo 11, Pisma II*, DZS, Ljubljana 1989, 227.

¹⁴⁷ Prav tam, 93–98.

¹⁴⁸ Eden od pogojev, da Berto zasnuje, je seveda bil urejen status v smislu, češ, najprej štalca, pol pa kravca. Ker Župančič študija nikakor ni pripeljal h koncu, vmes pa je tudi večkrat za daljši čas zapustil Ljubljano, sta se v letu 1910 z Berto razšla. Pravzaprav je bilo tako, da je Župančič pripotoval v Ljubljano in izvedel, da je Berta že poročena in da je ravnokar rodila.

Samogovorov tako ali drugače plod tistih šestih mesecev življenja v čarobnem mestu ob bregovih Sene.

5.2 Pariz in Župančičeva poezija

O tem nedvoumno priča njegovo pariško pismo Lavoslavu Schwentnerju z dne 6. marca 1905.¹⁴⁹ V njem mu uvodoma razlaga, kako se mu godi v Parizu, češ, zadnji denar da je dal za znamko, zdaj pa leži v postelji in čaka, ali se ga bo Schwentner usmilil. V zameno za 80 kron mu podobno kot ob takšnih zagatah Ivan Cankar obljublja in zagotavlja: »*V kakem letu bo že pesmi za novo zbirko in tedaj poravnava vse dolgove, da ne boš na škodi.*«¹⁵⁰

Knjigotržec in veliki dobrotnik slovenske moderne pa se tokrat ni dal in na pismo sploh ni odgovoril. Župančič takrat, kot je očitno predvideval Schwentner, res ni imel dovolj gradiva za pesniško zbirko, dokaz, da pa je vendarle mislil resno, pa je neko Lajovčevo pismo iz junija 1905, ki si je nanj zapisal naslove 17 pesmi; večino je kasneje uvrstil v *Samogovore*. Med njimi najdemo tudi pesmi *Večerna vizija*, *Večerna impresija*, *Tiho prihaja mrak*, *Zaprti park* (s podnaslovom *Pariz: Jardin du Luxembourg*) in *Pogled na Montmartre*; slednji že z naslovoma jasno nakazujeta svoje poreklo. Nikakor pa seveda ne gre pozabiti, da je tudi *Duma*, ki površnega bralca niti z naslovom niti s skoraj himničnim slavospevom domovini neposredno ne spominja na Pariz, nosi močan pečat »*potisočrjenega takta*« velikega mesta.

Preden si nekatere pesmi pobliže pogledamo, povejmo, da so *Samogovori* zagotovo Župančičeva najbolj mojstrska, hkrati pa tudi najtežje razumljiva poezija. Tudi zaradi nekaterih posebnih okoliščin (Cankar in Prijatelj, ki sta se tačas od Župančiča že distancirala, sta namerno molčala, klerikalni kritik Lenard je zbirko brez milosti raztrgal, občutljiva javnost pa je v nacionalno pregretem letu 1908¹⁵¹ pesniku zamerila, da je od Slovenca Schwentnerja prešel k Nemcu Kleinmayr & Bambergu) zbirka ni naletela na ugoden odmev, razen pri pesnikovih prijateljih – Kraigherju in Lajovcu. Avtor je zbirko razdelil na pet skupin pesmi: v prvi so večinoma ljubezenske, druga je nekakšen dnevnik slovenskega javnega

¹⁴⁹ Primerjaj: Oton Župančič, *Samogovori, Zbrano delo II*, DZS, Ljubljana 1957, 285.

¹⁵⁰ Pesnik se je očitno tudi zato – beri: zaradi denarnih zadev – ob *Samogovorih* razšel s Schwentnerjem, saj je zbirko izjemoma založil Kleinmayr & Bamberg.

¹⁵¹ Ravno 20. septembra 1908 je v Ljubljani prišlo do protinemških demonstracij, v katerih sta bila ubita Adamič in Lunder; Ivan Cankar je o tem napisal žolčen članek, sledil pa je tudi protestni bojkot nemških podjetnikov.

življenja, tretja in četrta obsegata filozofsko religiozne pesmi, zadnja pa pesnitvi *Z vlakom in Duma*.

Pesem *Večerna vizija* (najprej LZ 1905, potem *Samogovori*) je nastala 5. maja 1905 v Parizu, sodi pa v tretji razdelek zbirke, v okvir pesmi z motivom Kristusove žrtvujoče se in vse odpuščajoče ljubezni; ob trpečem Kristusu razmišlja o hladni ravnodušnosti namišljenih pravičnikov:

V večerni trudni čas

se iz temin

prikaže bled obraz

kot prt Veronikin.

Kaj trepečeš in ne veš zakaj?

Saj si pravičnik v zboru ljudi!

Poglej naprej, ozri se nazaj:

krivice v tvojem srcu ni.

Še ni iztekla kri

iz starih ran:

stoletja krvavi

to srce dan na dan.

In v mraku bilè so roké prebodene ...

Kot péstuje dete mati samó,

tako so držale srce, vse bolnó –

a pravičnik ni našel krivice nobene.

Razpeli so roke

naširoma,

in palo je srcé,

kot da je kamen, na tla ...

Sonet *Pogled na Montmartre* (LZ 1906, potem Samogovori)¹⁵² ji je motivno sorodna in po mnenju Janka Kosa nadaljuje »problematiko življenjskega dualizma in duhovnega razkola«,¹⁵³ ali preprosteje: izraža razklanost duha in življenja na pragu 20. stoletja, posameznikovega in kolektivnega.

Že iz otroških let, pravi, je slutil, da je človeško življenje kakor Kristusova Golgota – polno trpljenja, in zdaj, ko ves izmučen sredi velemesta zre na bleščečo kupolo Jeruzalema-Montmartra,¹⁵⁴ ve, da je to res:

Izdavna nosil sem ta sen v očeh ...

Kipenje zlatih kupol v mrtvi slavi

za božjim grobom v tajni razsvetljavi

me je omamilo v mladosti dneh.

Kaj vedel sem takrat še, kaj je greh,

in, Nazarenec, krona ti na glavi –

a slutil sem, da čaka vse v daljavi

nas bolečina ... in – obraz na tleh –

sem čutil v srcu za nekrivdo kes

in prosil te – še veš – Jeruzalema

v tolažbo, kadar bom izmučen ves.

Ta sen me ni izpustil iz objema.

Si ga izpolnil, Nazarenec, zdaj,

¹⁵² Pesem nosi v pesnikovi beležnici datum 4. 7. 1905, prvotno pa je šlo za dva soneta; Župančič se je odločil le za objavo drugega.

¹⁵³ Janko Kos, *Uvod v razumevanje Župančičevih Samogovorov* (spremna študija k *Samogovorom*, Založba Obzorja, Maribor 1969), dalje: Kos – Samogovori, 146.

¹⁵⁴ Montmartre je približno 400 m visok grič, znan po umetnosti, zlasti po slikarjih na trgu Place du Tertre, pokopališču slavnih Père Lachaise in ogromni, dokaj kičasti Baziliki Presvetega srca (Basilique du Sacré Coeur) z dominantnimi kupolami.

da gledam v soncu kupol teh sijaj?

Pesem *Zaprta park* (LZ 1905, potem *Samogovori*) je nastala 27. julija 1905, torej že potem, ko se je Župančič vrnil iz Pariza. Iz njegovih beležnic je razvidno, da je pesem sprva bila nenaslovljena, nato pa nosila naslov *Jardin du Luxembourg ponoči*. Pesnik jo je pred objavo preimenoval, spremenil pa je tudi nekatere verze,¹⁵⁵ a idejo – vse človeško je minljivo –, prežeto z življenjsko melanholijo in občutkom osamljenosti, je ohranil.

V *Samogovorih* se glasi takole:

Visoko mesec potuje

nad parkom, nad vrhovi

brez zvezd; tak duh žaluje

nad dragimi grobovi

sam.

A čuj: kot tožba tiha

v prostorih neizmernih!

Kot da preteklost diha,

vzbujena v urah večernih

tam.

Poznam te, družba tuja,

v tem parku kraljic otožnih,

zaman pomlad ponuja

po dnevu sanj vam rožnih

v dar.

V oči zavešene vaše

žar sonc ugaslih svet,

¹⁵⁵ Prav tam, 308.

*pomladi ne čutite naše,
med nami in vami stoletij
je čar.*

*A zdaj, ko mesec kraljuje
nad temnimi vrhovi
in dneva ponos se razsuje
in sanj strme stolpovi
zdaj*

*je žalosti zavesa
z oči se vam spustila,
pozdrava in slovesa
za hip vam dovolila
je slaj.*

*Ob uri tej brezčasja
je vsaka sanja živa,
v trenutek, poln soglasja,
preteklost, bodočnost zлива
se skup.*

*Zdaj kretnjo mrtvega veka
bi videl rad pridržano:
kako se roka odreka,
in oko kraljic udano
v brezup ...*

Tudi pesem, ki je nastala 24. februarja 1905, *Tiho prihaja mrak* (LZ 1906, potem *Samogovori*) izraža življenjski nemir, ki se pesnika polašča ob mraku, v tujini, sredi velemesta, ter je nekako zastrt, neopredeljiv:

Tiho prihaja mrak,

plah je njegov korak,

ni ga čuti.

Srce, zakaj drhtiš?

Česa, povej, se bojiš

v tej minuti?

Ali teman spomin

se je zgostil iz temin

brezobraznih?

Ali bodočnost-vampir

puhnil v večerni je mir

misli ti blaznih?

Ali je jata vetrov

šla preko dragih grobov

zapuščenih?

Ali iz daljnih samot

prišla je pesem sirot

zasolzenih?

Tiho prihaja mrak,

plah je njegov korak,

plaho bega.

Srce, zakaj drhtiš?

Česa, povej, se bojiš?

Vsega, vsega ...

Pesem *Večerna impresija* (sploh prvič objavljena v *Samogovorih*, in to v prvem razdelku, kjer najdemo tudi že omenjeni pesmi *Tiho prihaja mrak* in *Zaprti park*) je nastala 10. marca 1905 in sodi po mnenju Janka Kosa med »umetniško najbolj dognana besedila zbirke«.¹⁵⁶

Kot šum nevidnih kril gre skozi mrak,

nevidnih kril, ki bi gorela v zarji;

pričakovanja poln večerni zrak

se giblje, kot oblaki pred viharji

v motnjavi burni begajo svoj vlak;

kar plahih senc obstane lov in beg

in iz noči se vsiplje noč kot sneg.

Seveda tudi v tem primeru gre za zelo zahtevno poezijo, kjer so – kot v vsej zbirki – opazno prisotni vplivi takratne evropske filozofije (Bergson, Maeterlinck, Emerson) s pojmi, kot so svetovna duša, intuicija, panteizem, poduhovljeni kozmos ...¹⁵⁷ Skratka, prav nič preprosta poezija, ki je Slovincem leta 1908 bila precej tuja, s svojo ekstatičnostjo pa je napovedovala povojni religiozni ekspresionizem Mirana Jarca in bratov Vodnik.

S tega vidika se zato zdi razumljivo, da se je Slovencev (in nazadnje tudi učbenikov, ki so v vseh časih preskusni kamen, koliko je kakšen avtor živ in priljubljen) še najbolj dotaknila *Duma*; očitno jim je s svojo domovinsko tematiko, z romantično domačnostjo, s prekrasnimi metaforami (*hrasti orjaki se z burjo borijo; ti pa se mučiš v tujini in dušo dušiš ...*) segla v srce.

¹⁵⁶ Kos – Samogovori, 163.

¹⁵⁷ Primerjaj: Mahnič 1964 : 164.

Pesnitev je nastajala več let, od 1904 do 1908,¹⁵⁸ je »veleumetnina svetovnega formata«, ¹⁵⁹ deli pa se na dvoje. V kontekstu te diplomske naloge nas zanima prvi del, ki si v njem odpevata ženski romantični in moški realistični glas. Medtem ko ženski pričara tiho idilo patriarhalne slovenske vasi in lepot domovine »na sončni strani Alp«, moški povečuje mogočni tehnični in miselni napredek sveta in njegovih velemest – zlasti Pariza, precej manj Dunaja, ki ga je pesnik sicer prav tako dobro (ali pa zagotovo še bolje) poznal.¹⁶⁰

Ženska pesem opeva preprosto lepoto slovenskega kmečkega življenja in vabi moža, naj se iz tujine vrne domov. Toda pesnik se zoperstavi vabilu z odločnim spevom o gospodarskem pomenu mest in tehnike. Ponosno zavrača trditev žene, da se »muči v tujini in dušo duši«, ter ugotavlja, da so dobri ljudje povsod po svetu – tako po vaseh kot po mestih. S himničnim zanosom opeva delovanje velikega mesta. V veličastnih podobah upodablja družbeni, politični, umetniški in znanstveni pomen velikih mest, in to zelo konkretno – Pariza:

»Slišal sem bojni krik iz Mandžurije,

sredi Pariza čul sem odjek stoter.

Gledal sem dleto kiparja: z ljubeznijo

šlo kot poljub čez belino je mramora,

s skale narahlo je snov odpoljubljalo,

plahoma v nji je življenje zavzdihnilo.

Videl sem misleca: pisal je zakone

ljudstvu ne zemskemu – zvezdam je kazal pot,

pa nesoglasje v vsemirju zasledil je,

novih svetov je zahteval njegov račun,

¹⁵⁸ Primerjaj Župančičevo izjavo v intervjuju z Izidorjem Cankarjem (*Obiski, Dom in svet* 1911, knjižno 1920): »Duma mi je blodila po glavi ne vem koliko let – že od tistega časa, ko sem napisal Z vlakom.«

¹⁵⁹ Kos – Samogovori, 165.

¹⁶⁰ Slodnjak 1968 : 337: »Gradivo zanj so mu dajale, kakor smo omenili, skušnje polletnega bivanja v Parizu 1905 in morebiti – a v mnogo manjši meri – študije na Dunaju 1908«

'Bodi!' je rekel – in noč mu je dala nov svet ...«

Ti »moški« verzi s konca prvega dela *Dume* jasno dokazujejo, kako močno je Pariz vplival na nastanek pesnitve; ne samo, da je izrecno naveden (češ, razdalje sveta se s tehničnim napredkom krajšajo, o rusko-japonski vojni na Daljnem vzhodu se zdaj še kako sliši tudi v Parizu), tudi sicer je jasno, da je mislil na tista leta najbolj cenjenega kiparja – Parižana Augusta Rodina, in da je račun, ki o njem govori, dejansko Einsteinova relativnostna teorija, ki je bila objavljena ravno leta 1905 in je v temeljih pretresla moderno znanost.

Zato ne preseneča, da prvi del *Dume*, še preden se v drugem vrne k prelestim in bolestim domovine, sklene z navdušenimi kozmopolitskimi verzi:

»Tu, tu se žile življenja stekajo,

pota vesoljstva tukaj se sekajo,

ljubim jih s hrupom in šumom, ta vélika mesta –

skoznje v svobodo, skoznje v bodočnost gre cesta ...«

Sklenimo naše razmišljanje o Župančiču in Parizu z ugotovitvijo, da je bil vodilni pesnik slovenske moderne zares tesno povezan s francosko kulturo, literaturo in jezikom – sprva kot učenec in bralec, potem kot pesnik in prevajalec, naposled pa kot pravi frankofil. Ni dvoma, da je pariška avantura v letu 1905 močno in dolgoročno vplivala na Župančičevo življenje in delo in da je pesniku dala navdih za njegovo osrednjo pesniško zbirko, *Samogovore*.

6 Vladimir Levstik

(Šmihel nad Mozirjem, 19. 1. 1886 – Celje, 23. 12. 1957)

V nesrečno zgrešeni zakonski zvezi Mihaela (Miloša) Levstika (1861–1938), tudi daljnega sorodnika znamenitega Frana, ki je po »blatnem kolovozu med Litijo do Čatežem«¹⁶¹ utiral pot slovenskemu realizmu, in Neže Levstik, rojene Friškovec (1851–1928), je v noči na 19. januar 1886 kot prvorojenec privekal na svet pisatelj, pesnik, prevajalec, publicist in časnikar Ciril (po letu 1903 Vladimir) Levstik.

Neusklajeni učiteljski par (mirna in vdana Neža je bila kar 10 let starejša od svojega patološko nasilnega moža) se je po službenem nalogu marca 1887 najprej preselil v Št. Andraž nad Polzelo, potem pa leta 1902 v Celje, kjer je Miloš že leto poprej kupil majhno posestvo pod Miklavškim hribom (kasneje v lasti znanega gimnazijskega profesorja dr. Pavla Strmška). Gotovo tudi zato, da bi imel bolj na očeh svojeglavega in upornega Cirila, ki se je septembra 1896 kot sploh prvi učenec z zakotne šentandraške šole vpisal na slovensko-nemško nižjo gimnazijo v Celju.

Ciril je na veliko zadovoljstvo častihlepnega očeta vse do četrtega razreda briljiral, a v letu 1899 so začele padati slabe ocene, opomini zaradi slabega vedenja, tudi popravni izpiti. »Šmiklavški Miha, ki je, nesrečnež, samo zato živel, da bi kroginkrog sebe vse lepo in dobro zatrl«,¹⁶² je sina sklenil spametovati, pa ga je vtaknil v mariborsko alojzijevišče, misleč, da bo iz njega napravil duhovnika. Toda Ciril se je po dveh letih (1899–1901) vrnil v mesto ob Savinji in v gimnazijskih klopih in njegovih spričevalih ni bilo videti, da bi se bil kaj poboljšal.

Kmalu potem, ko je bilo 1. junija 1903 v Celju veliko protinemško zborovanje, je domov še zadnjič prinesel neizprosno realistično spričevalo svojega (ne)dela – dva popravna, iz grščine

¹⁶¹ Igor Grdina, *Od rodoljuba z dežele do meščana*, Studia humanitatis, Ljubljana 1999, poglavje *Meščanska kultura med literaturo in glasbo*, 77. Grdina je to drzno misel očitno povzel po Matjažu Kmeclu, saj jo najdemo v nekaterih njegovih temeljnih delih o slovenskem realizmu in Levstiku nasploh (*Rojstvo slovenskega romana*, *Tisoč let slovenske literature*, *Babji mlin slovenske literarne zgodovine*, *Fran Levstik*; zbirka *Znameniti Slovenci*).

¹⁶² Vladimir je s temi besedami nič ljubega očeta označil v enem izmed pisem sestri Veri (28. 7. 1948). Pisma hranijo v Osrednji knjižnici Celje (dalje: OKC).

in matematike. S pripisom, ki zveni kot ostra graja: nepopoljšljivo moti pouk in se neprimerno obnaša. Očetu je takrat dokončno prekipelo: neposlušnemu sinu je brez običajnih litanij in pridig »krščansko« stisnil v dlan pet kron in ga za vedno – komaj 17-letnega! – nagnal od doma.

Globoko čustveno ranjeni gimnazijec je v naslednjem šolskem letu na I. ljubljanski gimnaziji zdržal le nekaj mesecev – sestradani dijak, ki z domom »ni vzdrževal nikakih diplomatskih vezi več«, ¹⁶³ se je na smrt skregal s profesorjem matematike Fajdigo, vrgel kredo ob tla in demonstrativno zapustil šolo.

Ko je tako postal »drugi Levstik brez mature« (tudi Fran zaradi matematike gimnazije ni nikoli končal), je Ciril moral sam poskrbeti zase in sprejel je v tistih dneh zanj edino, pa zato toliko bolj tvegano možnost: v omejujočih slovenskih razmerah živeti kot poklicni prevajalec in literat. Tako rekoč mimogrede se je naučil ruščine in že pri 18-ih za ljubi kruhek prevedel svoj prvi roman (Gorki, *Foma Gordjejev*), potem pa do marca 1910, ko si kot poklicni novinar začne rezati svoj kos kruha pri odkrito jugoslovansko orientiranem Plutovem *Jutru* (sam je malce hudomušno izjavil, da zato, »da bi razrušil Avstrijo«), prevedel še 7 romanov, med njimi tudi tako markantna dela, kot so denimo *Ponižani in razžaljeni* (1907), *Zločin in kazen* (1908), *Ana Karenina* (1907) in *Gospa Bovary* (1907).

»Po rodu Savinjecan,/ po domu Celjan,/ po misli Evropljan ...« je o sebi zapisal v eni svojih zadnjih pesmi. Povsem upravičeno, kajti le malokateri Slovenec je tako močno kot on utelešal evropskega duha. Ne le da je v letih 1906/07 kot eden prvih slovenskih umetnikov živel v »Babilonu svobode«, Parizu, tudi njegov razkošni jezikovni talent (perfektno je obvladal ruščino, francoščino, angleščino, nemščino, italijanščino, za vsakdanjo rabo tudi češčino, španščino in seveda t. i. srbohrvaščino) in njegovo odprto, liberalno mišljenje (svojevrsten dokaz za to je nedvomno tudi njegov prestop v muslimansko vero; ker se kot katoličan po zakonih Kraljevine Jugoslavije ni mogel ločiti od prve žene Pepine Dular, je v Sarajevu 11. oktobra 1930 postal Halid-Velid Levstik!) sta še vedno lep zgled, kako preseči šentflorjansko zaplotništvo in licemerje.

Pozimi 1909/10 se je nadobudni Levstik vključil v Cankarjevo bohemsko družbo, a je Janeza

¹⁶³ Prav tam.

»pod vplivom božanske slivovke«¹⁶⁴ kaj kmalu zaradi politično- in literarnonazorskih razprtij treščil po tleh. Ko je potem razočaran zapustil krčme in klike, se je zatekel v jugoslovanski nacionalistični radikalizem, kar ga je stalo mnogih trpkih let trpljenja, družbene izločenosti in osame. Leta 1915–17 je kot iredentistični državni sovražnik in pristaš *Preporoda* preživel v mučni internaciji v Mittergrabernu, v tridesetih je zaradi delovanja v zloglasni *Orjuni* (1923–26) padel v nemilost levičarske literarne srenje, po drugi svetovni vojni pa so mu v času evforičnega obračunavanja z »notranjim sovražnikom« čisto brez potrebe prilepili etiketo nekakšnega potuhnjenega minerja ljudske oblasti, tako da je moral z (drugo) ženo Franko leta 1947 dobesedno pobegniti iz Ljubljane in se zateči v Celje, kjer je v miru, a zagrenjeno (vse do konca so mu odrekli pravico do poštene pokojnine) preživel zadnje desetletje svojega življenja.

Čeprav so mu leta 1949 za prevajalske (ne pa tudi pisateljske!) dosežke ob Antonu Ingoliču, Cirilu Kosmaču in Francetu Bevku dodelili *Prešernovo nagrado*, je bilo za hudo slabovidnega in psihofizično utrujenega Vladimirja veliko presenečenje, ko ga je Celje ob 70-letnici obsulo z vsakršnimi častmi in mu povedalo, kar si je – čakajoč na »izselitev v srečnejšo horizontalo« – v zaprtju svojega celjskega doma menda še edino želel slišati: »*Ponosni smo nate, tvoje delo živi v nas in bo živelo! Bil si zvest in pošten!*«¹⁶⁵

Prvo pesem so Cirilu že 1899 objavili v *Domu in svetu*, a pravo veljavo in ugled (pa tudi tipično slovensko nevoščljivost, ki je botrovala obtožbam, da je plagiator) si je Levstik pridobil v letih 1903–1910, ko je večidel v *Ljubljanskem zvonu* in *Slovanu* objavil skoraj 150 izrazno in oblikovno dognanih lirskih (zlasti sonetov) in epskih (predvsem balad in romanc) pesmi, ki predstavljajo pomemben, a še premalo in ne docela ovrednoten razvojni korak slovenske poezije.

Levstik je že v prvem desetletju 20. stoletja zablestel tudi s kratko prozo. Z zbirko ničejansko obarvanih novel *Obsojenci* (1909) je navdušil tudi Cankarja in Župančiča. To leto je takrat 23-letni pisatelj objavil tudi svoj prvi roman, objektivnorealistično psihološko pripoved *Blagorodje doktor Ambrož Čander*, s katerim je želel očitno konkurirati »meglenemu«

¹⁶⁴ Iz Levstikovega pisma Alojzu Kraigherju (9. 7. 1954). Tudi to pismo hranijo v OKC (Ms 235/VI-80). Kraigher je v tem času pisal monografsko študijo o Ivanu Cankarju (izšla v dveh delih, 1954 in 1958) in je ob tej priložnosti za sodelovanje zaprosil tudi Levstika.

¹⁶⁵ Iz Levstikovega pisma F. K. Mešku (9. 2. 1956). Citirano po: Šepetavc 2000 : 88.

cankarjanskemu subjektivizmu, o čemer je marsikaj povedal tudi v svojem programatičnem eseju *Poizkus o lepem slovstvu v Slovencih* (LZ 1909).

Žal je potem Levstika večkrat zaneslo v nacionalistično-politične vode, najprej s tendenčno povestjo *In vstali so divji psalmi* (1910), nato z »antišvabskim« feljtonskim »romanom z Balkana« *Za svobodo in ljubezen* (1913), dejstvo pa je, da med močno politično angažirano prozo lahko prištejemo še dve pisateljevi pripovedi iz časa med obema vojnama – povest *Pravica kladiva* (1926) in sploh zadnje Levstikovo delo, roman *Dejanje* (1934, 1992), ob katerem je doživel krivičen in grd napad takratne slovenske politične in literarne levice na čelu z Josipom Vidmarjem in Filipom Kalanom - Kumbatovičem.

V povesti *Hilarij Pernat* (1926–27, 1966) in romanu *Višnjeva repatica* (1926, 1983) je s satirično pikrostjo, po kateri je bil znan tudi kot novinar in urednik pri časniku *Jutro* (1926–45), naslikal slovenski meščanski oportunizem in spletkarstvo.

Literarna zgodovina kot nedvomno najboljši Levstikovi prozni deli navaja ekspresionistično povest *Gadje gnezdo* (1918, 1974; leta 1961 jo je pod naslovom *Kastelka* dramatiziral Herbert Grün), pravo himno slovenski zemlji, domovini in svobodi, in psihološki roman *Zapiski Tine Gramontove* (1919, 1992).

Nedokončani roman iz umetniškega sveta *Sphinx patria* (1910), katerega objavljane v *Slovanu* je Levstik demonstrativno prekinil, da bi se tako kot skrajno zaveden Slovenec distanciral od novoilirskega »integralnega jugoslovanstva«, zgovorno potrjuje dejstvo, da je bil Levstik v odnosu do (osovraženih) Nemcev vedno in dosledno (Jugo)Slovan, v odnosu do Jugoslovanov pa Slovenec. Ko je Oton Župančič v eseju *Adamič in slovenstvo* (LZ 1932) čisto zrelativiziral pomen slovenskega jezika za obstoj naroda, se je po robu njegovemu omahljivemu jugoslovenarstvu postavil z briljantnim esejem *Poslanstvo besede* (LZ 1934).

Levstik velja za enega najplodovitejših in najboljših slovenskih prevajalcev. Bil je strasten in neutrudljiv garač, ki je ob svojem siceršnjem časnikarskem in literarnem delu v slovenščino prevedel kar 62 knjig 37 avtorjev. Poslovenil je vsa najvažnejša dela ruskega realizma, zelo pri srcu pa so mu bili tudi Francozi, Angleži in Američani – mojstrsko je prevedel dela Flauberta, Balzaca, Mériméja, Zolaja, njegovi so prevodi Stevensona, Conana Doylea, Londona, Defoea, celó indijskega nobelovca Tagoreja in Šveda Muntheja.

6.1 Levstik v Parizu

Levstik je po prekinitvi šolanja zajadral v boemske vode. Čeprav je živel sila razpuščeno,

marsikdaj tudi v lakoti, si je v ljubljanski umetniški družbi kar pogosto dal duška. Kljub temu pa njegova ustvarjalnost v teh veseljaških letih ni pešala, prav nasprotno – postajal je vse bolj ugleden, njegovi literarni uspehi v domovini pa so bili tolikšni, da jih je »hočeš-nočeš morala vzeti na znanje celo policija«.¹⁶⁶ Jeseni leta 1906 pa se je nenadoma odločil in preko Dunaja in Münchna, kjer se je zadržal kar nekaj tednov, kot eden prvih modernih Slovencev¹⁶⁷ za Ivanom Prijateljem (1904) in Otonom Župančičem (1905) krenil v svetovljanski Pariz.

O tem nekoliko zmedeno, a odkritosrčno pričuje dnevnik, ki ga je takrat 20-letni Vladimir pisal med 3. januarjem in 10. majem 1907.¹⁶⁸ Pisati ga je začel na pobudo Otona Župančiča, s katerim se je kar dvakrat (na poti v Pariz, a tudi ob povratku) sestal na Dunaju. – V pismu z dne 18. 10. 1906 Župančiču sporoča in ga prosi: »Zelo rad bi se seznanil tudi z g. Cankarjem. To, da vaju poiščem, je bil moj glavni, oz. edini namen, ko sem se napotil čez Dunaj...«¹⁶⁹ Cankarja takrat sicer še ni uspel osebno spoznati,¹⁷⁰ zato pa se je po svoji stari navadi v Münchnu (najbrž spet s Smrekarjem in Gasparijem, s katerima je že prej veseljačil po Ljubljani) dodobra seznanil »z dvema predstaviteljema nemške kulture, z nemškim pivom in

¹⁶⁶ Mojca Šavnik, *Vladimir Levstik in Ivan Cankar ali Skrivnost je še vedno živa*, Zgodovina za vse 1/1999, 55–74.

¹⁶⁷ Ivan Prijatelj je za »našega prvega modernega misleca« sicer upravičeno imenoval Antona Aškerca. In ob tem nekako zamišljeno pripomnil: »Čudno. Ta vaški kaplan, živeč daleč od knjig, sredi prirode. A naravno.« –

Citirano po Igorju Grdini, *Aškerca ni več ...*, v: *Slovenska kronika XX. stoletja* (dalje: Slovenska kronika), Ljubljana 1995, 127–128.

¹⁶⁸ Najdemo ga v Osrednji knjižnici Celje (OKC), Ms 180; v nadaljnjih omembah: *Pariški dnevnik*. – Pobudo za pisanje je obrazložil v svojem prvem dnevniškem zapisku (3. 1. 1907): »Ko sem se na poti v Pariz na Dunaju seznanil z Otonom Župančičem, mi je on prenujno priporočal pisati dnevnik; za slučaj, da pridejo te strani po moji smrti ali pred njo pred bralce, ki jih niso pisali niti živeli, – nanj bodi zvrnjena krivica!«

¹⁶⁹ Dopise Otonu Župančiču iz let 1906–1928 (14 pisem in 11 dopisnic) hranijo v rokopisni zbirki SAZU. Navedeni odlomek je iz sploh prvega pisma, ki ga je Levstik pisal Župančiču.

¹⁷⁰ Cankarju je sicer s sopodpisnikom Hinkom Smrekarjem že pred prihodom na Dunaj (iz Komende, nedatirano) pisal bolj vljudnostno-poslovno razglednico s ponudbo, da »priredi/m/ nemški prevod Vaše 'Mar. Pomočnice' ali 'Polikarpa'«, a Cankar ni reagiral. V živo pa sta se srečala šele v Ljubljani naslednjo pomlad, potem ko se je Levstik vrnil iz Pariza. – Levstikova pisma Ivanu Cankarju hranijo v rokopisni zbirki v NUK-u, v Cankarjevi zapuščini, Ms 819, ovoj 4.

nemškim tobakom«, ki sta mu tako zelo »imponirala«,¹⁷¹ da je že 16. januarja v svojem dnevniku ogorčeno tožil nad bridko bedo, ki ga je pestila: »Zanašajoč se na vpljudno postrežljivost in točnost Govekarja sem seveda že tri dni tešč, ako izvzamem za poldrugi groš kruha. Želodec tako rogovili, da ne morem nadaljevati rokopisa za 'Zvon'. Prodal sem že par knjig, zdaj nesem še ostale. Niti na eden honorar iz domovine še nisem čakal brez stradanja, jeze in prodajanja najpotrebnejših reči. In potem naj bi bil človek ponosen, da je slovenski literat?«

Zakaj se je odločil za Pariz, ki je tista leta za provincialno slovenstvo bil še vedno geografsko in miselno oddaljeno mesto, Vladimir pojasnjuje v esejističnem feljtonu *V Babilonu svobode*, ki so mu ga v osmih številkah objavljali v *Ljubljanskem zvonu* leta 1907: »Pesniki, umetniki, literatje in podobni idealneži navadno hrepene po solnčnem jugu, po sinjem morju, zlatih citronah, temnem lovorju in laških signorinah, bogme, potemtakem moja malenkost naposled še ni popolnoma izgubljena za vso nepopisno prelest in za vse vrline filistejskega življenja, kajti že izza prazgodovinske dobe moje pameti me domovina Rafaela, Michelangela, Macchiavela in Eretinca nikdar ni mikala tako, kakor sem hrepenel od nekdaj, da bi zagledal nekoč ponosno stolico vsega prosvetljenega sveta na bregovih Seine, tisti Pariz, o katerem je dejal že kralj Franc I.: 'Paris, ce n'est pas une ville, c'est un monde!' - Pariz ni mesto, temveč svet.«¹⁷²

»Pariz je bil starim Slovencem Indija Komandija, in dečko, ki si ga je ogledal z dvajsetimi leti, je smel biti nase nekolikanj ponosen,« pripoveduje leta 1929 v pretresljivo nostalgični zgodbi *Kako sem postal oče*.¹⁷³ In tretjeosebno nadaljuje o svojem pariškem življenju: »Stanoval je v Rue Monsieur le Prince, v istem starem hotelu kakor nekdaj Emile Zola, se potikal med Boul'Michem in Rochechouartom, hodil v Louvre in Luxembourg, videl Napoleonov grob in uplenjene avstrijske zastave pri Invalidih ter občudoval stare špehe v

¹⁷¹ Vladimir Levstik, *V Babilonu svobode*, LZ 1907, 35.

¹⁷² »Kako pa sem dospel do tega cilja,« razlaga v taistem tekstu na strani 34, »to popišem laglje od svojega hrepenenja: začutil sem v žepu sedemdeset goldinarjev in obšla me je trmoglava fiksna ideja, da jih najlepše obrnem za vozni listek do Pariza. /.../ Ni mi treba omeniti, da je bil prijatelj Tratnik edini, s katerim sva si segla v roko na ljubljanskem kolodvoru.«

¹⁷³ Jutro, 10. 2. 1929.

Narodni knjižnici, stolnico Naše Gospe, posteljo Marije Antoinette, 'pas zvestobe' v Clunyskem muzeju in - last but not least - gracilne draži Parižank.«

Levstika v svet potemtakem ni pognala socialna nuja kot tista izseljenska leta sicer tisoče in tisoče ljudi. Vladimirjevo bivanje v »Babilonu svobode« je bilo prej mladosten pobeg iz blatnodolskega zakotja, v duhu modernega slovenstva pač: pogledati je bilo treba čez plot svoje šentflorjanske majhnosti, oditi še kam drugam, dalj od Dunaja, Gradca ali Prage,¹⁷⁴ in poslati k vragu bedaste frakarje, farje, rodoljube in filistre ...

Pismo Hinka Smrekarja Ivanu Cankarju z dne 11. 9. 1906 lepo kaže to v takratnih razmerah sila popularno selitveno težnjo mladih umetnikov: »Tvoje priznanje me je za nekaj časa pomirilo; moja nezadovoljnost je velika. /.../ V Monakovo greva z Gasparijem. Tratnik gre v Berlin. Ljubljancanom bo vsaj nekoliko odleglo, ko bo zrak čist.« Z zatohlostjo »naših razmer« nezadovoljni mladci so preprosto hoteli videti svet, hoteli so se videti v njem. In biti videni. – Leta 1904 je v Miethkejevi galeriji¹⁷⁵ na Dunaju uspelo slikarski »veliki četvorki« Jakopiču, Groharju, Jami, Sternenu in kiparju Bernekerju; o sanjskem uspehu »tujcev« je z malce ljubosumno vznesenostjo pisal tudi veliki Cankar, z značilno natančnostjo pa poročal Ivan Prijatelj. Zakaj – so si najbrž v zdravem tekmovalnem zanosu mislili Smrekar, Gaspari, Tratnik, protigermansko, v secesijo »svete pomladi« zazrti nekdanji vesnani¹⁷⁶ – ne bi uspelo

¹⁷⁴ Večina slovenskih razumnikov se je pač zadovoljila le z nemškoavstrijsko in češko »tujino«, ki pa je v okviru habsburške monarhije še vedno predstavljala le nekakšno poldomovino. Med njimi bi v obravnavanem času v Gradcu našli npr. dr. Rajka Nahtigala, dr. Matijo Murka, dr. Benjamina in dr. Josipa Ipavca, na Dunaju Jožefa Plečnika, Maksa Fabianija, dr. Ivana Prijatelja, dr. Leonida Pitamica itd., v Pragi pa denimo dr. Mihajla Rostoharja in dr. Ivana Žmavca.

¹⁷⁵ 25. 2. 1904 so v tej galeriji odprli razstavo *Kluba slovenskih umetnikov Sava*, o kateri je *Neue Freie Presse* 2. marca pohvalno zapisala: »Torej vendar še doživljamo presenečenja! /.../ O slovenskih slikarjih smo zunaj Kranjske in Južne Štajerske gotovo komaj kaj vedeli!« - V zvezi s tem glej: Igor Grdina, *Klub slovenskih umetnikov Sava*, v: Slovenska kronika, str. 50.

¹⁷⁶ »Leta 1903 je skupina na Dunaju študirajočih slovenskih slikarjev ustanovila akademski klub *Vesna*. Njegovi člani so bili slikarji Hinko Smrekar, Maksim Gaspari, Gvidon Birolla, Saša Šantel, kipar Svitoslav Peruzzi, pa tudi hrvaški umetnik Ivan Meštrović in drugi; v njihov duhovni krog sta sodila tudi Ivan Vavpotič in Fran Klemenčič. Bili so protigermanizacijsko narodno usmerjeni in so v skladu z geslom *Iz naroda tza narod* tematsko črpali iz ljudskega izročila ter ga v literarno nazorni interpretaciji izročali najširšim slojem občinstva; samo ime *Vesna* je bilo hkrati domače in v skladu s secesijskim doživljanjem 'svete pomladi', ki je prepojila njihovo umetnost v formalnem smislu.« – Milček Komelj, *Vesnani*, v: Slovenska kronika, str. 46.

tudi nam? Tudi kje drugje, kje izven meja vse manj prijazne dvojne monarhije.

V literaturi najbrž ni moglo biti kaj prida drugače: »štiri vladarje« slovenske moderne so že bili z nenavadno naglico ustoličili; Cankar je s cesarskega Dunaja kot »prvi pisatelj slovenski« z neverjetno lahkoto obvladoval slovensko prozo, Župančiča pa so po zbirki *Čez plan* tudi že razglasili za neprekosljivega pesniškega virtuoza, tako da je leta 1905 po Prijateljevem zgledu lahko mirno odpotoval v Pariz.

Za desetletje mlajši, a drzno samozavestni, neučakani Levstik je hotel za njima. Ven iz zatohle Ljubljane, stran, v svet. In še več: hotel je tekmovati z njima – lirsko sanjavemu Cankarju se je zoperstavil z izvirnim, v življenje zazrtim realizmom, Župančiču pa z dovršenim parnasovskim individualizmom genialnega samouka. In z mojstrstvom velikega prevajalca, katerega razkošni talent je kot za šalo zmogel ruščino, francoščino in nemščino, kasneje pa še italijanščino, španščino, češčino in angleščino.¹⁷⁷

»*Literarnih zasnutkov polne možgane*«¹⁷⁸ je torej 20-letni falirani gimnazijec in nadobudni literat, ki je odklanjal tradicijo in se zavzemal za moderne poglede na svet in literaturo, očitno hotel odkrivati svet, da bi tako bolje doumel in spoznal domovino in uredil razmerje z njo. »*Ko bi šel vsakdo v svet; tega treba pri nas,*« si je zapisal v svoj dnevnik 4. januarja 1907. In dodal: »*Doma smo ali svobodni in bedaki ali pa pametni sužnji ...*« Na takratno in menda vedno znova aktualno »*slovensko vprašanje*«, kako namreč v navalu vseh mogočih -izmov ohraniti narodno identiteto, obenem pa biti karseda odprt za nove pobude Evrope, je odgovoril v značilno trdem in kritičnem, a globoko občutenem dnevniskem zapisku: »*O ti domovina! Rediti mi ne moreš ne duše ne telesa, pizda si, sužnja si, pa mi vendar ne prizaneseš s to mojo krvavo ljubeznijo do tebe ...*«

Ni dvoma, da je bilo za mladega Levstika in njegovo literaturo srečanje s francosko prestolnico v marsičem odločilno: krepko mu je razširilo obzorje, seznanil pa se je tudi z najaktualnejšimi gibanji v umetnosti in filozofiji. Odmeve nanje je v njegovih delih moč najti

¹⁷⁷ Ta občudovanja vreden podatek potrjuje tudi Levstikova legitimacija iz leta 1940, ki v rubriki »jeziki, ki jih govori in piše« navaja francoščino, ruščino in nemščino, v rubriki »jeziki, ki se jih poslužuje« pa angleščino, italijanščino in češčino. Najbrž je tako tudi zaradi pomanjkanja prostora, saj je Levstik sicer dokazano obvladoval tudi španščino in vsaj še srbščino. Šepetavc 2000 : 67.

¹⁷⁸ Tako Levstik o sebi v nekem dnevniskem zapisku.

še desetletja kasneje; tako npr. v satiričnem, jezikovno zelo pestrem romanu *Hilarij Pernat*¹⁷⁹ naslovni junak spiše celo razpravo o Bergsonu.

Kako globoko in pristno je Levstik dojemal in razumel Francijo in Pariz, je nemara najlepše povedal emigrant Borut Klas (psevdonim Boruta Žerjava, sicer sina znamenitega politika dr. Gregorja Žerjava¹⁸⁰), ki je ob Levstikovi 70-letnici 15. 1. 1956 za pariški radio napisal tudi tole misel: »*Vladimir Levstik je že zgodaj intimno razumel Francijo in Pariz... /.../ Najbrž ga je prav njegova uporniška mladost približala francoskemu pojmovanju svobode. Mislim, da Levstik ne bi bil mogel napisati Župančičeve lepe melanholične pesmi o 'Zaprtem parku', namreč o pariškem Luksemburškem vrtu; v Parizu ni iskal dekadentne precioznosti in niso ga očarali zgolj zakladi preteklosti. Tega zdravega, vitalnega, nekoliko grenkega optimista iz province pod Triglavom je prevzela predvsem polnost sproščenega, pogumnega, nehinavskega življenja brez kompleksov, 'Babilon svobode' – kot je dejal zgodaj odrasli dvajsetletnik sam. In tako se mi zdi, da je Levstikov krepki, nemeščanski karakter že 1906 pristneje občutil utrip francoskega življenja kot številni prefinjenci pred in za njim.*«¹⁸¹ – Ni dvoma, da je Klas takole mimogrede kritično ošvrknil Župančiča, ki se mu je kot lirik sicer zdel dovršen, oblikovno lep, a nekako čustveno nepristen.

Kot že rečeno, pa se je prav z Župančičem Levstik maja 1907 srečal na Dunaju, ko se je iz svetovljanskega Pariza vračal v kranjsko prestolnico. O tem, za mladega Levstika kajpak zmagoslavnem srečanju je ohranjeno zanimivo pričevanje spod peresa Vojeslava Moleta, ki je bil tista leta Vladimirjev pesniški rival: »*Na vrtu pri 'Belem petelinu' so me že čakali. Poleg Župančiča in Nahtigala sem zagledal še dva gosta, ki jih še nisem poznal; prvi, starejši gospod z malo brado je bil dr. Fran Vidic iz ministrstva; drugi je bil mlad, približno moje starosti, toda močnejše postave, predstavil se je kot Vladimir Levstik; nanj sem bil radoveden, saj sem slišal o njem že toliko bolj ali manj junaških in originalnih dejanj. Zaradi sinočnjega*

¹⁷⁹ Roman *Hilarij Pernat* je prvič izšel v LZ leta 1927, v knjižni obliki pri DZS leta 1966; najaktualnejša za nas pa je seveda zadnja izdaja Založbe Obzorja iz leta 1995 z Grdinovo spremno besedo.

¹⁸⁰ Kako odprtega srca za ljudi v stiski je bil Levstik, priča tudi njegovo pismo dolgoletnemu francoskemu prijatelju Albertu Algoudu iz leta 1951, v katerem se zavzema za Boruta Klasa oz. Žerjava, češ naj mu pomagajo, ker da je v novi domovini brez kakršnekoli podpore in prepuščen zgolj lastni iznajdljivosti.

¹⁸¹ Borut Klas, *Les 70 ans de Vladimir Levstik, traducteur en slovène de Balzac, Flaubert, Zola ...* (Ob 70-letnici Vladimirja Levstika, prevajalca v slovenščino Balzaca, Flauberta, Zolaja), tipkopis za oddajo pariškega radia 15. 1. 1956; OKC, Ms 235/X-132. Citirano po: Šepetavc 2000 : 56.

večera sem bil seveda v veliki zadregi, zlasti ker so mi s smehom pripovedovali, česar se nisem spominjal, da mi je namreč po poti /.../ Nahtigal kupil kolerabo in sem jo jaz držal v eni roki, z drugo roko pa sem razlagal neko Molièrovo komedijo. /.../ Vidic se mi je dobrodušno smehljal, /.../ Župančič je bil vesel in razigran, najživahnejši pa je bil Levstik. Govoril je glasno, veliko in hitro ter pripovedoval čudežne, najneverjetnejše storije o Parizu, ki mu je bil 'Babilon svobode'. Tako je pretiraval in debelo lagal, da sem takoj zgubil respekt pred njim. Spominjam se, da je pravil med drugim, da je šele zdaj razumel Kanta, odkar ga je čital v francoskem prevodu (fant, ki je izstopil iz šestega gimnazijskega razreda in se korajžno posvetil pisateljevanju).

Zgodaj sem se poslovil. Levstika sem zopet videl šele nekaj let pozneje.¹⁸² Zdelo se mi ga je škoda, saj je bil pristen talent, posebno kot pripovedovalec, in tudi njegove pesmi so bile jedrnate, četudi ni bilo težko v njih odkriti vzorov nemške 'zelene Štajerske'...«¹⁸³

Nevoščljiva nejevernost Moletovih spominov na dunajsko srečanje z Levstikom je zgolj poglavje v dolgi zgodbi o odklanjanju, sumničenju in obtoževanju mladega umetnika, ki je s svojo razgledanostjo in svetovljanskostjo občutno presegal tedanjo, še vedno hudo provincialno slovensko umetniško srenjo. Če povemo drugače: povprečneži na eni in nevoščljivci na drugi strani preprosto niso mogli ali hoteli verjeti v nenavaden, samorastniški Levstikov literarni in jezikovni talent, zato so mu očitali, da je plagiator in da laže. Levstikove pariške dogodivščine – kot tudi marsikaj spod njegovega peresa – se jim zdelo komaj verjetno ali pač toliko kot Vernov polet na Luno.

Ko se je Levstik po nekajmesečnem boemskem prijateljevanju in pijančevanju z Ivanom Cankarjem v ljubljanskem hotelu *Tivoli*, t. i. Švicariji, leta 1910 z njim burno razšel (skregala in celo stepla sta se), je ostal v Ljubljani sam in osamljen. Razmišljal je, da bi se sploh odselil in – spet je pomislil na Pariz. Iz Levstikove korespondence razberemo, da je 14. februarja 1910 Ivana Prijatelja prosil, naj posreduje pri naučnem ministrstvu na Dunaju in mu tako omogoči štipendijo za (vnovično) pot v Pariz.

¹⁸² Najbrž v letu 1910, ko se je v sporu med Levstikom in Cankarjem postavil na stran slednjega, kar pa vsaj njegovi literarni karieri ni kaj dosti pomagalo; tudi perspektivni »osemdesetletnik« Mole je namreč po obetajoči zbirki *Ko so cvele rože* (1910) pesniško utihnil najprej za desetletje (*Tristia ex Siberia*, 1920), potem pa za vedno.

¹⁸³ Vojeslav Mole, *Iz knjige spominov*, Ljubljana 1970, 37–38.

V pismu Antonu Dolarju, uredniku celjskega *Narodnega ilustrovanega koledarja*, 15. septembra – torej že potem, ko je maja in junija v *Jutru* objavil kratko, izrazito tendenčno povest *In vstali so divji psalmi*, v *Naših zapiskih* pa s sarkastičnim sonetom *Ilircem sploh* potegnil črto pod sodelovanje z Ilešičevim *Slovanom* – pravi: »Kaj pa zaradi novel? Bržčas jih sploh ne marajo? Če so zato, naj se pa zdaj odločijo; rad bi šel sredi oktobra v Pariz, za leto ali dve ...«¹⁸⁴ Kako močna je bila njegova želja, da bi pobegnil iz zadušljivih razmer(ij) kranjske prestolnice, navsezadnje dokazuje tudi njegovo potovanje v Italijo v začetku leta 1911, ki pa na očitno osamljenega in čustveno prizadetega pisatelja ni v ničemer literarno vplivalo.

Pariza tista leta pred I. svetovno vojno ni več videl, se je pa v Ljubljani spoprijateljlil s Francozom Albertom Algoudom. Z njim in njegovim sinom (temu je bil celo krstni boter) si je potem dopisoval vse do smrti, v letu 1932 pa je družino Algoud tudi obiskal v Parizu.

Prav Albert Algoud, francoski prevajalec in Vladimirjev dolgoletni iskreni prijatelj, ki je Levstika kot pisatelja zelo cenil, šele leta 1978 pa končno uspel objaviti svoj prevod *Gadjega gnezda*,¹⁸⁵ je največ povedal o Levstikovem perfektnem znanju francoščine: »Konec leta 1911 /.../ sem odpotoval v Slovenijo, kjer naj bi odprl zasebno šolo za francoščino. V Ljubljani sem imel več študentov, večinoma mojih let ... Moj prijatelj Levstik je bil precej osamljen. Bil je izredno izobražen, francosko je govoril brez vsakršnega tujega naglasa in marsikak Francoz bi želel tako pravilno pisati svoj jezik, kot ga je pisal on. Kljub izredni slabovidnosti je posvečal ves svoj čas pisanju. /.../ V začetku se je verjetno zanimal zame, ker sem ga spominjal na njegov prvi obisk v Parizu, leta 1906. V Ljubljani sva ostala neločljiva prijatelja vse do julija 1914, ko sem tik pred izbruhom vojne zapustil Slovenijo ...«

6.2 Pariz in Levstikova literatura

Vladimir Levstik je bil pesnik, pisatelj in prevajalec; vse troje je v marsičem povezano z njegovimi pariškimi izkušnjami, tako na široko in tako močno, da glede na strukturo pričujoče naloge, krepko presega okvir tega poglavja. Omejimo se torej le na bistveno.

Če začnemo pri Levstikovem prevajalstvu, lahko na hitro ponovimo znano dejstvo, da gre za enega najboljših in najplodovitejših slovenskih prevajalcev, saj je prevedel kar 62 del 37-ih

¹⁸⁴ Šepetavc 2000 : 27.

¹⁸⁵ Albert Algoud, *Un nid de vipère*, Paris 1978.

avtorjev, med njimi tudi kar nekaj klasičnih del francoske literature, od Flaubertove *Gospe Bovary*, Maupassantovega *Lepega strička*, Zolajevega *Poloma* do Balzacovih romanov (*Izgubljene iluzije*, *Blišč in beda kurtizan*, *Kmetje*). Pri tem pa nekatera zamolčana dela

– kot recimo prevod romana Michela Zevacoja *Papeževi otroci*, ki ga je ob burnih odzivih klerikalne javnosti pod psevdonimom objavljajal v *Jutru* leta 1910 – niti niso všteta.

Kot pesnik je Levstik stopil na sceno (beri: začel objavljati v *Ljubljanskem zvonu* in *Slovanu*) s komaj 17-imi leti. Njegove lirske in epske pesmi so takoj pokazale, da gre za fanta, ki je izjemno široko razgledan. Pokazal je, da odlično pozna antiko (Grški motiv¹⁸⁶) in njeno mitologijo (Čarovnica¹⁸⁷), zgodovino (Atila¹⁸⁸), slovansko mitologijo (Morana¹⁸⁹), zgodovino Evrope (Imperator¹⁹⁰) in njenih umetnosti (Rokoko¹⁹¹), jezike, tudi francoščino (Le bon roy désenchanté¹⁹²), filozofijo (Kamen modrih¹⁹³), psihologijo (Hipoteza o lepi duši¹⁹⁴), bedo in blišč dekadentnega Pariza (Ivonne¹⁹⁵); da v parnasovski maniri perfekcionistično obvladuje sonet (v le petih letih jih je napisal kar 42!), da zmore prefinjeni esteticizem secesije (Ver sacrum¹⁹⁶) in impresionizma (Večer¹⁹⁷), da sledi »kitajski modi« (Kitajski sonet¹⁹⁸) in da stopa v korak celo z najsodobnejšimi avantgardnimi tokovi, kot sta bila v letih 1909/10 futurizem in ekspresionizem. Nasploh zaradi nekaterih potez Levstika

¹⁸⁶ LZ, 26/1906, 6, str. 376.

¹⁸⁷ LZ, 27/1907, 1, str. 9.

¹⁸⁸ LZ, 27/1907, 6, str. 321–322.

¹⁸⁹ LZ, 26/1906, 7, str. 417.

¹⁹⁰ Slovan, 7/1909, str. 181.

¹⁹¹ LZ, 27/1907, 10, str. 630.

¹⁹² Slovan, 7/1909, str. 151.

¹⁹³ LZ, 28/1908, 6, str. 323.

¹⁹⁴ LZ, 29/1909, 10, str. 606.

¹⁹⁵ LZ, 27/1907, 2, str. 6.

¹⁹⁶ Slovan, 6/1908, str. 9.

¹⁹⁷ Slovan, 7/1909, str. 80.

¹⁹⁸ Slovan, 5/1906-07, str. 321.

radi uvrščajo v krog parnasovcev (Mahnič, Slodnjak), torej pesnikov, ki so oblikovni dovršenosti svoje poezije posvečali izjemno pozornost.

Samo za pokušino si pogledjmo z dekadencijskimi motivi obarvani sonet Ivonne, ki ima zanesljivo pariško poreklo:

*Umrta ti na licih je pomlad,
zvenel na ustnih ti je maj cvetoči,
Bog je ugasnil v duše tvoje noči,
kes črni ti je v gluhih urah svat.
Pohotni demon skrunjenih naslad
obdal oči je z bridkimi obroči,
v znamenje, da nikdar zapah ne poči
do sinjih dni in do brezkončnih nad.
Kak pač spomin ti zdajci zažarel je?
Nad kom čez lice ta posmeh beži,
za kom ta vzdih iz prsi prihropel je?
O, vem, da njega spet proklela si,
čigar po zvezdah hrepeneče želje
so prvič legle v mlado krilo ti!*

Iz neposrednih pariških vtisov in izkušenj pa je v januarju 1907 v *Ljubljanskem zvonu* začel izhajati tudi Levstikov obširen esejistični feljton s pomenljivim naslovom *V Babilonu svobode*. V osmih nadaljevanjih je mladi Vladimir povedal ogromno novega o svetu, ki je bil Slovencem dotlej skorajda neznan. Ko je uvodoma pojasnil vzroke za svoj odhod v svetovljanski Pariz (tja da ga je gnalo hrepenenje, »da bi zagledal nekoč ponosno stolico vsega prosvetljenega sveta« /.../, kjer so kralj za kraljem, vlada za vlado in darovatelj za darovateljem nakopičili najdragocenejša dela umetnosti vseh dob v tako ogromnih muzejih in galerijah, da jih zemlja nima bogatejših») in popisal svoj nenadni odhod iz Ljubljane

(»začutil sem v žepu sedemdeset goldinarjev¹⁹⁹ in obšla me je trmoglava fiksna ideja, da jih najlepše obrnem za vozi listek do Pariza« /.../, »ni mi treba omeniti, da je bil prijatelj Tratnik edini, s katerim sva si segla v roko na ljubljanskem kolodvoru«), je ves mladostno navdušen popisal prestolnico ob Seni in jo celo tuintam primerjal z Ljubljano: »Mestnih železnic in omnibusov je brez števila; vsak hip švigne mimo tebe avtomobil in te pozdravi s smrdljivim sinjim oblačkom. Izvoščki in zasebne kočije vozijo z gumijevimi kolesi; okovanih, kakor v Ljubljani, se niti spominjajo ne več.«

V nadaljevanju v živahnem, kramljajočem tekstu najdemo dobesedno vse, kar lahko Pariz mlademu provincialnemu Slovincu ponudi novega, zanimivega, nenavadnega, pretresljivega... Vodi nas po muzejih in galerijah, po trgih in bulvarjih: »Nedeljski popoldan je torej. Bulvar je živejši nego običajno, samo kupčijskega prometa je manj in nekatere prodajalne so zaprle izložbe. Toplo je, dasi po zimi, in solnčece se v bujnih žarkih ganljivo premetava po strehi Panthéona, po cilindrih gospodov in po senčnih obrvih in tuintam sumljivo bogatih laseh Parižank; - Alah naj mi odpusti, da sem jih pozabil imenovati na prvem mestu!« Toda bolj kot podoba vele mesta in življenjske navade Francozov, Vladimirja zanima umetnost, ker: »Kaj je lepšega od nedeljskega popoldneva v luksemburškem muzeju?« Potem skoraj detajlno popisuje velika dela upodablajoče umetnosti, se navdušuje nad Rodinom in impresionisti, odklanja pa »divjaka« Gauguina (»...mnogokaj, premnogokaj, kar so podali moderni Francozje, me je navdalo s čustvom eksperimenta in tiste pretiranosti, ki je vsakteremu navdušenju vročerkvnega naroda neizogiben epilog«).

V obsežnem feljtonu je ob vsesplošnem navdušenju, ki pa se postopoma sprevrže v motrečo kritičnost, gotovo najbolj opazna izjemna strokovnost in poznavalstvo mladega avtorja, ki suvereno opisuje, ocenjuje, razmišlja. In je dovzeten tako za klasično lepoto kot za novo estetiko. Levstikov estetski ideal se je očitno izoblikoval prav v Parizu, kjer se je mladi literat in umetnostni navdušenec seznanil z vsemogočimi vplivi in tokovi sodobne francoske in svetovne umetnosti.

Čeprav je te vplive mogoče zaslediti v kar nekaj njegovih pesniških in proznih delih (na primer v zbirki novel *Obsojenci* iz leta 1909, v kateri »so otipljivi sledovi sodobnih idejnih in estetskih tokov, s katerimi se je Levstik seznanil v Parizu ...«),²⁰⁰ pa na tem mestu navedimo le

¹⁹⁹ Honorar za prevod romana F. M. Dostojevskega *Ponižani in razžaljeni*, ki je sicer izšel v letu 1907.

²⁰⁰ Mahnič 1964 : 340.

tistih nekaj Levstikovih proznih del, ki so neposredno povezana s Parizom, ali drugače rečeno – katerih dogajalni prostor je Pariz. To so: *L'Exterminateur* (*Ilustrovani narodni koledar*, 1909), *Povest enorokega* (del feljtona *Tempi passati*; *Slovenski narod*, 24. 12. 1909), *Absint* (*Slovenija*, 1907), *Kako sem postal oče* (*Jutro*, 10. 2. 1929).

Zelo zanimiva in za bralca privlačna je tudi novela *Dimitrij Pavlovič in grda ženska* (*Slovan*, 1907). V objektivnorealističnem tonu (tega se je navzel, kot je sam zapisal, ob branju Flaubertove *Gospe Bovary*) pripoveduje o sebi, Vladimirju Mihajloviču,²⁰¹ in svojem sostanovalcu, Rusu Dimitriju iz moldavskega Kišinjeva. In seveda o sosedu Claire, prostitutki, ki s telesom služi za svojega bolnega sinčka, ki živi v reji nekje na kmetih. Dimitrij je zadržan moralist in zato globoko prezira »grde ženske«, kot je Claire; tak je do trenutka, ko lačen spozna njeno srčno dobroto.

Ko kmalu potem Clairin sinček za hudo pljučnico umre in »grda ženska« v navalu žalosti in obupa požene skozi okno, Dimitrij doživi »moralni potres«. Spozna, da je življenje neskončno več kot to, kar si je v naivnem in trmastem idealizmu namislil o njem. »Zdaj ga ni več pri meni«, zaključi zgodbo Vladimir Mihajlovič. »Vidim pa ga pogostoma ponoči v kabaretu ali taverni, redkokdaj brez grde ženske ...«

Nekaj posebnega je nedvomno tudi nedokončani roman *Sphinx patria*, katerega objavljane v *Slovanu* leta 1910 je Levstik prekinil zaradi spora z urednikom, ilircem Franom Ilešičem.²⁰² Roman posega v življenje umetnikov, vendar dejansko ni nobenega dogajanja, ampak – kot pri kakšnem Proustu – bolj razmišljanje in iskanje po labirintih duše. Slikar Marjan Andrej se ves navdušen nad velemestnim vrvežem, svobodo in tehničnim napredkom vrne iz Pariza v Ljubljano. Začenja upati in zaupati tudi v malo slovensko domovino. Po kavarnah in ateljejih se srečuje z drugimi umetniki in v nedogled razpravlja o navezanosti ustvarjalca na rodno grudo, o nasprotjih med njim in publiko, o njegovem gmotnem položaju ... Zdi se, da gre za nekakšno prozno inačico Župančičeve *Dume*, saj tudi Levstik svojo precej zmedeno pisanje sklene s salamonsko mislijo o neizogibni zvezi domovine in tujine, a z jasnim poudarkom na

²⁰¹ Pod tem psevdonimom se je Levstik pojavljal v *Ljubljanskem zvonu* na začetku svoje literarne poti.

²⁰² Prim. Mahnič 1964 : 341: »Romana pisatelj ni dokončal, ker se mu je upiralo sodelovati pri reviji, ki je po Govekarju dobila za urednika Ilešiča; proti njemu, propagatorju hrvaščine kot knjižnega jezika za Slovence, je prav tedaj naperil sonet Ilircem sploh in ga objavil v *Naših zapiskih*.«

slednji: »In blagor mi, da sta mi eno, umetnost in domovina; gorje bi bilo, če bi se sprli med sabo.«

Ta misel pa je kot naročena, da z njo sklenemo ta površinski vpogled v Levstikovo življenje in literaturo. Dejstvo je, da je bil Levstik eden najbolj razgledanih Slovencev svojega časa, Evropejec in kozmopolit, a hkrati tudi neomajen varuh in zaščitnik slovenskega naroda in jezika. V eseju *Poslanstvo besede*, ki ga je v času agresivnega jugoslovenstva leta 1934 objavil v *Ljubljanskem zvonu*, je omahljivemu Župančiču²⁰³ zoperstavil misel, da je jezik edina prava identiteta naroda, zato pa da se ji ne bomo odpovedali »nikomur in ničemur na ljubo«.

Skratka, na najbolj neposreden način je pokazal, kako je mogoče in je treba biti Evropejec in Slovenec: z odprtim duhom in ponosom, da si, kar si.

²⁰³ Gre seveda za že omenjeni Župančičev esej *Adamič in slovenstvo* (LZ, 1932), ob katerem je nastala huda polemika na takratni kulturni sceni, ki je vzpodbudila »ločevanje duhov«.

7 Anton Novačan

(Zadobrova pri Celju, 9. 7. 1887 – Picado, Argentina, 22. 3. 1951)

Anton (ps. Samo II.) Novačan, pesnik, pisatelj, dramatik in diplomat se je rodil na celjskem vaškem obrobju v Zadobrovi v številni, revni družini.²⁰⁴ Ko je že 16-leten ob koncu nižje gimnazije v Celju padel, je od doma trmasto pobegnil v Zagreb; da je lahko ponavljal razred, se je preživljal z nočnim delom v pekarni, kar pa mu menda ni bilo posebej težko, saj je bil po postavi pravcati Martin Krpan. Kot pesnik se je prvič oglasil v hrvaškem študentskem listu, nadaljeval je v celjskem *Ilustrovanem koledarju* (od 1905) z verzi in prozo, še naprej pa je (dosledno v slovenščini) objavljala tudi v hrvaških glasilih. Ko je obiskoval sedmi razred gimnazije v Karlovcu, je z oboževalci hrvaškega modernista A. G. Matoša sodeloval pri snovanju lista *Sutla*. Po maturi v Varaždinu (1908) je študiral pravo v Pragi (doktoriral leta 1915), vmes pa si je skladno s svojim megalomanskim značajem (prepričan je bil, da je potomec celjskih grofov – če ne zakonski, pa vsaj zunajzakonski!) privoščil za tiste čase nenavadno obsežno evropsko turnejo: leta 1910 je odpotoval v Pariz, leta 1911 v München, 1912 pa je obiskal še Moskvo.

Novačan je bil legendaren lik slovenske boeme. Poznal je svet, svet pa je poznal njega. O njegovih ekstremnih podvigih se je govorilo od Varšave na severu do Kaira na jugu. V življenju je prepotoval, kot le malokateri Slovenec, in imel je »mnogo opravkov, saj je izjavljal, da je ljubosumen na čisto vse ženske«.²⁰⁵ Ustrašil pa se – kakršen je bil – tudi ni nikoli nikogar: celjski Nemci so ob kriku groze *Novačan kommt!* pred njim jadrno praznili ulice, na predvolilnih shodih se je skoraj redno stepel (kandidatu Radičeve *Hrvaške republikanske stranke* Veldinu iz Središča ob Dravi je denimo zlomil obe roki, v Celju pa je oklofotal katoliškega poslanca Pušenjaka, ker je tisk *Slovenske ljudske stranke* širil laži o njegovih republikancih).

Že v burnih letih pred I. svetovno vojno je bil študent in pustolovski popotnik Novačan močno politično angažiran in v največjem pisateljskem zagonu. Ob začetku vojne so ga kot jugoslovanskega nacionalista najprej zaprli v Celju in Gradcu, potem pa ga poslali na fronto,

²⁰⁴ Oče Janez in mati Marija sta imela deset otrok, Anton je bil peti. Kmetija je bila skromna, obsegala je le 3,5 hektarje zemlje, zato sta starša hodila delat v Majdičev mlin na Spodnji Hudinji (zdaj Klasje Celje).

²⁰⁵ Grdina 1999 : 182. Grdina se pri tem sklicuje na Vidmarjeve *Obraze*.

od koder pa je bil zaradi svojega pravniške izobrazbe premeščen k vojaški cenzuri in vojnemu sodišču v Zagrebu in Sarajevu. Po vojni je sprva živel kot pravnik v državni službi, a kaj kmalu se je nezadovoljen z drobtinami življenja aktivno podal v politiko, kjer pa kot predsednik *Slovenske republikanske stranke*, ki se je na volitvah marca 1923 neuspešno zavzemala za socialno in politično pravično konfederativno republiko Jugoslavijo, ni tako uspel kot čez nekaj let v diplomaciji. Ko se je namreč po volilnem polomu oportunistično uklonil kralju Aleksandru in z velikim pompom prešel v monarhistični tabor, je za ta politični »looping« bil nagrajen z diplomatsko službo. Deloval je v Varšavi, romunski Brăili, Kairu, Celovcu, Bariju, pogosto na meji mogočega in možnega: menda se je v Berlinu sestal celo z Goebbelsom in se z njim dogovoril, da pripade Avstrija Nemčiji, Koroška pa Jugoslaviji. Kot državni poslanec na listi *Jugoslovanske nacionalne stranke* je v začetku tridesetih Novačan sanjal o tem, da bo postal slovenski ban, stoloval pa da bo kar na Celjskem gradu!

A obrnilo se je drugače. Vojna je visela v zraku. Kako je Novačan instinktivno slutil katastrofo, po svoje priča njegova enodejanka *Nadčlovek* (Ljubljana 1939), grozljiva lutkovna igra o viziji uničene Evrope.

Iz okupiranega Beograda je junija 1942 prebегnil k Britancem v Jeruzalem, ostal do avgusta 1943 v britanski internaciji, saj so ga osumili, da je nemški vohun, nato pa bil uradnik pri jugoslovanski emigrantski vladi v Kairu. Nadvse zanimivo pričevanje o bivanju v Palestini, Egiptu in Italiji so Novačanovi spomini iz let 1942–1945 *Jeruzalem–Kairo* (1986), kjer se je od včerajšnjega sveta poslovil z grenkobno resignacijo in nostalgijo: »Kaj pa sem bil jaz do zdaj? Deset, dvajset let nazaj je odšumelo mimo mene kakor voda. Kaj sem storil velikega? Nič! Največja napaka je bila, da sem se pečal s politiko. /.../ Zdaj sem star 55 let – veliko več rogovilil ne bom. Izgubil sem denar, posestvo, romantiko svojih moških let – vojna me je zagnala v tujino, tu sem miloščinar naše vlade /.../, ki je sama miloščinarka – in ni izhoda.«

Ko je leta 1945 utihnilo orožje, se zaradi odkritega nasprotovanja komunizmu ni vrnil v domovino; zatekel se je v Trst, kjer pa niso resno jemali njegove samozvane kandidature za guvernerja *Svobodnega tržaškega ozemlja*. Leta 1949 je emigriral v Argentino, kjer se je do zgodnje smrti v letu 1951 (zadela ga je srčna kap) skromno preživljal s kmetovanjem.

Novačanu se je srčna želja, da »ležal bi v zemlji domači«, izpolnila. Leta 1965 ga je njegova žena Josipina – Pepuša dala v Argentini izkopati in upepeliti, njegovo žaro pa je po mnogih peripetijah skrivoma prenesla v domovino. Na vojniškem pokopališču njegov nagrobnik pomenljivo označujejo verzi iz *Petega evangelija*:

*Kakor glad mori vse živo,
stre srce človeku domotožje.*

*Dom na rodni grudi
dar najslajši je iz božje roke.*

Novačanova mladostna poezija in proza sta v marsičem tipična reakcija na slovensko moderno, ki je zanj menil, da »slovenska je, ali narodna ni«.²⁰⁶ Obsojal je cankarjanstvo, ki da se skriva za simboli in zunanjim bliščem, ljudstvo pa pušča v zaostalosti in krepí pasivnost, ki se je zajedla vanj s krščanstvom. Čeprav je s Cankarjem v Ljubljani nekaj časa prijateljeval, je podobno kot Vladimir Levstik spoznal, »kako pogubna je njegova moč« in se zavzel za zdrav realizem, ki naj Slovenstvu pomaga, da se iz babilonske sužnosti povrne »v svobodo lastnega življenja«.

Čeprav se je kot pesnik pojavil že pred letom 1910 (gojil je tradicionalne oblike, zlasti sonet, pisal v privzdignjenem stilu in slovesnem ritmu, sprva zgledujoč se po Gregorčiču in Aškercu, potem pa po modernih pesniških smereh), z mladostno poezijo – dostikrat objavljeno tudi v *Ljubljanskem zvonu* in mariborskih *Obzorjih* –, ni povsem prepričal. Sporadično se je s poezijo sicer ukvarjal tudi med obema vojnama – posebej zanimiv je cikel pesmi *Večeri ob Nilu* (1933) –, a k verzom se je intenzivno vrnil spet šele med 2. svetovno vojno in po njej s pesniškima knjigama *Péti evangelij* (Trst 1948) in *Rdeči panteon* (Buenos Aires 1955). *Péti evangelij* (prvotni, veliko ambicioznejši naslov je bil v Novačanovem stilu kajpak kar 5. evangelij!) je 240 sonetov obsegajoča zbirka, ki jo je začel pisati že v britanski internaciji, v njej pa je realistično upesnil del Kristusovega življenja in ga primerjal s svojim. V *Rdečem panteonu*, napisanem in natisnjenem sprva v tržaški *Demokraciji*, listu tamkajšnje *Slovenske demokratske zveze*, je sarkastično obračunal s pisatelji, ki so se v domovini (in izven nje) udinjali komunističnemu režimu.

Novačan je dosledno razglašal, da sta vas in podeželje klica in temelj prihodnosti slovenskega naroda. To je počel tako politično kot literarno: politično z ustanovitvijo *Slovenske zemljoradniške stranke* leta 1921, izdajanjem lista *Naša vas* (1922) in vero v možnost obstoja slovenske »kmečke republike« v okviru konfederativne Jugoslavije, literarno pa v zbirki

²⁰⁶ *Nos in solze*, celjski *Narodni dnevnik*, 1910, 12. in 14. februar.

krajših pripovedi *Naša vas I-II* (1912–13), v kateri je pod vplivom ruralizma upodabljal domači kraj in poudarjal misel, da je kmet temelj države in »odrešenik sodobne družbe«.

Že pred letom 1918 pa je Anton Novačan predvsem skušal uspeti v dramatiki. Naturalistično-simbolistična trodejanka *Veleja* (1921) – njegova prva objavljena in uprizorjena drama, upodobitev polnokrvne ženske – razkrije njegov dramski talent, ki brez dvoma doseže svoj vrh v shakespearso zasnovanem *Hermanu Celjskem* (1928), ki sodi med najboljše slovenske odrske tekste. Realistično je oblikoval Hermanovo oblastno in nasilno duševnost, pri tem pa ga je mikala utvara, da je nemški fevdalec snoval slovansko državo (imel ga je celo za nekakšnega naslednika legendarnega kralja Sama), zato se je zapletel v vročo polemiko s politično in nazorsko nasprotnim Bratkom Kreftom.

Navkljub različnim mnenjem ni mogoče zanikati dejstva, da je prav Novačan podal najbolj celjsko interpretacijo mita o Celjskih. V njej je zapisal eno najlepših misli o Celju, Celjanih in Celjskih: »Kdor nosi zvezde v svojem grbu, ta naj se tudi dviga k zvezdam.«

7.1 Novačan v Parizu

Anton Novačan je po svoji gimnazijski odisejadi²⁰⁷ jeseni leta 1908 kot zaveden Slovenec odšel študirat pravo v Prago. Tam se je takoj včlanil v slovensko radikalno akademsko društvo *Adrija*. Ker si je rad privoščil življenje, je bolj kot študiral veseljačil – tako na Češkem kot doma, po Kozjanskem in Savinjski dolini.

Študij, ki to pravzaprav sploh ni bil, je leta 1910 tudi uradno prekinil, saj se je ob pomoči posojilnice v Žalcu²⁰⁸ odpravil na za tiste čase prav nenavadno pot: za cela tri leta je odpotoval najprej v Pariz, potem v München, nazadnje pa še v Moskvo, od koder se je vrnil šele jeseni 1913. z odličnim znanjem ruščine.

Zakaj se je odpravil najprej v Pariz, je bolj ali manj jasno: tudi on je zelo dobro vedel, da je Pariz kulturna in literarna prestolnica Evrope, in tudi on je – podobno kot njegovi predhodniki Prijatelj, Župančič, Levstik – želel ulti iz zatohlega nemškega kulturtregerkega okolja.

²⁰⁷ Začel je leta 1899 na slovensko-nemški vzporednici nižje gimnazije v Celju, nato pa preko Zagreba in Karlovca končno maturiral v Varaždinu leta 1908.

²⁰⁸ Kot marsikaj v Novačanovem življenju tudi v tem primeru ni jasno, od kod neuspešnemu študentu tako obilna podpora.

Žal o njegovem pariškem bivanju ni najti kakšnih podrobnejših podatkov, prav tako ne o njegovem znanju francoskega jezika. Iz dejstva, da je bil poleg Hrvata Antuna Gustava Matoša in Nietzscheja njegov veliki vzornik Arthur Rimbaud, ki ga je v pesmi *Moj verz* celo razglasil za botra svoje poezije,²⁰⁹ in glede na njegovo politično in diplomatsko uspešnost, bi najbrž lahko sklepali, da mu francoščina ni bila tuja. Seveda lahko predvidevamo, da je k temu največ pripomogla prav njegova menda kar celoletna pariška avantura v letu 1910.

7.2 Pariz v Novačanovi literaturi

Novačan se je za literaturo začel intenzivneje zanimati v času, ko je izšla Župančičeva zbirka *Čez plan*, torej v letu 1904, čeprav je že prej fantov talent opazil njegov gimnazijski profesor slovenščine dr. Anton Dolar, kasneje urednik celjskega *Ilustrovanega narodnega koledarja* (1905–1913).²¹⁰

Novačan je, kot smo povedali že uvodoma, svojo literarno pot začel kot pesnik. Na tem mestu nas seveda zanimajo samo tiste pesmi, ki bi utegnile nastati v Parizu ali pa vsaj pod njegovim vplivom. Taki sta morda dve: *Na Napoleonovem grobu* in pa *Satanas*, obe iz leta 1911.

V prvi se primerja z velikim cesarjem in vojskovodjo, izraža tipično novačanovsko samozaverovanost, svoj velikanski ego, pohlep po oblasti in nasprotovanje Vatikanu:

Ti, ki si se bil pocesaril
in pol sveta razmesaril,
naše Kranjce s svobodo udaril,
veliki Napoleon!
Kaj snuješ zdaj v sarkofagu,
v rdečem, molčečem magu,

²⁰⁹ V pesmi *Moj verz* s skrajno samozavestjo, ki je zanj tudi sicer zelo značilna, pravi, da res ni ne vem kakšen pesnik, da pa ni noben božji volek, ker se na stvari očitno spozna: »Oné Rimbaud mi bil je kum – / Prešeren dal bi Julčko zanj!« Anton Novačan, *Izbrano delo* (uredil in spremno študijo napisal Bruno Hartman), Založba Obzorja, Maribor 1993, str. 11.

²¹⁰ Čeprav je šlo za obroben list, so v njem objavljali znani pisatelji: Ivan Cankar, Vladimir Levstik, Ivo Šorli, Milan Pugelj, Vojeslav Mole, Cvetko Golar, Ivan Lah.

ki kamenito govori:

Sveti Napoleon?

Kdaj spet vstaneva, greva na boj

in narode zbudiva,

dežele prejahava, morja prebrodiva

in Alpe preletiva?

In k belim cesarjem, k škrlatnim kraljem,

kdaj pojdeva v goste?

Kdaj ujameva papeža

in mu naloživa poste?

Kdaj, kdaj, moj car?

V drugi, ki je po obliki sonet, pa se po tedanji literarni modi²¹¹ enači z nasprotnim polom Boga, torej s Satanom, le da se ta samoironično razgali kot njegova bedna slovenska različica:

Trpel si tudi ti. Polomljeno rogovje,

raztrgan plašč, osuto veličastvo

podoba je slovenskega hudička.

Pomembnejšo, predvsem pa veliko bolj jasno in dokazljivo sled pa je Pariz zapustil v Novačanovi prozi, in sicer v zbirki *Samosilnik*, ki jo je izdal pri Tiskovni zadrugi v Ljubljani leta 1923. Obsega deset »povesti«, ki so bile že prej (1910–1923) objavljene v celjskem *Ilustrovanem narodnem koledarju*, zagrebškem *Književnem jugu* in v *Ljubljanskem zvonu*.

Zgodbe so – povsem drugače kot v prvi in drugi zbirki *Naša vas* – vsebinsko, slogovno in pokrajinsko sila raznolike, zbrane dobesedno z vseh vetrov. Dve še posebej izstopata – črtici *Smeh pred smrtjo* in *Hudič v ulici sv. Mihela* se dogajata naravnost v Parizu in pripovedujeta o različnih ljudeh, ki so od povsod prišli v boemsko velemestno okolje, kjer živijo, kakor

²¹¹ Satanizem je eden od elementov moderne literature na začetku 20. stoletja, opazen je tudi v delih nekaterih drugih slovenskih avtorjev tega časa, npr. pri Vladimirju Levstiku.

znajo in morejo in – dokler lahko. Čeprav sta prepleteni s solzavo romantiko in satanizmom, kar oboje bralca odbija, sta vendarle zanimivi – prav zaradi dogajalnega prostora, Pariza.

V prvi je osrednja pripovedna oseba črnka Konstantina, ki hrepeni po lepšem življenju. Dokler je še lahko pela, je lahko živela, potem pa postane otroška negovalka. Pisatelju izpove svoje gorje, v epilogu pa nam Novačan poroča, da je naredila samomor. V slogu kakšnega Flauberta bralcu dovoli, da si sam ustvari svojo sodbo.

V drugi črtici, *Hudič v ulici sv. Mihela*, pa nastopa Konstantin, slikar iz Rusije, ki najde v cerkvi sv. Mihela hudička, ki ga je premagal arhangel. Neko noč razpara sliko arhangela, da bi osvobodil hudička. Tu se vidi vpliv Freuda in njegove teorije kompleksov, ki je bila takrat v modi. Edina, ki je Konstantina razumela, je bila prostitutka Helena.. Uprla se je svojemu zvodniku in ni hotela k stari, brezzobi stranki; neznana sila jo je vlekla k slikarju. Slikar ravno omahne ob sliki, kjer z zadnjimi potezami dokonča svoj mladostni ideal: hudič premaga arhangela. Toda to še ni konec. Zvodnik je sliko ukradel in se pod njo podpisal, kot daje njegova. Smrt glavnega junaka nas preseneti.

»*Veliko kolo brez osi*«, kot je Novačana imenoval Joža Glonar, je neverjetno zanimiv človek in literat; obredel je pol sveta in ogromno doživel. Imel je svoje občudovalce in sovražnike, a kamor koli že je kdo spadal, nihče mu ni mogel odreči izjemnosti. Brez dvoma del te izjemnosti dolguje tudi dokaj skrivnostnemu bivanju v Parizu leta 1910, ki je našlo svoj odmev tudi v njegovi literaturi.

8 Anton Debeljak

(Šegova vas, 25. 10. 1887 – Lovran, Hrvaška, 24. 10. 1952)

Pesnik, publicist in prevajalec Anton Debeljak sodi med sopotnike moderne, v generacijo »osemdesetletnikov«, a za razliko od Levstika, Puglja, Moleta v skupino tistih avtorjev, ki so se na literarno sceno uspeli prebiti šele po letu 1910; sem štejemo poleg Debeljaka še Albrehta, Glazerja, Grudna, Golio, Novačana.

Presenetljivo je, da je o Debeljaku sorazmerno malo znanega, čeprav v svojem času ni bil tako neznan in nepomemben. Res je, da ga najdemo v *Enciklopediji Slovenije*, v leksikonu *Slovenska književnost*, v Mahničevi 5. knjigi *Zgodovine slovenskega slovstva*, kjer je omenjen le mimogrede, v Slodnjakovem *Slovenskem slovstvu* in *Obrazih slovenskega slovstva* ter – precej bolj upoštevanega – v Zdravčevi *Slovenski književnosti II*. Vendar gre v večini primerov za le okvirne življenjepisne podatke, tako da je na tej podlagi njegov curriculum vitae težko rekonstruirati.

Njegov življenjepis pa vseeno vsebuje za našo nalogo zanimiv podatek: romanistiko je študiral v Parizu in jo na Sorboni leta 1912 kot menda sploh prvi Slovenec tudi zaključil z diplomom; kasneje je v Ljubljani (leta 1923) tudi doktoriral. Svoj delovni vek (1921–49) je posvetil profesuri v Gorici, Idriji in Ljubljani, a je vsa ta desetletja – kot tudi v mladostnem obdobju pred I. svetovno vojno in med njo – tudi dosti pisal in objavljaj, večinoma v *Ljubljanskem zvonu*.

Kot pesnik sodi na prehod med novo romantiko in ekspresionizem, zanimiv pa je tudi (ob Vladimirju Levstiku) kot začetnik futurizma na Slovenskem. Tako je denimo prvi med Slovenci upesnil avtomobil in slavil »lepoto hitrosti« (*Historija o modernem zmaju*, LZ 1910).²¹² Objavil je dve pesniški zbirki: *Sonce in sence* (1910)²¹³ in *Tičistan* (1940).

V zgodovino slovenske literature se je zapisal kot odličen poznavalec francoske, a tudi drugih romanskih literatur. S svojimi ažurnimi in strokovnimi poročili o novih smereh in pojavih v romanskih književnostih je pomembno vplival tudi na razvoj slovenske. V

²¹² Franc Zdravec, *Slovenska književnost II*, DZS, Ljubljana 1999, 144.

²¹³ Nenavadno je, da prav povsod najdemo podatek, češ da je ta zbirka izšla leta 1919, če pa odpremo LZ 1910 najdemo v št. 7 z dne 1. julija 1910 več Debeljakovih pesmi z nadnaslovom *Iz zbirke »Sonce in sence«*. Ena od njih je tudi futuristična *Historija o modernem zmaju*.

Ljubljanskem zvonu je leta 1912 pisal o futurizmu (*Paseizem in futurizem*), leta 1922 o dadaizmu (*O dadaizmu*), leta 1925 pa še kot prvi na slovenskem o nadrealizmu (*Suprerealizem*). Razen teh člankov, ki jih omenjajo tudi skoraj vsi pregledi slovenske književnosti, je objavil še celo vrsto različnih prispevkov (poročila, ocene, strokovni članki) o francoskih, italijanskih, portugalskih in španskih (tudi južnoameriških) književnikih, ki jih je tudi prevajal. Med njegove najbolj znane prevode gotovo sodijo Balzacove *Okrogle povesti* (1955) in Cervantesove *Zgledne novele* (1951). Francosko poezijo je Slovencem močno približal z antologijo *Moderna francoska lirika* (1919).

8.1 Odmevi Pariza v Debeljakovem delu

Žal natančnih podatkov o tem, kdaj in koliko časa je Debeljak bival v Parizu, ni mogoče izbrskati; gotovo gre za več let, zanesljivo pa za leti 1911 in 1912. Če sledimo *Bibliografskemu kazalu Ljubljanskega zvona* (1881–1941) ugotovimo, da se je kot pesnik sicer že izdatno pojavil v letniku 1910, vendar razen pri omenjeni futuristični pesmi, napisani pod očitnim vplivom Marinettija (ta je takrat živel v Parizu) ni videti kakšnih sledov Pariza.

Leta 1911 pa že lahko beremo o *Kultu francoske književnosti izven Republike*, kjer Debeljak kot očitno dober poznavalec razmer govori o francosko pišočih avtorjih izven same Francije, kot sta to bila Belgijca Verhaeren in Maeterlinck, objavlja pa tudi svoje pesmi.

Tako v LZ 1911 na str. 450 najdemo pesem, ki že z naslovom kaže na svoje pariško poreklo – *V katedrali Notre-Dame*, v kateri izraža razočaranje nad turistično komercializacijo prekrasne pariške katedrale, ki se je iz cerkve spremenila v nekakšen muzej, v katerem ni več ne vere ne duha, ampak samo še denar:

S priprtimi očmi

mrak v katedrali ždi in mirno sniva,

na oknih le se blesk

zgovornih arabesk s temo prepira.

Moj išče ga pogled –

a nihče pred oltarji ne poklekne,

zvedavih tujcev trop

v stebrovje, v stene, v strop oči zadira.

*Muzej, sem zamrmral,
si zdaj postal, ti milosti vseh vrelec;
a kaj, ko za menoj
hlepeč zija nebroj – puščičnih žrelec!*

Debeljak je bil nenavaden pesnik: po eni strani je vztrajal pri kitični urejenosti, gojil celo klasični sonet, hkrati pa uvajal najbolj avantgardne prijeme, futuristično in ekspresionistično metaforiko, ki ji Franc Zadravec pripisuje precejšnje zasluge za stilne premike v takratni slovenski poeziji.

V pesmi *Ob jezeru* (LZ 1911), ki je glede na podnaslov *Parc de Montsouris* očitno tudi nastala v Parizu, idilično naravo z jezerom in labodom na njem zmehanizira, tako da mu je sijoča gladina jezera »plošča jeklena«, labodji vrat pa »ročaj kaolinaste vaze«.²¹⁴ Čeprav je s takimi metaforami pritegnil pozornost, pa je splošen vtis o njegovi poeziji nekakšen čustveni hlad. Pesnik Igo Gruden se je iz njegovega futurizma ponorčeval v *Literarnem sonetu* (LZ 1912).

Prav zaradi hladne retoričnosti in čustvene neiskrenosti Anton Slodnjak meni, da je njegova poezija »bolj razvojno kot umetniško in življenjsko pomembna«²¹⁵ in je najbrž le odsev tiste zapletene, jezikovno virtuozne »znanstvene poezije«, ki se je pri Francozih pojavila po simbolizmu in o kakršni govori Ivan Prijatelj v svojem članku *Nova pota znanstvene poezije*.²¹⁶

Avtorica bi si k tej ugotovitvi upala dodati še primer Otona Župančiča, katerega precej pesmi v *Samogovorih* pravzaprav ni nič drugačnih. S to razliko seveda, da je Župančič pač že pred tem postal nesporni prvi lirik pri Slovencih, zato so mu zapletenost in nerazumljivost šteli čisto drugače kot Debeljaku. Celo kot odliko. Quod licet Iovi, non licet bovi.

²¹⁴ Franc Zadravec, prav tam.

²¹⁵ Slodnjak 1968 : 357.

²¹⁶ Ivan Prijatelj, *Nova pota znanstvene poezije*, Slovan 1914, 24–26; v: *Izbrani eseji in razprave II*, 311–317.

9 Zaključek

1. Pariz je francoska prestolnica vse od leta 987. Čeprav je iz stoletja v stoletje prostorsko in po številu prebivalcev rasel in v kulturno-umetnostnem pogledu zlasti od 17. stoletja (klasicizem – Molière!) postajal ne le prestolnica Francije, ampak tudi Evrope, smo ga Slovenci v vsej njegovi veličini in pomembnosti začeli spoznavati šele ob koncu 19. stoletja.
2. V 19. stoletju je Pariz postal nesporno žarišče evropske kulture in umetnosti; od tam so se širili vsi bistveni literarni in splošnoumetnostni pojavi – od realizma (Balzac, Stendhal, Flaubert) do naturalizma (Zola), od simbolizma in dekadence (npr. Baudelaire, zbirka *Rože zla*, 1857) do impresionizma (najprej v slikarstvu – Monet, Degas ...).
3. Tudi Slovencem, ki smo dotlej celih 1000 let (s kratko prekinitvijo – Napoleonove Ilirske province, 1809-1813) živeli v okviru nemške Habsburške monarhije in v tesni zvezi z vsem nemškim (jezik, kultura, mentaliteta), je Pariz zaradi notranjepolitičnih razmer (mednacionalne napetosti v zdaj (1867) že Avstro-Ogrski), predvsem pa iz umetnostnih razlogov (tudi Dunaj se je v umetnostnih idejah vse bolj podrejal Parizu), postajal vse zanimivejši in privlačen bolj kot Dunaj, na katerega smo bili stoletja (tudi zaradi študija) navezani.
4. Pri dejstvu, da je Pariz kot kulturno-umetniška in študijska destinacija na prelomu iz 19. v 20. stoletju vse bolj zamenjeval tradicionalni Dunaj, je ob že omenjenem treba upoštevati trojno življenjsko (o)pozicijo takratnih Slovencev:
 - nemško (Dunaj) : nenemško (Pariz, tudi Praga, Krakov),
 - provincialno/regionalno (slovenska domovina) : širša Evropa (ne več le Avstrija kot širša domovina, ampak svet v pravem pomenu besede),
 - konservativno narodnjaštvo (z idealiziranjem lepote in enkratnosti domovine) : liberalni kozmopolitizem (s poudarjanjem, da je za moderne Slovence odpiranje v Evropo in svet neizogibna nuja).
5. V prejšnjih letih in desetletjih so bili Slovenci v Parizu redki in slučajni, ob koncu 19. stoletja pa se je njihovo število povečevati, predvsem pa je važno, da so v Pariz prihajali z jasno zavestjo, da je to evropska, če ne že kar svetovna kulturna prestolnica, in željo, da bi se z novimi tokovi, smermi, idejami seznanili neposredno, na mestu samem.

6. Prvi so v Pariz (zaradi impresionizma) prišli slikarji (Šubic, Petkovšek ...), na začetku 20. stoletja pa so jim sledili tudi literarni ustvarjalci in poustvarjalci (Priatelj, Župančič, Levstik, Novačan, Debeljak), ob njih pa tudi romanisti, kasnejši slovaropisci in prevajalci (Pretnar, Brežnik ...). Zelo močan val umetnikov z vsega sveta, tudi Slovenije, sledi v 20. in 30. letih – med njimi so tudi Bartol, Vodušek, Kocbek, Kosmač, Voranc, pa tudi slikar Venio Pilon, ki si je Francijo in Pariz izbral za svojo drugo domovino in tam preživel več desetletij (1930–1963).
7. Med prvimi literati, ki so prišli v Pariz, ni bilo najpomembnejšega modernista Ivana Cankarja, čeprav je bil dokazano zelo poučen o sodobni, a tudi klasični francoski literaturi. V Parizu je živel njegov brat Jože, sicer krojač, ki ga je večkrat povabil, naj pride. Cankar je hrepenel po Parizu, zlasti kadar si je zaradi težkega in napornega življenja na Dunaju (veliko pisal, malo zaslužil, slabo živel!) zaželel, da bi korenito spremenil svoje življenje. Pariz je v svoji korespondenci večkrat omenil, vpletel pa ga je tudi v nekatera svoja literarna dela (drame Jakob Ruda, Romantične duše, Za narodov blagor ...); v vseh primerih igra vlogo nekakšnega »južnega otoka«, idealitete sredi krutega, umazanega sveta, kamor človek pobegne pred neumnostjo in omejenostjo dvolične doline šentflorjanske ali pač revščine in primitivne preprostosti dunajskega proletarskega okolja. Vendar v Parizu nikoli ni bil, saj mu je vedno zmanjkalo ali volje ali pa denarja. Je pa z iskrenim veseljem pozdravil Župančičev odhod v Pariz.
8. Ivan Priatelj, literarni zgodovinar, je v Pariz prispel prvi – jeseni leta 1904 – v okviru svojih študijskih popotovanj. Potem ko je dodobra spoznal Rusijo (Peterburg in Moskvo), bival v Varšavi in na Nemškem, je želel spoznati še Pariz. Pariz ga je navdušil, o njem je napisal tri precej obsežne potopisne zapiske, in tudi sicer je močno vplival na njegovo znanstveno (Tainov pozitivizem) in esejistično delo (nova estetika impresionizma, s poudarkom na mistični lepoti).
9. Oton Župančič je v Pariz prišel v začetku leta 1905 – nenadoma, celo brez potnega lista. V Parizu je poskusil študirati, a mu čarobno mesto ob Seni očitno ni dalo miru, zato si je bolj dopisoval s takratno svojo »idealno ljubeznijo« Berto Vajdič. V približno pol leta svojega pariškega življenja pa je bodisi zasnoval bodisi napisal kar precej pesmi (menda kar 17), ki jih je kasneje objavil v zbirki *Samogovori*. Med njimi so najbolj opazne *Zaprta park* in *Pogled na Montmartre*, pa seveda domovinska pesnitev *Duma*, kjer v prvem delu, ko se pogovarjata ženski romantični in moški realistični glas, tudi zelo eksplicitno pove,

da misli na Pariz, ko govori o žuborečem življenju vele mestnega, modernega sveta. Pariz je dal pečat tudi Župančičevemu znanju francoščine, saj je v naslednjih letih in desetletjih postal eden glavnih prevajalcev na Slovenskem (Molièrove komedije, Rostandov *Cyrano de Bergerac*).

10. Vladimir Levstik je v Pariz (tudi pod Župančičevim vplivom) prispel proti koncu leta 1906 in ostal do sredine maja 1907, o čemer zelo zanimivo priča tudi njegov še neobjavljeni dnevnik. Pariz je na komaj 20-letnega fanta, ki si je v domovini že priboril status talentiranega literata (hvalila sta ga tako Cankar kot Župančič), deloval z magično močjo. V *Ljubljanskem zvonu* je v tem času objavil esejistični feljton *V Babilonu svobode*. Vidi se vpliv Pariza tudi v njegovi poeziji (npr. dekadencijske pesmi *Ivonne*) in prozi (novela *Dimitrij Pavlovič in grda ženska* (Slovan 1907), *L'Exterminateur* (Ilustrovani narodni koledar, 1909), *Povest enorokega* (del feljtona *Tempi passati*; Slovenski narod, 24. 12. 1909), *Absint* (Slovenija, 1907), *Kako sem postal oče* (Jutro, 10. 2. 1929). Tudi njegov nedokončani roman iz umetniškega življenja *Sphinx patria* iz leta 1910 je nastal pod očitnim vplivom Pariza. Seveda pa se izredno močno kaže pri Levstiku pariška izkušnja tudi v njegovem perfektnem znanju francoščine in številnih prevodih temeljnih del francoske literature (*Gospa Bovary*, *Izgubljene iluzije* ...).

11. Anton Novačan je v Pariz prispel leta 1910, žal pa ni mogoče natančno določiti njegovega bivanja, glede na razpoložljive podatke pa je obsegalo najbrž kar celo leto. Tudi Novačana Pariz ni pustil hladnega. Vplivi so vidni tako v poeziji (*Na Napoleonovem grobu*) kot v prozi (zbirka *Samosilnik*, noveli *Smeh pred smrtjo* in *Hudič v ulici sv. Mihela*, ki se obe dogajata v Parizu). Zagotovo pa je pariška avantura z dobrim znanjem jezika pripomogla tudi h kasnejši Novačanovi diplomatski karieri.

Anton Debeljak, v času moderne upoštevan pesnik (zlasti veliko je objavljajal v LZ v letih 1910–12), je med navedenimi edini, ki je v Parizu tudi študiral in romanistiko na Sorboni leta 1912 tudi končal. Njegova poezija tuintam zelo jasno kaže vplive Pariza (*V katedrali Notre Dame*), sicer pa ni dvoma, da je Debeljak kot odličen poznavalec francoske literature zaslužen predvsem za to, da smo bili Slovenci sprotno seznanjeni z najnovejšimi literarnimi tokovi (futurizem, dadaizem, nadrealizem). Nad futurizmom se je tudi sam navduševal (pesmi v LZ 1910, *Historija o modernem zmaju*; v njej je kot prvi Slovenec opesnil avtomobil). Je tudi pomemben prevajalec iz francoščine in drugih romanskih jezikov (zlasti portugalsščine in španščine).

Skratka, Pariz je na slovensko moderno, moderniste in njihove sopotnike kar močno vplival. Vsekakor bolj, kot bi si kdo mislil glede na njegovo geografsko oddaljenost in družbeno-zgodovinske razmere, v katerih smo Slovenci živeli na prelomu iz 19. v 20. stoletje.

10 Sklepna misel

Zavedam se, da je to, kar prinaša pričujoča diplomska naloga zgolj nekaj, nikakor pa ne vse, kar bi se dalo in moglo reči o temi *Pariz v delih slovenskih modernistov*. Kar se je v začetku zdelo sorazmerno preprosto, je ob poglobitvi postajalo vse težje in vse več je bilo tistega, kar bi bilo povedanem še mogoče in celo treba povedati.

Priznam, da sem se z nalogo precej namučila, a to dejstvo sprejemam kot normalno sestavino raziskovalnega dela: do ničesar ni mogoče priti zlahka, do znanstvene resnice ni nobene bližnjice. Prav zato me ob koncu navdajata iskreno veselje in zadovoljstvo, saj se mi zdi, da sem s to diplomsko nalogo vendarle postavila vsaj temeljni kamen(ček) za še bolj poglobljene tozadevne raziskave.

Še vedno namreč ne dvomim, da je tema naloge izvirna in odpira podobne raziskovalne možnosti in poti, kot jih je v *Atlasu svetovne literature* ubral Anglež Bradbury, ki je namesto klasičnega prijema literarne zgodovine – literarnih obdobj, avtorjev in njihovih del – za izhodišče svojega pregleda svetovne literature raje vzel prostor in čas v njegovi zgodovinski razsežnosti (beri: mesta kot središča in žarišča umetnosti in kulture v različnih zgodovinskih časih).

Ni namreč mogoče zanikati izrednega pomena nekaterih evropskih, a tudi izvenevropskih (vele)mest na razvoj umetnosti in literature. In Pariz je v tem smislu zagotovo odigral eno glavnih vlog. Bil je in v marsikaterem pogledu do danes ostal žarišče evropske, posledično pa tudi svetovne umetnosti in kulture.

Po ugotovljenem bi si upala trditi, da to v občutni meri velja tudi za nas, Slovence, ki smo se doslej posrednega ali neposrednega vpliva francoske umetnosti in kulture (s Parizem kot njunim nespornim središčem) v razmerju do posameznih avtorjev ali literarnih obdobj in smeri sicer zavedali, jih tudi raziskovali,²¹⁷ na globalni ravni – upoštevajoč celotno slovensko literaturo, umetnost in kulturo nasploh – pa doslej še nimamo zares načrtne in poglobljene raziskave.

Prav bi bilo, da bi jo končno dobili, kajti Pariz je očitno mnogo več kot le mesto. Eno od mest na širnem zemljevidu Evrope in sveta.

²¹⁷ Dokaz za to trditev je zagotovo tudi monumentalno delo Dušana Pirjevca *Ivan Cankar in evropska literatura*, CZ, Ljubljana 1964.

Naj za zaključek te diplomske naloge njegovo magično moč in vpliv na Slovence ponazori odlomek iz dnevnika Božidarja Borka z dne 7. oktobra 1937:²¹⁸

»Ko se poslavljam od neskončnih pariških luči in zvezd, ki se skrivajo v višavi nad tem morjem človeških usod, čutim znova in z vso jasnostjo, da je sleherno doživljanje novega in neznanega samo odkrivanje nečesa, kar je skrito v nas samih. Za svet, ki se nam približuje in odmika, nimamo drugih meril, kakor so naše lastne sposobnosti doživljanja, moč naše doglednosti, sprejemljivost našega duha in širina našega srca. Če bi bil Parižan ali če bi tu preživel dlje, bi marsikaj dobilo drug obraz in pravkar zaključena epizoda življenja bi imela drugačno vsebino in drugačno lepoto. Sedaj se vse to premika iz stvarnosti v sen, iz doživljanja v spomin, in na svetli sledi ostaja nema melanholija minljivosti, kakor deževne luže na sledeh voza, ki je izginil v mračni noči.

Partir, c'est mourir un peu,

C'est mourir à ce qu'on aime:

On laisse un peu de soi-meme

En toute heure et dans tout lieu.«

(E. Harancourt)

Ali kot se v slovenskem prevodu glasi ta znana pesem:

Oditi, je v sebi pomalem umreti.

Umreti za tisto, kar rad si imel.

Saj puščaš vedno za sabo del sebe

v urah in krajih minulih.

²¹⁸ Borko 1962 : 353.

11 Viri in literatura

Fran Albrecht (ur.): Praznik slovenske besede, v: Jubilejni zbornik za petdesetletnico Otona Župančiča, izdaja Ljubljanskega zvona, Ljubljana 1928.

Anton Aškerc: Zbrano delo I-VII, ur. Marja Boršnik in Vlado Novak, DZS, Ljubljana 1946–93.

Franjo Baš: Pri Cankarjevih znancih na Dunaju, Nova obzorja 1950.

Eva Bauman: Bibliografija Vladimira Levstika, Celjski zbornik 1967.

Bibliografsko kazalo Ljubljanskega zvona (1881–1941), pripravili Rudolf Kodela, Jože Munda in Niko Rupel, SAZU, Ljubljana 1962.

Božidar Borko: Na razpotjih časa, Založba Obzorja, Maribor 1962.

— — — — — : Srečanja, Slovenska matica, Ljubljana 1971.

Malcolm Bradbury, Atlas svetovne literature, Cankarjeva založba, Ljubljana 1999.

Ivan Cankar: Zbrano delo I-XXX, ur. Anton Ocvirk in drugi, DZS, Ljubljana 1967–76.

Izidor Cankar: Obiski, Ljubljana: DiS 1911, knjižno 1920.

— — — — — : Pisma Ivana Cankarja I-III, DZS, Ljubljana 1948.

Emilijan Cevc: Začetki slovenskega impresionizma, Jakopičev paviljon, Ljubljana 1955.

Janez Cvirn: Vsega je bil kriv Buffalo Bill, Zgodovina za vse 2/1994.

Tine Debeljak: Beseda o Novačanu, Vrednote 2, Buenos Aires 1954.

Enciklopedija Slovenije, Mladinska knjiga, Ljubljana 1987–2002.

Igor Grdina: Vladimir Levstik in njegovo Dejanje, v: V. L., Dejanje, Mladinska knjiga, Ljubljana 1992.

— — — — — : Vladimir Levstik v prostoru in času, v: V. L., Hilarij Pernat, Založba Obzorja, Maribor 1995.

----- : Kratka zgodovina Slovenske zemljoradniške in Slovenske republikanske stranke Antona Novačana, Zgodovinski časopis 43/1989.

----- : Na mejah literature: Anton Novačan in Miloš Crnjanski kot pisatelja pričevalca o somraku nekega političnega življenja, Celjski zbornik 1991.

----- : Meščanska kultura med literaturo in glasbo, v: Od rodoljuba z dežele do meščana, Studia humanitatis, Ljubljana 1999.

----- : Anton Novačan in njegov Herman Celjski, v: I. G., Vladarji, lakaji, bohemi, Studia humanitatis, Ljubljana 2001.

Bruno Hartman: Vladimir Levstik, Gadje gnezdo, v: V. L., Gadje gnezdo, Založba Obzorja, Maribor 1974.

----- : Veliko kolo brez osi, v: A. Novačan, Jeruzalem-Kairo, Spomini 1942–1945, Mladinska knjiga, Ljubljana 1986.

----- : Beseda o dr. Antonu Novačanu in njegovi literaturi, v: A. Novačan, Izbrano delo, Založba Obzorja, Maribor 1993.

Miran Hladnik: Regionalizem in slovenska književnost, 1991, <http://www.ijs.si/lit/pokrajini.html-12>

Fran Ilešič: Grof F. K. Frankopan kot slovenski pisatelj, Ljubljanski zvon 8/1918.

Primož Jakopin: Beseda, http://bos.zrc-sazu.si/nova_beseda.html.

Alojz Jembrih: Osvrt na funkciju slovenskog jezika u Frana Krsta Frankopana, v: Obdobje baroka v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi, Ljubljana 1989.

Matjaž Kmecl: Tisoč let slovenske literature, Cankarjeva založba, Ljubljana 2004.

Gregor Kocijan: Kratka pripovedna proza v obdobju moderne, DZS, Ljubljana 1996.

----- : Cankarjeva kratka pripovedna proza, DZS, Ljubljana 1997.

Jože Koruza: Začetki slovenske posvetne dramatike in gledališča, Jezik in slovstvo 8/1978.

— — — — — : Vladimir Levstik, Nekaj značilnosti njegovega pripovedništva, Naši razgledi 8/1959.

Janko Kos, Uvod v razumevanje Župančičevih Samogovorov (spremna študija k Samogovorom), Založba Obzorja, Maribor 1969.

Alojz Kraigher: Ivan Cankar, Študije o njegovem življenju in delu, spomini nanj, Cankarjeva založba, Ljubljana, I, 1954, II, 1958.

Lino Legiša: Upornik čez svoje moči, Dialogi 2/1966.

Evgen Lovšin: Rod in mladost Otona Župančiča, Mladinska knjiga, Ljubljana 1975.

Srečko Maček: Spominska soba Vladimirja Levstika, Osrednja knjižnica Celje, Celje 1997.

Joža Mahnič: Zgodovina slovenskega slovstva V, Obdobje moderne, Slovenska matica, Ljubljana 1964.

Boris Merhar: Beseda Ivana Cankarja, Mladinska knjiga, Ljubljana 1968.

Vojeslav Mole: Iz knjige spominov, Ljubljana 1970.

Dušan Moravec: Ivan Cankar, v: Znameniti Slovenci, Partizanska knjiga, Ljubljana 1978.

Vlado Novak: Spominska soba Vladimirja Levstika, Založba Obzorja, Maribor 1986.

— — — — — : Književno delo Vladimirja Levstika, Celjski zbornik 1958.

Dušan Pirjevec: Oton Župančič in Ivan Cankar (Prispevek k zgodovini slovenske moderne), Slavistična revija XII, 1959–60.

— — — — —: Ivan Cankar in evropska literatura, Cankarjeva založba, Ljubljana 1964.

Ivan Prijatelj: Nova pota znanstvene poezije, Slovan 1914, v: Izbrani eseji in razprave II, Ljubljana 1953.

Anton Slodnjak: Slovensko slovstvo, Mladinska knjiga, Ljubljana 1968.

— — — — — : Obrazi in dela slovenskega slovstva, Mladinska knjiga, Ljubljana 1975.

— — — — — (ur.): Izbrani eseji in razprave Ivana Prijatelja I, Slovenska matica, Ljubljana 1952.

— — — — — (ur.): Izbrani eseji in razprave Ivana Prijatelja II, Slovenska matica, Ljubljana 1953.

Slovenska književnost (leksikon), ur. Janko Kos in drugi, Cankarjeva založba, Ljubljana 1996.

Slovenska kronika XX. stoletja, 1. del (1900–1941), ur. Marjan Drnovšek in drugi, Nova revija, Ljubljana 1995.

Slovenski biografski leksikon, I-IV, ur. Izidor Cankar in drugi, Ljubljana 1925–1991.

Lev Stermecki: Vladimir Levstik, človek, pesnik in mladinski pripovednik (maturitetna naloga s celjske gimnazije), Celje 1962.

Mojca Šavnik: Vladimir Levstik in Ivan Cankar ali Skrivnost je še vedno živa, Zgodovina za vse 1/1999.

Anton Šepetavc: K problematiki slovenskega jezika v Frankopanovem prevodu Molièrovega Georgesca Dandina, Celjski zbornik 1990.

— — — — — : Pisatelj Vladimir Levstik v prvem desetletju 20. stoletja (magistrska naloga), Filozofska fakulteta, Ljubljana 2000.

Josip Vidmar, Obrazi, DZS, Ljubljana 1985.

Franc Zadravec, Slovenska književnost II, DZS, Ljubljana 1999.

— — — — — (ur.): Izbrano delo Otona Župančiča I-II, DZS, Ljubljana 1970.

Znameniti Celjani, ur. Bojan Cvelfar in drugi, Fit media, Celje 2004.

Vita Žerjal Pavlin, Stritarjevi in Aškerčevi lirski popotni cikli, Slavistična revija 3/2005.

Oton Župančič: Zbrano delo I-XII, ur. Dušan Pirjevec in drugi, DZS, Ljubljana 1956–1992.

Oton Župančič, Curriculum vitae, v: Zbrano delo Otona Župančiča, IX. knjiga, DZS, Ljubljana 1984.